FALİH RIFKI ATAY

ALİH RIFKI ATAY...ZEYTİNDAĞİ...FALİH RIFKI ATAY...Z

ZEYTİNDAĞI

"Zeytindağı, Cumhuriyet devri edebiyatının en büyük hadiselerinden biridir."
Yakup Kadri Karaosmanoğlu

pozi+if

Falih Rıfkı Atay

ZEYTİNDAĞI

İSTANBUL
2004

Falih Rıfkı Atay (1894-1971)

Atatürk üzerine çalışmalarıyla tanınmış gazeteci, yazar Falih Rıfkı Atay 1894'te İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde yaptı. 1908 devriminden sonra "Tanin" gazetesinde gazeteciliğe başladı. Bir yandan gazetelere, dergilere yazılar yazıyor, bir yandan da Babıâli Mektubi Kalemi'ne devam ediyordu (1913). Bir süre sonra, oradan Dahiliye Husisi Kalemi'ne kâtip olarak geçti.

Falih Rıfkı Atay Birinci Dünya Savaşı'na yedeksubay olarak katıldı. Bir süre sonra 4. ordu komutanı Cemal Paşa'nın emir subayı olarak, Kudüs'te ve Suriye'de bulundu. Bu arada, resmi görevle birtakım Avrupa yolculuklarına da katıldı. Savaş sona erince, Bahriye Hususi Kalem Müdür muavinliğine atandı. O sıralarda iki arkadaşıyla birlikte "Akşam" gazetesini kurdu (1918). Devrim aleyhinde bulunanlarla çetin bir savaşa girişen Atay, 1922 yılında Bolu'dan milletvekili seçildi, 1950'ye kadar milletvekili kaldı. Bu arada, "Hakimiyet-i Milliye", "Milliyet", "Ulus" gazetelerinin de başyazarlığını yaptı. 1950'de siyasi hayattan çekilerek kendini büsbütün gazeteciliğe adadı. Kısa bir süre "Cumhuriyet" gazetesine haftalık sohbetler yazdıktan sonra, bir arkadaşıyla birlikte "Dünya" gazetesini kurdu.

Başlıca Eserleri: Zeytindağı (1932), Atatürk'ün Bana Anlattıkları (1955), Babanız Atatürk (1955), Çankaya (1961), Kurtuluş (1966), Atatürkçülük Nedir? (1966), Atatürk Ne İdi? (1968), Bayrak (1970).

Eser Adı: Zeytindağı

Yazar Adı: Falih Rıfkı Atay

Yayın Yönetmeni: S. Dursun Çimen

Dizi Editörü : Muharrem Kaşıtoğlu

Sayfa Düzeni : Adem Şenel

Kapak Tasarımı : Yunus Karaaslan

ISBN: 978-975-6461-07-01

Nisan 2008

Baskı : Kitap Matbaası Ltd.Şti.

Kazım Dinçol San.Sitesi No. 81 Topkapı / İstanbul

Tel. 0212 567 48 84

GENEL DAĞITIM

ARTI YAYIN DAĞITIM

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. Çatalçeşme Han

No: 25/2 341

Tel: (0212) 514 57 87

e-mail:sdcimen@gmail.com

info@artidagitim.com.tr

www.artidagitim.com.tr

POZİTİF YAYINLARI

Tel: (0212) 51

www.pozitifkitap.com

ÖLBERG

İstanbul, 1 Haziran 1956

Acaba buna "Hacılar Hanı" diyebilir miyiz? Zeytindağı üstünde ve geniş bir çamlığın ortasında idi. Banyolu odalarına bakarsanız bir Alman oteline, kiliseli parçasına yaklaşırsanız bir manastıra, başörtülü ve hastalarından haber götürür gibi dolaşan şivesterleri ile bir kliniğe de benzer. Birinci Dünya Harbinde Dördüncü Ordu karargâhı idi.[1]

Şimdi, Yahudi Kudüs'ün köşesinden, tâ uzakta, büsbütün ormanlaşan tepedeki beyaz hayaletini seyrediyorum. Şehrin Arap bölgesinde. Aramızda birbiri ile kanlı bıçaklı iki devletin yasakçıları var. Kırk yıl önce orada, tunç bir tepsi üstüne tokmağını vurarak bizi öğle ve akşam yemeklerine çağıran, aramızda "Davulcu" diye andığımız solgun yüzlü şivesteri, eğer gidebilsem, hemen karşımda bulmamak bana imkânsız gibi geliyor. Hâtıralar, gençlik hâtıralarım! Sanki oraya kapanıp kalmışlar da kapıyı açınca neşeli mektep çocukları gibi birer birer dışarı fırlayacaklar, boynuma sarılacaklar!

İşte Cafer... İttihat ve Terâkki Umumî Merkezinden tanıyordum. Pek efendi bir Rumeli delikanlısı idi. Karargâh kadrosu yeni'yi çekemez. İlk karşılaştıklarınızda:

— Bu da nereden çıktı? gibi bir yadırgama bakışı hissedersiniz. Gurbet çocuğu Cafer, kumandanı ancak ertesi

gün görebileceğimden, bana bir yatak bulmuş, yemek yedirmiş, sonra İstanbul havadisleri sormuştu. İttihat ve Terâkki Merkezinde Talât, Nâzım ve Bahaettin Şakir gibi liderlerin adamı olduğunu bilmekle beraber, ne yaptığından haberim yoktu. Burada da rütbesiz gibi bir şeydi. Şifre kaleminde kumandanın hususî yazışmalarına bakanlardan biri olmalı idi. Cafer'i daha sonra, İngiliz donanması İstanbul sularına girdiği zaman, "Akşam" gazetesindeki penceremden yumruğunu sıkıp:

— Gösteririz sana! dediği sabahtan da hatırlıyorum. Fakat şimdi gitsem, onu alaturka kahve cezvesinin başında, göğsünün düğmeleri çözük, Rumeli şivesiyle dostlarına bir hikâye anlatırken bulmak hissi, beni içimden itiyor. Zavallı neferim Mehmet! Arkadaşlarım at gezisine çıktıkları zaman, ben Zeytindağı'nın bayırlarında silâh atmaya giderdim. Ganimet bir İngiliz filintam vardı. Ebedi, sorulmaz ve söylenmez bir kader sırrının mahkûmu gibi, yüzü hiç oynamayan, durduğu yerde kendinden yıllarca uzaklara giden ve çağrıldığında pek yavaş kendine dönen Mehmet'in, nişanı vurduğum zamanki hafif gülümsemesini unutamıyorum. Gidebilsem, "—Mehmet!.." diye seslensem, şüphesiz, kırk yılın tâ derinlerdeki köşesinden fırlayıp gelecekti.

Yıllar ipleri kopan perdeler gibi, böyle birbiri ardınca inmişti. Sanki bir rüyadan ayrılmıştık ve şimdi uyanmıştık.

Ölberg, Zeytindağı'nın Almancası! Cebelizzeytûn Arapçası, Zeytindağı sadece kitabımın adı.

Bir Türk Kudüs'ü yoktu. Bir Arap Kudüs'ü var mıydı? Hayır. Ne Katolik, ne Ortodoks, ne de Yahudi Kudüs'ü! Kudüs Haçlı alemli, Davud mühürlü sancaklar altında göze görünmez orduların sessizce alıp verdikleri bir yer. Bu defa o şehrin bu yakasında Süleyman'ın olduğu kadar Yahudi olan Kudüs'ü görüyorum.

Dönüşümde hâtıralarımla o kadar hasretli idim ki, Zeytindağı'nı bir daha okumak istedim. Kitapçılarda pek azalmış. Yeniden bastırmak fikri bundan doğdu.

ÖNSÖZ

Büyük Harbin son aylarında "Ateş ve Güneş" i yazmıştım. Cemal Paşa Şam'dan İstanbul'a gelmiş, artık yalnız Bahriye Nazırı idi. Kendisini gördüm ve yayınlanmasını uygun bulup bulmadığını anlamak istedim.

"Ateş ve Güneş" çöl ordusunun kahramanlık ve ıstırap hikâyelerinden ibaretti. Nazırım bir gün sonra müsveddeleri geri verdi.

— Bastırmasanız iyi olur, dedi.

"Ateş ve Güneş" de birkaç subay ve neferden başka hiç kimsenin ismi yoktu. Eski Dördüncü Ordu Kumandanının dört yıl yanında çalışan bir yazardan beklediği belki, bu değildi. O kitabımda kendini aramıştı.

Büyük Harbde Suriye idaresi için hiçbir satır yazı yazmamıştım, çünkü yalnız beğendiğim şeylerden bahsetmek lâzımdı.

Mütarekede ise, yalnız beğendemiğim şeyleri yazabileceğim için, Suriye hâtıralarını yine bir yana bıraktım.

Bugün her ikisidi de söylemek mümkün olduğundan, "Zeytindağı" nı bastırıyorum.

Biz, şimdi kırkına yaklaşanlar, Osmanlı İmparatorluğunun son gençleriyiz. 1914' de üç, beş, yedi yaşında bulunan çocuklar, bugün yeni Türkiye' nin gençleri olmuşlardır ve hatırlarında İmparatorluktan hiçbir iz kalmamıştı. İşte onlara, saltanatın, Suriye' de, Filistin ve Hicaz' daki son yıllarını anlatmak istiyorum.

Bizden Belgrad'ı aldıkları zaman, düşman delegeleri Niş kasabasını da istemişlerdi. Osmanlı delegesi ayağa kalkarak:

— Ne hacet, dedi, İstanbul'u da size verelim.

Babalarımız için Niş, İstanbul'a o kadar yakındı.

Biz eğer Vardar'ı, Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak, Türk milleti yaşıyamaz sanıyorduk.

Çocuklarımızın Avrupa'sı Marmara ve Meriç'te bitiyor.

Batış ve kurtuluş gibi, bir milletin tarihinde ikisi tek yüzyıl içine pek az defa sığmış olan ve yalnız biri millî tarihin bir büyük faslı olan iki hâdiseyi dört, beş yıl içinde görüp geçirmiş, en büyük acıyı ve en büyük millî sevinci tatmış olanların hikâyeleri okunmağa değer.

* * *

Zeytindağı'nı kumandanıma karşı saygısızlık eseri diye gösterenler olmuştur. Onlar, bir kumandanın yanında dört yıl çalışan bir subay tarafından, böyle bir hareketi kimbilir nasıl muhakeme etmişlerdir?

Zeytindağı için sonradan bir tenkid yazan Hüseyin Cahit, diyor ki: "Bu eseri Cemal Paşa aleyhinde telâkki edenler Falih Rıfkı'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuştum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki, okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış. Falih Rıfkı, Cemal Paşa'yı sunî, cansız uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir etmiyor. Onu zaafları ve meziyetleri ile gerçekten bir insan gibi karşımızda canlandırıyor. Herhalde bu canlanış, eski Dördüncü Ordu Kumandanı için çok şereflidir."

Hür bir fikir eğitimi görmiyenlerle anlaşmak imkânı var mıdır? Onlar da gerçeğin yüzde yüz yergi ile yüzde yüz övgünün belki de tam ortasında olduğunu bilmez değiller-

dir. Fakat eski zamanların kulluk ahlâkına esirdirler. Yerme, yahut övme, iyilik yahut kötülük gördüğünüze göre, bu ikisini yapmakta, onların ahlâkına göre, haklısınız. Tarihte gerçeğin ne lüzumu var?..

Osmanlı tarihi, bu sebeple, bir yalan âlemi olmuştur. Yalan, Şark'ta ayıp değildir.

Zeytindağı'nda tarihin hakkını tarihe, Cemal Paşa'nın hakkını Cemal Paşa'ya verdim. Eserimde Cemal Paşa'nın, sırası geldikçe, büyüyüp parladığı görülür. Zaten doğrusunu isterseniz, Meşrutiyet şahsiyetlerinde eser yazılmak değeri görenlerden değilim: Fakat, Meşrutiyetin kendisini anlatmak lâzımdır. Zeytindağı'nı bu maksatla yazdım: Cemal Paşa'dan çok bahsedişim, başka türlü yazmaya imkân olmamaktandır.

* * *

Bu kitapta sözü geçen şahsiyet ve hâdiselerle yetki bakımından temasının ne olduğunu şimdiden söylemeliyim. Bazılarına niçin uzaktan dokunduğumu, bazılarını ise niçin daha derin karşıladığımı bilseniz: 1912 yılında Sadaret kaleminde kâtip, "Tanin" gazetesinde Cumartesi Konuşmaları yazan bir muharrirdim. İlk Trakya seyahatimi, gazeteci olarak yaptım. Yine aynı yıl Dahiliye Nezaretinde Talât Paşa'nın Hususî Kalem memuru oldum. İkinci Trakya ve Bükreş seyahatlerimi hem bu sıfatla, hem de gazeteci olarak yaptım. Büyük Harbin ilk yıllarında Dördüncü Ordu Karargâhı İkinci Şubesinde idim. İhtiyat zabiti isem de, bütün siyasî ve idarî işlere bakan bu şubenin şefiydim. Harbin son yılında da Bahriye Nezareti Hususî Kalem Müdür Muavini oldum.

ZEYTİNDAĞI

1915 - 1918

Zeytindağı — 1915

Cemal Paşa'nın ismini, herkesin adı gibi söyliyerek ve işiterek İstanbul'dan çıkmıştım. Adana'da ses temposu hafifledi ve isim ikileşti: Büyük Cemal Paşa, Küçük Cemal Paşa.

Küçüğü tümen kumandanı idi.

Haleb'i geçtikten sonra "Paşa"nın (P) si düştü. (B) oldu ve:

— Ahmet Bey, der gibi serbestçe ağızdan düşüveren "— Cemal Paşa" kelimesi bir çeşit imtiyaz, insanın ona yakınlığını gösteren, insanı esrarlaştıran bir şey oldu.

Dördüncü Ordu karargâhına gidiş, hele Şam'dan sonra, artık bir mâbede çıkılıyor gibi, baş döndürür: Bir terör havası vardır. Ses daha pestir ve Cemal ismi, Tevrat'tan, İncil'den alınma, mukaddes bir ad'a benzer.

Sirkeci'deki ve Harbiye Mektebinin havuz başındaki, biraz gururlu ise de, yine sade ve sevimli olan Cemal Paşa'nın içime alıştırdığım hayali sönerek, onun yerine, artık yeniden tanıyacağım, çizgileri kırışık, başka bir adam geldi.

Karargâh Kudüs'te, Zeytindağı'nın tepesindeki Alman misafirhanesinde idi. Şehre vardığım zaman iki gümüş çeyrekten başka param yoktu. Hemen karargâha yerleşmezsem, ne geri dönebilir, ne de otelde kalabilirdim.

Arabacıya:

— Cemal Paşanın karargâhına! emrini verdim.

Arabacı gözünü açtı:

— Ne Cemal Bâşâ?

Zeytindağı'nı göstererek anlattım. Adamcağız:

— Tafaddal! derken, atlarının bile tutum değiştirdiğini sanıyordum.

Tertemiz, ezici ve büyük bir Alman yapısı! Herkes, subay veya nefer, ayağının ucuna basıyor ve arasıra, geniş koridordan, yatak odalarına ve sofraya bakan şivesterler geçiyor.

Yâverin yanına çıktım. Odasında sarıklı sarıksız, kırkından yetmişe kadar, eşraf kılıklı epey bir kalabalık vardı. Yaver, subay namzedi esvabıma bakarak:

— Kimsiniz, ne istiyorsunuz? diye sordu.

—Kumandan Paşa Hazretlerinin, Başkumandanlıktan istediği Falih Rıfkı'yım.

İçeri girdi: "— Buyurunuz!" dedi.

Ne olacaktım, nereye gidecektim, Cemal Paşayı nasıl bulacaktım, anlaşılmaz bir sıkıntı içindeydim.

Büyük bir oda: Solda Şeria nehri ve Lût gölü, sağda Kudüs şehri, önde Moskofiye denilen Rus yapı ve bahçeleri vardı. Cemal Paşa, Şeria'ya bakan pencere ile Moskofiye'ye bakan pencerenin üçgeni arasında, arkası bize dönük, kâğıt imzalamakla meşgul. Yalnız sakallı sert profilinin bir parçasını görebiliyoruz. Benden başka, koltuğu defterli üç subay daha var. Bir aralık başını çevirdi, gözü benim üstümden sıyrılarak ikinci subaya gitti, ekşi bir sesle:

— Yaver beye söyleyiniz; Nablus eşrafını çağırsın dedi.

Kalabalığın kapıdan girişi garip bir haldi. Hayat ve ölüm kararını bir kelime ile verebilir bir adamın kapısı eşiğinde, herbiri bir müddet duruyor ve içerideki odada başla-

dığı duasını bitirip yüzünü sıvadıktan sonra giriyordu. Duasını henüz bitirmiyen, kendini arkasından iten arkadaşına dayatıyordu.

Yirmi kişi kadar, Kudüs şehri tarafındaki pencerelerin önüne sıralandılar. Kumandan dönüp bakmadı bile... İmza defterlerinin her yaprağı üstünde duruyor, çiziyor, yazıyor, arasıra ağzından:

— Bu nedir?

— Böyle cevap istemem.

— Bunu Erkânı Harbiye Reisine götürünüz! gibi kısa sual ve emirler dökülüyordu.

Zaman geçtikçe Nablus'luların yüzlerinin daha sarardığını seziyordum. Cemal Paşanın her yeni sesi çıktıkça, hepsinin sarığından, sakalından ve cübbesinden bir sarsıntı geçiyordu.

Poz bilmem ne kadar sürdü? Kumandan defteri kapadı, koltuğunun iki yanından tutarak Nablus safına döndü. Bir buyrultu üslubu ile söze başladı:

— Devlet-i metbuanıza karşı irtikâp etmiş olduğunuz cinayetlerin ne kadar vahim olduğunu biliyor musunuz?

Kimi ellerini, kimi boynunu oynatarak, safın arasından:

— Estağfirullah...

— Estaizübillâh, gibi birtakım kelimeler duyuldu.

Kumandan bir bakışta bu mırıltıyı keserek:

— Susunuz diye bağırdı ve devam etti:

— Bu cinayetlerin cezasının ne olduğunu bilir misiniz?

Nablus'luların rengi, asılmış adamların rengine döndü, dudakları kısıldı.

— İdamdır, idam, dedi; fakat Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin ulüvv-ü merhametine dua ediniz. Şimdilik sizleri ve ailelerinizi Anadolu'ya nefyetmekle iktifa ediyorum.

Hepsi, secdeye kapanır gibi olarak, ellerini kaldırıp duaya, hamde ve şükre başladılar. Köklerinden sökülmek kararına karşı, Nablus eşrafının minnet ve şükranlarına sınır yoktu.

—Gidebilirsiniz! dedi.

Üstüste yığılarak, hayata çıkar gibi, dışarı uğradılar.

Rol bitmişti. Cemal Paşa subayları savarak, eski gülüşü, muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü:

— Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!

Sonra İstanbul haberleri sordu.

Kasımpaşa — 1918

Talât Paşa ile birlikte Berlin'den İstanbul'a dönen Âyan âzasından Abdurrahman Paşa, Perapalas Otelinin ilk kat salonunda bana şu fıkrayı anlatmıştı:

— Talât Paşa, Sofya istasyonunda trenden indi; Bulgar nazırlarıyla görüştü. Tekrar vagona girdiği zaman, derin derin içini çekerek:

"— Keşke bugün ölmüş bulunsaydım..." dedi.

Sadrâzamın Sofya istasyonunda aldığı haber, Bulgar bozgunu idi.

Harb kabinesi çekilmek üzeredir. Bahriye'deki kâğıtlarımı topluyorum. Bütün gençler gibi, askerlikten sonra ne yapacağımı ben de bilmiyorum.

Karargâha yirmi yaşında gitmiştim; şimdi yirmi dört yaşındayım. Ümit, hayal ve iyimserlikten yoğrulan bu altın çağ, bir dede başı kadar yıpranmış, çileden geçmiş ve ağırlaşmış, onu omuzlarımın üstünde güç tutuyordum.

Kulaktan kulağa bir fısıltı: "— Bahriye'ye Rauf Bey geliyor!"

Dostu, yabancısı, Bahriyelilerin birçoğunda onu karşılamak ve ona iyi görünmek hazırlığı var. Ben Heybeliada Çarkçı Mektebinin Türkçe hocalığını isteyip alıyorum.

Tam ayrılacağım gün, öğleye doğru, Kasımpaşa üstünden nazır otomobilinin sert düdüğü öttü; herkes: "— Geliyor!" diye telâşlanarak aşağı koştu. Mızıka selâm havası çalmak için büyük kapı önünde sıralandı, marşın ilk sesleri arasında otomobil durdu ve... içinden Cemal Paşa indi.

Karşılayıcılar onun kadar sarardılar. Mızıka bozuk düzen kesildi. Bu levhayı yukarı pencereden seyrediyordum.

Cemal Paşanın arkasından ben de odasına girdim. Koltuğuna oturdu, Haliç'in bulanık sularına daldı. Başı omuzları içine çökmüş gibi idi.

Şeria ve Moskofiye'ye bakın pencere üçgeninin arasındaki 1915 profilini hatırladım.

"— Herşey bitti mi Paşam?" diye sordum. Gözlerinden kırları artan sakalına bir iki damla yaş düştü.

Biraz sonra kendine gelir gibi oldu. O günkü gazeteleri gözden geçirdi. Henüz sert hücumlar yoktu. Fakat atılgan gençlerden biri, Nüzhet Sabit, ilk tecüvüz broşürünü çıkarmıştı. Bahriye Nazırı telefonla Polis Müdürünü bularak:

— Neden neşriyata dikkat etmiyorsunuz? Bu muharriri tevkif etmelisiniz... diyordu.

Kim kimi, kimin için ve niçin tutacaktı?

En sağlam sütunlar üstünde durduğu sanılan devir, bir karton kale gibi yıkılmıştı.

Çoğu taksi otomobilleriyle Babıâli'ye gelen yeni kabineyi, devlet otomobilleri içinde tebrik etmeye giden harb kabinesini uyandırmak için konak ve yalılarının garajlarına adam gönderip arabalarını geri almak lâzım geldi. Cemal Paşa yaverine:

— Rauf Beye söyleyiniz. Otomobilim bana hediyedir ve kendi malımdır, diyordu.

Yeni Bahriye Nazırı beni çağırmış:

— Cemal Paşanın Türk Ocaklarına yolladığı 15 bin lirayı Halide Hanım geri getirmezse, hepinizi gazetelere vereceğim, diyordu.

Aynı gün Büyükada Yat Kulübünün iskelesine yanaşan devlet çatanasından eski bir nazırın çıktığını gören bahçe halkı hayret içinde kaldı. Fakat üç gün sonra, Cemal Paşa, Ali Kemal'in iftirasına yalnız "Evet" veya "Hayır!" diye cevap vermek için hiçbir gazetede üç satırlık yer bulmaya muvaffak olamadı. Herkes kendi öz başının kaygısında idi. Eski kumandanımı son olarak Boyacıköy'ündeki yalısında gördüm:

— Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver Paşa kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını Talât'la bana verdi. Bunun birazını (isimlerini sayarak) üç muharrire vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar beni müdafaa ederler.

Cemal Paşa bir iki gün sonra arkadaşlariyle Karadeniz'e gitti. Bu haberi en önce, bütün harb yılları Cemal Paşadan yardım gören üç yazardan birinin gazetesinde ve en ağır hücumlarla karışık olarak okudum: Ferre, yefürrü, firârâ!

BAZI HATIRALAR

KUKLA

Bütün bir devlet iktidarını teslim alıp da, hükümeti eski devir adamlarına bırakan başka bir devrin partisi tarihte görülmüş müdür, bilmiyorum. İttihat ve Terakki, Büyük Harbin ortalarına kadar, bir türlü sadrâzamlığı kendine lâyık görmemişti.

Kâmil ve Sait Paşalar yüzde yüz eski adamlardı. İttihat ve Terakki iki yeni adam buldu: Mahmut Şevket Paşa, Sait Halim Paşa. Bunlar dahi Osmanlı - İslâm vezirleri idi. Biri Bağdat'lı, biri Mısır'lı idi.

Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra Talât Beyin hususî kalemine girmiştim. Bir gün, öğle üstü müdürden bir tebliğ aldım: "— Nazır Beyle hemen Edirne'ye hareket edeceksiniz!"

Vak'a şuydu: Mahmut Şevket Paşa'yı öldüren Kavaklı Mustafa, memleketten kaçmaya muvaffak olmuştu. Eceli mi ayağına dolaştı, ne idi, bu katil bir Rus vapuruna binmiş, Romanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan geçiyordu. Osmanlı Devletinin Rus sancağını taşıyan vapurdan hiç kimseyi almaya hakkı yoktu. İttihatçılar, Polis Müdürü Azmi Bey'in cür'etine başvurdular. Azmi Bey, bir kolayını bularak Kavaklı Mustafa'yı vapurdan kaçırdı ve hapsetti. Rus Büyükelçisinin Babıâli'ye gelerek, Kavaklı Mustafa'yı geri isteyeceğine şüphe yoktu. İşte bu kaygı ile Talât Bey ve Sadrâzam Sait Halim Paşa, birlikte Edirne'ye gitmeye karar vermişlerdi. Büyükelçi Babıâli'de kimseyi bulamayacak ve Kavaklı Mustafa hapishanede o gece boğulacaktı.

Seyahat için de bahane bulunmuştu: Devlet adamları sınırda Bulgar Hariciye Nazırı ile görüşeceklerdi.

Edirne'de Sadrâzamı hükümet konağına misafir ettiler. Kendisini ilk defa yakından akşam sofrasında gördüm. Pek protokolcu olduğu için, yemek sessiz geçiyordu. İttihatçıların halk nazırı, Prens'in yanında bir lalayı hatırlatıyordu.

— Evet efendimiz...

— Ne buyruldu efendimiz...

İçini görmeye imkân var mı idi. Fakat bu hal, onu ilk defa giyilen katı gömlek gibi sıkıyordu. Bir aralık dayanamadı; hani şöyle, yakaladığını fırlatır, göğsünü açar gibi:

— Getirin bakalım köfteleri!.. dedi.

Edirne'nin tadını unutmadığı köftelerinden ısmarlamıştı. Bir kayık tabak dolusu getirdiler. Bir çatalda ikisini birden avlıyordu. Mısır Prensi, alt dudağını bıyığının içine geçirmiş, gözleri fırlak, sanki Nil kıyılarında bir timsaha bakıyordu:

— Ooh... Paşam, bir tadını bilseniz... Emsalsizdir, vesselâm!

Ve iki tanesini:

— Buyurunuz, tecrübe buyurunuz...

Diyerek Sadrâzamın tabağına sıyırıp bıraktı.

Neden sonra geç vakit, bize hazırlanan eve dönmek üzere merdivenden inerken, üst sahanlıkta Sadrâzamın, beli kuşaklı bir entari ve kısa alacalı bir hırka ile, —hemen hemen Cem'in bir karikatüründe görüldüğü gibi— hazım dolaşması yaptığını gördüm.

Talât Bey'e, Kavaklı Mustafa'nın boğulduğu haberi gelmişti. Ertesi gün Ruslar, Azmi Bey'i Polis Müdürlüğünden azlettirecekler, hükümet onu Adana Valisi yapacak, Ruslar bunu da kabul etmiyerek, Azmi Bey'in bir daha devlet hizmetinde kullanılmamasını emredecekler ve istedikleri olacaktı.

* * *

Osmanlı Matbuat Müdürü Hikmet Bey, Dahiliye'de tanıdığımdı. Hikâyeyi ondan işittim. Muharrirlerden biri şair Abdülhak Hâmit'i tenkid eder. Hâmit, Sait Halim Paşa'ya sızlanır. O da Hikmet Bey'i çağırıp:

— Bir gazetecinin âyan azay-ı kiramından bir zata dil uzatmak ne haddi? (Bir gazetecinin, soylu bir kişiye dil uzatması ne haddine?) Hemen dersini ver! buyurur.

Herkes için, elçi olsa da, milletvekili veya âyan olsa da, şairden başka bir şey olmayan Hâmit, Mısır kuklası için sadece âyan âzây-ı kiramı idi.

LİDER

Balkan harbinin sonlarındayız. Ordu Çatalca'da, Bulgarlar zafer ortaklarıyla bozuşup harbe tutuşmuşlar.

Ben Tanin'de çalışıyorum. Bir akşamüstü Babanzade İsmail Hakkı başmakalesini bize teslim etti ve dedi ki:

—Bunun neşrolunup olunmayacağını kabine toplantısından sonra Dahiliye Nazırı Talât Bey'e sorarsınız. Eğer zamanı değilse, Talât Bey'den bir başmakale konusu ister, siz yazarsınız.

Nazırlar, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa ile tartışıyorlardı. Çatalca'da bulunan ordu, Edirne üzerine yürüsün mü, yürümesin mi? Genç askerler, Bulgarların müttefikleriyle harbe girişmiş olmasından faydalanmak fikrindedirler. Ahmet İzzet Paşa ihtiyatlıdır.

Tanin yazı işleri odasında bir hayli bekledik. Nihayet nazırlar dağıldılar. Talât Bey de beni ve arkadaşımı Sultanahmet taraflarında oturmakta olduğu evine çağırdı.

İhtilâl partisinin liderini yakından ilk defa tanıyacaktım. Sivil polisle, fedai ve hizmetçi arasında bir adam bizi içeri aldı ve küçük bir odaya soktu. Yerde kenarı bükülmüş

bir seccade vardı: Evdekilerden biri henüz yatsı namazını kılmış olacaktı.

Bir müddet sonra Talât Bey, çıplak ayağında terlik, üstünde beyaz patiska entarisi, çıplak göğsünü kaşıyarak geldi:

— Ne var, ne yok bakalım?

İşimizi anlattık.

— Ha... dedi, o makaleyi belki öbür gün koyarsınız.

— Yarın için bir mevzu?

— Mevzu, mevzu... Durunuz.

Dedi ve köşe minderi üstünde yanlamasına uzanarak, kesik, kesik, yarı bitmiş cümlelerle bize bir mevzu verdi: Ruslarla dostuz, şüphesiz komşu büyük devlet de bizim terakkimizi ister. Onun için öyle ümit ediyoruz ki, Ankara'dan ileri şark vilâyetlerine doğru demiryolu yapılmasına artık müsaade edecektir."

— Haydi bakalım, bir şeye benzetirsiniz, dedi ve bir de: "— Uğurlar olsun!" savurup esniyerek odadan çıktı.

Benim ilk yazdığım gündelik gazete başmakalesi budur. O vakitler Tanin'de her cumartesi bir "İstanbul Mektubu" çıkardı.

Bir müddet sonra Talât Bey'in hususî kalemine kâtip oldum. Kendisiyle bir defa Romanya'ya, bir defa Edirne'ye seyahat ettim. İlk Avrupa yolculuğum bu seyahattir ve ilk uçağa binişim de Bükreş'te olmuştur.

Kendisine memur olurken, beni, gene evindeki gibi, sevimli ve külfetsiz karşılamıştı:

— Ne kadar aylık alacaksın?

— On lira, efendim.

— Çok yahu... Biz senin yaşında iken iki altına takla atardık!

Talât Bey'in hayat ve şahsiyetine dair tahlillerde bulunacağımı sananlar, aldanacaklar. Çünkü parti liderinin ne

parti, ne de devlet içindeki hususî faaliyetlerini takip edebilmesine imkân vardı. Fakat kendisinin imlâsını bizim düzeltebileceğimiz kadar Türkçemiz, işte aldatıcı, politikada süratle etraf yapabilir, şark ahlâkınca faziletinde şüphe edilmez bir şef olduğunu öğrenmiştim. Sözün "Ahlâk' kelimesinin başındaki Şarka dikkat ediniz: Bu ahlâk doğruluğu ve fazileti gayet dar bir ölçüde benimser. Hususî ve şahsî ayıplar ve menfaate ait yolsuzluklar için müsamahasızdır. Ancak ne yalanı, ne de zulmü ahlâksızlık sayar. Talât Bey, Meşrutiyetin birçok adamları gibi bir Şarklı, üstünde Tanzimat cilâsı bile olmayan bir Şarklı idi. Fikre benzer bir sözü hatırımda kalmıştır. Romanya'yı gezip dolaştıktan sonra, dönüşte, bir Ermeni gazetesine hasbihal kılıklı demişti ki:

— Biz devlet sosyalizmi yapmalıyız!

Bir gün yine kalemden çağırtmıştı. Yanında bir müracaatçı vardı:

— İzmit mutasarrıfına bir mektup yazınız, Beyefendinin işini mutlaka yapmasını tavsiye ediniz, demişti.

Yazıp götürdüm. İmzaladı, adamcağız mektubu aldı ve teşekkürler ederek gitti. Biraz sonra nazırın yine beni istediğini söylediler. Gittim:

— İzmit mutasarrıfına bir şifre yaz. Gönderdiğim mektubun bir ehemmiyeti yoktur, diye bildir, dedi.

BİR TANIŞMA

Tanin gazetesinde çalışıyordum. İzzet Paşa Harbiye Nazırı, Cemal Bey İstanbul muhafızıdır.

Herşeyi büyük ve yeni bir Osmanlı Ordusundan ve bu orduyu kendi gençliğinden bekliyorduk. Az süren bir Tanin gençliği vardır. Hafız Hakkı'nın "Ordu ve Gençlik" yazıları, parti gazetesinin işte o politikacılık günlerinde çıkmıştır.

Bir gün Harbiye Nezaretinden Vicdanî imzalı "Ordu ve Gençlik" makalelerini meneden bir emir geldi. Son müsveddeleri çantasına koyarak bize veda eden Hafız Hakkı:

— Kalemle yaptıramadıklarımızı, silâhla yapacağız, diyordu.

Arkasından ümit ve şevk ile bakakalmıştık. O zamanın gençliği; çabuk sever, çabuk inanır ve bağlanırdık.

Bir akşam Zeki Bey'in kemanını ve bir Alman şarkıcı kadınını dinlemek için Tötonya salonuna gitmiştim. Benden başka Türk olarak bir de Halid Ziya Bey vardı.

Bir aralık kapı açıldı ve içeriye, elinde balık mendili ile kılıcını iki tarafa çarparak, sarhoş bir zabit girdi. Burasını bir çalgılı kahve zannetmiş olacaktı. Ben utancımdan kulaklarıma kadar kızardım. Zabit efendi sıraların birine oturdu; bir müddet, Alman kadının göğsünden çıkan garip seslere daldı. Sigara içmesini menettiklerinden, bir şarkının ortasında, gene kılıcını iki tarafa çarparak, çıktı gitti.

Tanin gazetesine her cumartesi günü, şimdi bana çocukça görünen, İstanbul Mektupları yazardım. O hafta birtakım anekdotlar arasında bundan da bahsettim.

Cemal Bey'le bu yüzden tanıştık.

* * *

Bulgarları Edirne'den kovmuştuk. Veliahd Yusuf İzzettin Efendi, Trakya'da seyahat edecekti. Ben de Tanin muhabiri olarak aynı trenle gidecektim. İstasyonda Veliahtı uğurlayanlar arasında İstanbul muhafazı da vardı. Yanıma gelerek:

— Falih Rıfkı Bey siz misiniz? dedi.

— Evet efendim.

— Tötonya salonu için bir yazı yazmışsınız. Harbiye Nâzırı bir zabitten böyle bahsedişinize çok kızdı; sizi takip ettirmemi söyledi. Fakat biz zaten orduyu böyle zabitlerden

kurtarmaya çalışıyoruz. Bilâkis ben sizi tebrik ederim. Devam ediniz ve bize yardım ediniz.

O vakitler, bu kadarcık ümit ve teşvik, bizi heyecanlandırmağa yeterdi. Üsküdar'dan entariyi kaldırmak, Merkez Kumandanlığı koğuşunda kadın döndürmemek, yahut sokakta aynı arabaya binen kadın ve erkeklerden karı-koca vesikası sormamak, hemen hemen devrimcilik gibi ileri davranışlardı. Gözleri Mustafa Kemal gününde açılmış olanlara,1913 avuntuları ne kadar gülünç gelir.

* * *

İlk defa bir Prensle yine o trende görmüştüm. Teşrifatçı:

— Kapıdan girerken bir defa, ortada bir daha eğiliniz; yer gösterdiği zaman oturunuz. Veliaht hazretleri ayağa kalktığı vakit mülâkat bitmiş olur, diyordu.

Sahneden, şimdi hatırımda şu fıkra kalmıştır:

— Çok bahtiyarım, dedi. (Ellerini kaldırarak) Osmanlı Ordusuna teşekkür etmeliyiz, (kaşlarını çatarak) kabahat, cürüm Kâmil Paşa'nındır.

Ve bir faslı tesbit ettiğini gösterir ehemmiyetli bir tavırla:

— O bana, devletler Balkanlar'da statükoyu muhafaza edecekler, demişti; ben ona, İngiliz elçisinden senet al, dedim, almadı.

Ve başını sallıyarak ayağa kalktı. Rumeli'yi bunun için kaybetmiştik.

Trakya'dan döndüğümüz zaman, Cemal Bey istasyonda bana şunu dedi:

— Size bir yazıdan bahsetmiştim. Harbiye Nazırı inat edip durdu. Ben eski fikrimdeyim. Fakat siz de artık böyle tenkitlerde bulunmayınız. Biraz daha sabrediniz, zaten biz İzzet Paşa'dan da orduyu kurtaracağız.

Biraz şaşırdım. Fakat ne yapmalı, İttihat ve Terakki'de görüşmüş olduğum siviller, Cemal Bey'in yanında sekiz kat sarıklı hocalardı.

İşte Cemal Paşa'yı böyle bir kararsızlık havası içinde tanımıştım. Tevkifler, sürgünler, ip ve zindan çerçevesi içinde bana korkunç bir yeniçeri gibi görünen Cemal Bey'in kendisini velev biraz bu türlü ve karışık, fakat genç hareketlerle az çok ilgili görmek de büyük bir şeydi.

Biz bu kadarla doymağa ve kanmaya alışmıştık.

Çünkü o zamanki devrimci, kırmızı ve uzun Mısır fesini başı üstüne yakıştıracak kadar duygusuz ve donuk, prensiplerini en eski Osmanlı kafalarının kalıbına dökecek kadar şuur düşkünü idi.

1913'de bir Mustafa Kemal, yüzyıl sonrası için bile hayaldi, fantazi romanlarında bile yeri yoktu.

DİKTATÖR

Harbe nasıl, niçin ve ne hesapla girmiştik? Bunu bir adam biliyor: Enver!

Enver'i, binbaşı iken, Edirne'de bir arkadaşının, Selâhaddin Âdil'in tavsiyesi ile tanımıştım. Edirne'yi henüz almıştık. Ben karargâha gittiğim vakit, sınırdan dönmüştü.

— Bizim halimize bakınız. Şimdi Mustafa Paşa'da köylüler bana ihtiyar bir adam getirdiler. Kız arıyan Bulgarlara köylü kızları haber verip teslim etmiş. Siz olsanız bu adama ne yaparsınız?

— . . . .

O vakitler pek de yukarı kıvrık olmayan bıyıkları altından gülümseyerek:

— Beni günaha soktu. Dayanamadım, öldürmeğe mecbur oldum, dedi.

Sonra Vali Hacı Âdil'in yanında buluştuk. Bir saate yakın süren yemek sırasında, ilk gençliğin bütün merakı ile, yeni devrin kahramanlarını anlamağa çalışıyordum. Korkusuz, sözlerinde kati, fakat pek basit bir zabitti. Onun bir nazır, nihayet imparatorluk diktatörü olacağını, hayalime bile getirmiyordum. Bir aralık, bir askerlik ve vilâyet yetkisi meselesinde aralarında bir tartışma çıktı. Enver ısrar ediyordu: "— Vermezseniz, bir kıta yollar, alırım! Hatırınızı kırmak istemiyorum."

Enver gittikten sonra, Hacı Âdil, tecrübesinden faydalanılmak istenmeyen yaşlı adamların derin âhını çekerek:

— Çocuk! dedi.

O günlerde Hacı Âdil devre çıkıyordu. Tanin gazetesine mektuplar yazmam için beni de yanına aldı. Enver, bir tükenin kurmay başkanı idi. Tertip bakımından, zaten boşalmış olan Edirne'ye onun tümeni girmiyecekmiş. Fethi Bey'in, Kurmay Başkanı olduğu tümen girecekmiş. Enver, Balkan savaşının tek fetih şerefini rakiplerine bırakmamak için, süvarisini olanca hızı ile ileri atmış, bu yüzden eski arkadaşları ile arası açılmış. Hacı Âdil, Dimetoka'ya uğrayarak, bu soğukluğu gidermeye çalışacakmış. Bunları parça, parça etraftan öğreniyordum. Yoksa böyle politika sırları kendisine söylenecek yaşta ve yerde değildim.

Dimetoka'da genişçe bir salonda toplanıldığını hatırlıyorum. Epey kalabalık var. Hacı Âdil, tümenin komutasına Fahri Paşa, Fethi Bey, hep üst saftadırlar. Aşağıya doğru öteki misafirlerin arasında bir kurmay göze çarpıyordu. Sarışın, sert ve bakınırken gözlerine takılmamak imkânsız! Hacı Âdil, arasıra ona dönüyor. Belli ki, rütbesi ile nisbetsiz bir önemi var. Biz meşrutiyetin komitacılık âleminde bu önemlere alışmıştık. Salondan çıktıktan sonra, Hacı Âdil'e bu zatın kim olduğunu sordum.

— Mustafa Kemal Bey, dedi.

Sonra biraz şaşıca gözlerini manalaştırarak, ilâve etti:

— Yamandır!

* * *

1914'de İstanbul havası, Enver'le kaplı, onunla aydınlık, onunla kapanıktı. **Mukaddes Cihad,** askerlik zorunu, bir de taassup baskısı ile artıyordu. Bıyığını kesen bir zabitin merkez kumandanlığında dövüldüğünü işitiyorduk.

Hususi kaleminde çalıştığım ve bana o kadar kudretli gelen Talât Bey'in bile onun gölgesinde kaldığını seziyordum. Esasen ona fikirci bir adam olarak bir değer vermemiştim. Bana göre bizim gençliğin aradığı hürriyetleri, kadın, tefekkür ve hayat hürriyetini ancak Cemal Paşa'dan ve eğer varsa, onun kafasında olanlardan beklemek gerekti. Enver'le müslüman ortaçağı, bütün yeşilliği ile devam edecekti.

Zafer bile neye yarıyacaktı? Bir cinayet olan bu soru, Anadolu ve Suriye'de Almanların nasıl bir maksatla çalıştıklarını gördükçe, sık sık zihnimden geçer oldu.

Hayır Türkiye'yi kurtarmak için, Alman zaferi yetmezdi. Enver'den ve Almanlardan kurtulmak da lâzımdı. Bunu kim yapacaktı?

20'den 24 yaşına kadar, bütün harpte hep bunu düşünüyordum.

* * *

Atatürk'ün umumî kâtibi Hasan Rıza Soyak'ın babası Necip Bey, Üsküp eşrafından pek dürüst bir efendi idi. 1908 hürriyet savaşından önce, İttihatçılarla münasebette bulunduğu vakit, Enver Bey de ona defalarca misafir olmuştu. Kendisini pek sayar, gördükçe elini öperdi. Bir sultanla evlendikten sonra da eşini yabancı erkek olarak yalnız onun yanına çıkarmıştı.

İttihat ve Terakki umumî merkezi Birinci Dünya Savaşının son yılında artık zaferden tamamiyle umut kesmişti. Rusya da yıkıldığına göre, tekli barış yapma imkânı aramak fikri hepsini sarmıştı. Fakat Enver Paşa'ya bu bahsi açmaya hiçbirinin cesareti yoktu.

Bir gün Necip Bey'i merkeze çağırdılar. Durumu ve düşündükleri son çareyi anlattıktan sonra:

— Dinlese dinlese, seni dinler? Bir vatan vazifesidir, teşebbüs et, dediler.

Necip Bey, Enver'in yalısına gideceği günün sabahı, evdekilere:

Bugün çok ehemmiyetli bir vazife yapmağa gidiyorum, inşallah muvaffak olurum, dedi.

Enver kendisini öğle yemeğine alıkoydu. Sofrada Necip Bey bahsi açtı, dili döndüğü kadar konuştu. Enver sonuna kadar dinledikten sonra:

— Vah Necip Bey vah, dedi, seni de zehirlemişler. Sen ki maneviyata inanırsın, bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmaya vekilim. Git evinde rahat uyu!

Necip Bey eve döndüğü vakit, şöyle diyordu:

— Eğer bu adam Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili ve Yaver-i hazret-i şehriyarî olmasa, yeri doğrudan doğruya tımarhanedir.

SAVAŞ

On dokuzuncu asrın on dördüncü yılında henüz yirmi yaşımı tamamlıyordum. Bir yaprak kadar hafiftim: İçimin hiçbir kaygı ile burkulduğunu hissetmiyordum.

Bütün edebiyatım, Tanin gazetesinin cumartesi sayılarında garpçılık dâvasını gütmekle geçiyor. Üslûp, dışından Cenab taklidi bir şey, içinden acemi ve hayli çiğ!

Osmanlılıktan ümidimiz kesilmiştir. Başlıyan Türkçülüğü dilce zevksiz, milliyet anlayışı ile Asyalı buluyorum. Bu, bir kararsızlık ve araştırma hali!

İşten sonra Nuruosmaniye'deki İkbal kahvesinde arkadaşlarla şiir ve edebiyat konuşuyoruz. Akşamları, başka türlü tanıdıklarla, Tepebaşı bahçesinde keyfe dalıyoruz. Yaşıma göre epey ileri ahbaplarım var. En fazla hoşuma giden, bilhassa ordu gençliği içinde, sezinlediğim, yenileşme ve kalkınma hareketi.

Şimdilik İstanbul'un büyük ideali: Beyoğlu'nu fethetmek!..

Vatan kaybı istanbul'da çabuk unutulur. Balkan Harbinden şehirde canlı bir hâtıra kalmıştı: Edirne! Onu geri almak ve Bulgaristan'ın yenildiğini görmekle, kalp acılarını dindirmiştik. O vakit Bizans havasına biraz ruh verenler, Rumelili yüreği yanıklardı.

İşte bu sırada Büyük Harb çıktı. Tepebaşı bahçesinde her gün görmeğe alıştığımız Fransız ve İngilizler, birkaç gün içinde ortadan kayboldular. Bizim iki taraftan birine katılmaklığımız mukadder olduğu hissini veren ne idi? O sırada İstanbul'u düşündüren üç şey vardı: Rus düşmanlığı, Alman gücü ve İngiliz yenilmezliği!

Eğer İngiltere olmasa, Almanya'nın Rusya ve Fransa'yı birkaç hamlede dağıtacağından kimsenin şüphesi yoktu. Harbi bir çıkmazlığa mahkûm eden İngiltere, bizi açık onların cephesine yaklaştırmayan da Rusya idi.

Almanlarla birlikte harbe girdik. Askerlik davetleri elimizde, son bir âlem yapmak üzere, Tepebaşı bahçesine gittiğimizde, Avrupa'dan yeni gelen, bizden yaşça büyük bir arkadaşımız:

— Mahvolduk! dedi.

— Nasıl? Nasıl?

— Görürsünüz...

Bu imansızın arkasından birbirimize nasıl da bakıştıktı.

ZEYTİNDAĞI

MISIR SITMASI

Harbiye Mektebinde ilk talim gören yedek subaylar arasında idim. Askerlik bana idman ve gezinti gibi kolay ve zevkli geldi.

İlk günleri, poturlu, medrese uşağından, şimdi redingotlu gibi hatırıma gelen üniversite hocası Köprülüzade'ye kadar, karmakarışık bir görünüşümüz vardı. Bir gün hepimizi kıra çıkardılar ve yere bağdaş kurdurup imlâ imtihanından geçirdiler. Medreselilerin hemen hepsi ve birçok da ellerinde Darülfünun vesikası olanlar imtihandan döndü ve ihtiyat zabit namzetleri yarıya indi.

Bir başka gün de doktorların odasından geçtik, geriye kalmış olanların bir kısmı çürüğe çıktı. Harbiye çavuşlarının eline yalnız okur-yazarlar ve sağlamlar kalmıştık.

Bir disiplin kadrosu içinde anonim kalmak Türk gençlerinin hoşuna gitmez. Meşrutiyet gençliği gibi Cumhuriyet gençliğinin de başlıca eksiği budur. Her gün aramızdan iltimaslıların ayrıldığını görüyorduk. Sivil vazifeler daha cazibeli idi.

İltimas, hepimizin şevkini kırdı. Akşamları mektepten çıktıkça bizi herkeslikten kurtarabilecek bir yardım arıyorduk.

Ben de Harbiye Nezaretinde birçok kişi tanırdım. Fakat harpten sonra orası bir neferin, eşiğinden adım bile atamayacağı korkunç bir üniformalar sarayı olmuştu. Birisi bana Merkezi Umumî'nin sivil çeteler yaptığını, bu çeteye

bildiklerimizin kumanda ettiğini, gidip Dr. Nâzım'ı görmemi söyledi. Sivil askerliği tercih ediyordum.

Hafta arası talimden sonra Merkez-i Umumîye gittim. Doktor Nâzım bekleme odasına geldi; isteğimi kendisine anlattım. Yüzüme baktı, güldü:

— Biz çetelere hapishaneden adam alıyoruz, dedi. Senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir.

Bu katiller ordusundan bir şey anlamadım. Kafamdaki harp şiiri söndü. Tersyüzü gene Harbiye Mektebine döndüm.

Üç arkadaş konuşuyorlardı:

— Cemal Paşa yarın Mısır'a gidiyor. Haydarpaşa'da buluşup kendimizi karargâha aldıralım.

İşin bu kadar kolay olacağına o kadar inanmadım ki, ertesi sabah bir tecrübede bulunmayı bile faydasız saydım. Üç arkadaşım bir daha Harbiye Mektebine gelmediler.

Bir dostum aracılık etti. Şöyle böyle tanıştığımız Dördüncü Ordu Kumandanı, Başkumandanlığa bir telgraf yazarak beni de yanına istetti.

Fakat bir türlü bölüğümden ayrılamıyordum. Enver Paşa disiplinci idi. Talimgâhı bitirmeksizin hiç kimse için, istisna yapılmasını kabul etmiyordu.

Bense karargâha vaktinde yetişip Mısır'ın nasıl alındığını göremeyeceğime esef ediyordum. Hep Kanalı, Kahire'yi ve ehramları düşünüyordum.

İstanbul bir Mısır sıtması içinde idi. O zaman başta bulunanların coğrafyası, medrese yobazlarının imlâsı kadar zayıf olmalıdır.

— Mısır'a vardıktan sonra beni kim hatırına getirir? diye içleniyordum.

Enver Paşa dahi Alman zaferine yetişemeyeceğimizden korkarak bir nefeste harbe atılmış değil midir? O gün-

lerin acele ve iyimserlik havasının serinliğini hâlâ göğsümde duyar ve sıkılırım.

Nihayet bir gün talimgâh kumandanı Alman Rabe Bey'in beni çağırdığını söylediler. Gittim. Elinde bana ait bir tomar kâğıt vardı. En çok şaştığı şey, bir ordu kumandanının bir neferle bu kadar meşgul oluşu idi.

— Cemal Paşa arkadaşınız mıdır?

— Hayır, tanıdığım...

Elimi sıktı:

— Yarın geliniz, kâğıtlarınızı alınız, dedi.

Yeni esvabımı giydim. Güzel bir şeritle künyemi göğsüme bağladım ve gittim.

Türkiye'nin hiçbir tarafını bilmiyordum. Haydarpaşa'dan en uzak vilâyetlere doğru trene bindiğim zaman, Çanakkale Harbi başlamıştı. İstanbul, Kahire'den, Kudüs'ten, Şam'dan, Halep ve Bağdad'dan hayalini geri çekmiş, kendi öz canının kaygısında idi. Gözüm arkada, Anadolu'nun gurbet akşamı kompartımanımı kararttıkça kendi kendime başka bir sual soruyordum:

— Acaba İstanbul'a girecekler mi?

Mısır sıtması dinmiş, Nuruosmaniye emperyalizminin eteği Sarayburnu sularına değmişti.

KARARGÂH

Kitabın başında anlattığım Nablus sürgünleri dışarı çıktıktan sonra, Cemal Paşa beni yanına oturttu. Bir maske düşmüş gibi, yüzü o kadar değişti:

— Talât Paşa suikastı içiṅ ne işittiniz? diye sordu. Hiçbir şey bilmiyordum.

Bu suikastı, sonraları Atatürk'ten dinlediğimiz Enver,Talât kavgası olmalıdır.

Biraz şundan bundan bahsettikten sonra, yaverini çağırdı:

— Beyi, Erkânıharbiye Reisine götürünüz, şifre kalemine versinler! dedi.

Ali Fuad Bey (şimdi Harb Akademisi Komutanı Korgeneral Ali Fuad) o zaman Erkânıharbiye Reis Vekili idi. Yaver beni takdim etti ve kumandanın arzusunu söyledi. Ali Fuad Bey başını çevirmeksizin sert bir sesle:

— Hayır, birinci şubede çalışacaktır! dedi.

Biraz şaşaladım. Fakat daha ertesi güne kalmadan ordu karargâhı içinde, yarı sivil bir kumandan ile som asker bir Erkânıharp Reisinin çatışarak yaşamakta olduklarını öğrenmiştim.

Ali Fuad Bey ciddi, disiplin adamı idi. İltimasların ve hiyerarşiyi bozan hususi durumların aleyhinde idi. Şifre kalemi ise Cemal Paşa'nın askerden fazla sivil tarafına bağlı idi. Ali Fuad Bey'le kumandan arasında bu yarı siviller yüzünden çatışma hiç eksik olmamış. Cemal Paşa'nın siyasî ve idarî işleri ile Ali Fuad Bey'in kafası hiç uzlaşmamıştır.

Ali Fuad Bey de, parti komitacılığının düşmanı olanlar gibi, nizam, kıdem ve kanun adamı kalmıştır. Cemal Paşa, harp hükûmetinin en ileri düşünenlerinden olmakla beraber, kendi ittihatçılığını hiçbir işinde unutmazdı.

Kendi ittihatçılığı diyorum. Çünkü gerçekte İttihat ve Terakki birkaç başın etrafında birkaç kola ayrılmıştı.

Büyük Harpte herhangi bir kimse için:

— İttihatçıdır!

Hükmü doğru ve pek de yerinde olmazdı. İttihatçı demek, partinin anonim ve silik unsuru demektir. O zamanlar insanın üzerine yapışan damga "adam" sözü idi. Cemal Paşa'nın adamı, Enver Paşa'nın adamı, Talât Paşa'nın adamı... Kendi kendinin adamı kimdi bilmiyorum.

Her adamın da kendi adamı vardı. Gruplar büyüdüğü zaman artık Enver Paşa takımı, Talât Paşa takımı, Cemal Paşa takımı demek doğru olurdu.

Zeytindağı üstünde de dördüncü ordu karargâhının zabitleri ile Cemal Paşa'nın adamları diye iki sınıf olmuştur. Adamın hususiyeti rütbe ve mevkiye uygun olmayan öneminden belli idi.

İttihat ve Terakki devrinde samimiliği temsil eden adamlar iktidardan en iyi faydalanmış olanlardır.

Büyük Harbde en ürküttüğüm şey, bu damga idi. Talât Paşa'nın adamı, Enver Paşa'nın adamı..

İttihat ve Terakki'yi sorumsuz adamlar soysuzlaştırmışlardır. Halbuki devlet kuvvetlerinin yerini, hangi şahsi kuvvet tutabilirdi? En azılı katili, eli titrek bir hâkim mahkûm eder ve bir çingene asar.

Devlet, kanun ve otorite hüküm sürdüğü zaman, Çakırcalı ipe takılmış bir cesetten başka bir şey değildir. İttihat ve Terakki'nin, Çakırcalının peşine sürdüğü devlet kuvvetini bile, çeteleştirmiş olduğunu hatırlarsınız.

İttihat ve Terakki şeflerinden birkaçına beni fikirleri yaklaştırır, adamları uzaklaştırırdı. Ve en nefret ettiğim şey bu iken, mütareke senelerinde üstümde yalnız bir tek damga vardı: Cemal Paşa'nın adamı!

BİZİM İMPARATORLUK

Zeytindağı'nın tepesindeyim. Lût denizine ve Gerek dağlarına bakıyordum. Daha ötede, Kızıl denizin bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame'nin kubbesi gözüme çarpıyor. Burası Filistin'dir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir yandan Süveyş Kanalına, öbür yandan Basra körfezine kadar çöller, şehir-

ler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu büyük imparatorluğun çocuğuyum.

Çıplak İsa, Nâsıra'da marangoz çırağı idi; Zeytindağı'nın üstünden geçtiği zaman, altında, kendi malı bir eşeği vardı. Biz Kudüs'te kirada oturuyoruz. Halep'ten bu tarafa geçmeyen şey, yalnız Türk kâğıdı değil, ne Türkçe ne de Türk geçiyor.

Floransa ne kadar bizden değilse, Kudüs de o kadar bizim değildi. Sokaklarda turistler gibi dolaşıyoruz.

Kamame kilisesinin Hıristiyan milletler arasında bölünmüş olduğunu bilirsiniz. İçerisinin her parçası ve kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtarı pay edememişlerdir. Anahtar bir hocada durur. Bütün bu kıtalarda biz işte bu hocanın görevini yapıyoruz. Ticaret, kültür, çiftlik, endüstri, binalar her şey Arapların veya başka devletlerin... Yalnız jandarma bizim idi; jandarma bile değil, jandarmanın esvabı.

Osmanlı saltanatı son bürokrat iken, bürokrasi bile tam Arap, yahut yarı Araptır. Türkleşmiş hiçbir Arap görmedikten başka, Araplaşmamış Türk'e az rastgeliyordum.

Arap milliyetçiliği güden Şamlı Azimzadeler, Konya'dan gelme Kemik Hüseyin torunları idi. Haleb'in esas familyalarının asılları Türklerdi. Osmanlı imparatorluğunda itibar, azınlığın imtiyazı olduğu için ve Türk unsuru imtiyazsız olduğu için herhangi bir Müslüman azınlığın çocuğu olmak, Türk olmaktan daha faydalı idi.

Bir Kürt zaptiye çavuşunun kütüğünden gelen Abdurrahman Paşa, dedesi ve babası vergi çaldığı için, zengin, Araplaşmış olduğu için de âyan âzası idi. Bu Abdurrahman Paşa, kendi toprağının tamamını ancak harita üstünde görmüştür.

Birinci Millet Meclisinde Şer'iye Vekilliği etmiş, Eskişehirli bir Türk hocasının Türkler gibi "ve" demek yerine,

Araplar gibi "vua" dediğini belki henüz unutmamış olanlar vardır. Suriye, Filistin ve Hicaz'da:

— Türk müsünüz?

Sorusunun birçok defalar cevabı:

— Estağfurullah! idi.

Bu kıtaları ne sömürgeleştirmiş, ne de vatanlaştırmıştık.

Osmanlı İmparatorluğu buralarda, ücretsiz tarla ve sokak bekçisi idi.

Eğer medrese ve şuursuzluk devam etmiş olsaydı, Araplığın Anadolu yukarılarına kadar gireceğine şüphe yoktu.

Bizim emperyalizm, Osmanlı emperyalizmi, şu ana fikir üstünde kurulmuş bir hayal idi: Türk milleti kendi başına devlet yapamaz!

Kudüs'ün en güzel yapısı Almanların, ikinci güzel yapısı yine onların, en büyük yapısı Rusların, bütün öteki binalar İngilizlerin, Fransızların, hep başka milletlerin idi. Gür sakalları baharat kokan dürziler, saçları örgülü yahudiler, elleri meşinleşmiş Urban ve entarili araplar, hepsi Türk ordusu, kanala doğru giderken, dar Suriye ve Filistin kıtasında iki safa ayrılmış:

— "Geç yiğidim, geç!" diyordu.

Fakat bir avuç Türk, bütün kıtayı tuttu.

Koskoca çölü, yapı ve bahçelerle donattık.

Geç kalmıştık. Artık ve Suriye, ne de Filistin bizim idi. Rumeli'yi kaybetmiştik.

Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorluyorduk. Anadolu baştanbaşa yapılmak, şehirler, köyler, ev ve tarla zengin olmak, Türkler tamamıyla batılaşmak ve sonra da Halep'ten Kızıl denize doğru, nüfus, teknik ve sermaye ile taşmak lâzımdı. Biz ise Anadolu'yu aşıp Halep kapısını vurduğumuz zaman, bayındırlık ve kalabalık gör-

meye başlıyorduk. Halep, büyük bir şehir, Şam büyük bir şehir, Beyrut büyük bir şehir, Kudüs büyük bir şehir ve hepsi yabancı idi. Lübnan havası, bize Dobruca havasından yüz kat daha yabancı idi.

Fakat her yere:

— Bizim diyorduk.

Şam, evimiz kadar bizim. Lübnan bahçemiz kadar bizim... Bu tasarruf ve hüküm hissinin bize damarımızdaki kandan geldiğine şüphe yoktu.

Ve kendimizi otelciye, lokantacıya, hatta posta memuruna anlatmak için yavaş yavaş Arapça öğreniyorduk.

Şam'dan kalkan tren, Medine'ye üç gün üç gecede gider. Medine'yi bile bırakmıyorduk. Medine'siz Türkiye? Bu emperyalizmin intiharı demekti.

Ne Medinesi? Bir gün aşağı geçecek bir kıtayı selâmlamaya inmiştik. Tren varken, Adana'dan beri yayan yürümekte idiler. Üç bin kadar zayıf, soluk ve üstü başı yıpranmış Türk çocuğu, yorgun argın önümüzden geçtiler. Biliyor musunuz, nereye gidiyorlardı. Aden'e!

Hamid'in mısrasını hatırlıyordum:

— Nereye gitmek istiyorsunuz?

— Adem'e!

Mısır'ı fethe çıkan Cemal Paşa, Kudüs'te, Şam'da, Lübnan'da, Beyrut'ta ve Halep'te oturduğu zaman, bir işgal ordusunun kumandanı gibi bir şeydi.

Zeytindağı'nın üstündeki Alman yurdunda biz, devenin üstüne merdivenle tırmanmaya uğraşan Avusturyalı subay, otomobilden ürken hecin, hecinden ürken Macar atı, kanalı geçmek için Taberiye gölünde tulum idmanı yapan Sivaslı nefer ve bir boğuk Arap sesi:

— Felyahya!

... İmparatorlukların sanatı sömürge ve milliyet işlemektir. Osmanlı İmparatorluğu, Trakya'dan Erzurum'a

doğru, koca gövdesini yan yatırmış, memelerini sömürge ve milliyetlerin ağzına teslim etmiş, artık sütü kanı ile karışık emilen bir sağmal idi.

ARAP SAÇI

Dördüncü ordu Suriye'de iken, Havran Dürzileri bize hemen hiç isyan etmediler. Niçin, bilir misiniz? Bütün Havran kabile kabile parçalanmıştı. Şeyhler kendi öz kardeşleriyle dahi dost değildiler. Havran şeyhlerini yalnız bir menfaat birleştirebilir: Vergi, hele ağnam (küçük baş hayvan) vergisi! Tahsildar Havrana gittiği zaman, bütün Dürzîler birliktirler, tahsildar döndüğü vakit, yine bin parçadırlar.

Biz harp devam ettiği kadar hiçbir vergi almadık; bilâkis Havranı altın ve nişana boğduk.

Halep'ten Aden'e kadar süren o koca memlekette bir arap meselesi vardı zannetmeyiniz. Arap meselesi denen şey Türk düşmanlığı hissi idi.

Bu hissi ortadan kaldırınız: Suriye ve Arabistan meselesi, Arap saçına döner, karmakarışıklığın içinden çıkamazsınız.

Müslüman Araplar arasında bir Arap halifeliği hükümeti peşinde olanlar vardı. Hıristiyanlar ise, daha fazla Türk düşmanı iken, en iyi idare Osmanlı idaresi olduğu fikrinde idiler. Çünkü kendilerini imtiyazlandıran Osmanlı idaresi kalkarsa, Müslüman Arapların baskısı tehlikesi vardır. Sonra yabancı bir idare iktisat, ticaret, memleketin bütün kazanç kaynaklarına musallat olur. Türkler ise piyasa ve pazarlarda yerlilerin rakipleri değildirler. İşte bir Fransız vesikası: "... Marunî Patriği de bilir ki eğer Fransızlar, gelecek olurlarsa, haksız imtiyazları elinden alacaktır. Patriğin arzusu Fransız himayesinde, fakat Osmanlı idaresinde yaşamaktır."

Suriye'de Hıristiyanlık, Müslümanlık, Filistin'de Araplık, Yahudilik, Hicaz'da şeriflik, Vehabilik meseleleri, bizzat Türk-Arap meselesinden daha azılı idi. Nitekim biz çıktık, nifak, bütün Akdeniz, Kızıldeniz ve çöller boyunca yanıp durmaktadır.

Harbin başında Lübnan bağımsız gibi bir mutasarrıflıktı. Marunîlerin patriğini Osmanlı hükümeti tasdik etmemişti. Fakat Fransızlar vasıtasıyla buyrultu verip dururdu.

Marunî tayfası, Patriği Allah yerine tutup tapar. Lübnan'ın üçte biri Marunî vakfıdır. Candan İslâm düşmanıdırlar. Lübnan'da mukaddes cihatçı denen bir sınıf vardır. Her İslâm öldüren mukaddes cihatçıdır. Bekârsa 4, evli ise 8 lira maaş alır.

Dört yıl önceki 32 bin müslüman Dürzîden, biz orada iken 8000 kadar kalmıştı.

Protestanlar İngiliz, ortodokslar Rus taraflısı idiler.

Filistin'de Siyonistler âdeta gizli bir hükümet yapmışlardı. Bayrakları ve postaları vardı. Mektuplarına kendi pullarını yapıştırırlar, kendi memurlarıyla sevkederlerdi.

Sayısız kabile ve aşiretlerin isim ve meselelerine ise girmek bile doğru değil. Bu akşamki gerçek, ortalık ağarmadan tersine döner. Çöl ve yarıçölde menfaat ve kuvvetten başka hiçbir kuvvet hüküm sürmez.

Birkaç devlet bir memlekette adam tüccarlığına başladığı zaman, altına avuç açanlar çok olur. Fakat bunları ciddî bir hareketin şefleri diye saymak doğru değildir. Biz bu hatada bulunduk.

İngilizler, Ruslar, İtalyanlar ve Osmanlılar arasında Suriye, Filistin ve Hicaz işlerini en az bilen ve anlayanlar sonuncular, yani bu kıtaların asıl sahipleri olmuştur. Her tarafı top arabası ile geziyor ve hırsız memur kafasının tası içinden seyrediyorduk. Dördüncü Ordu Kumandanının Lübnan meselesini nasıl halletmiş olduğunu gösteren notları o zamanki defterimden alıyorum:

"Bütün Lübnan donanmıştır. Acemice çizilmiş aylar ve yanlış yıldızlar, fakat ne kadar çok Osmanlı bayrağı var. Lübnan kızları bütün kırmızı entarilerini ve beyaz çoraplarını kesip kullanmışlar. Yolda cirit oynuyorlar, deve üstünde göbek atan kadınlar, güzel hayvan tüyleri ile süslenmiş mızraklar, bütün Afrika fantazyası, üstlerinde yırtmaçlı gecelik, ayaklarında don, başlarında agel ve kefye, bütün Dürzî halkı ve sonra akşam yemeği... Sofra dağ çiçekleri ile bezenmişti. İçki yerine soğuk su, temiz ayran iki tarafımda Tanzimat'tan kalma bir sürü insan var. Hepsi siyah istambolin giyinmiş, klâsik fes, Sultan Aziz terzilerinin elinden çıkma efendiler, sizin susmanızı, kendi aleyhlerinde bir düşünüş sandıklarından, hepsi söz bulmak ve terkip yapmakla meşgul...

Cemal Paşa ayakta idi:

— Muhterem efendiler dedi; bugüne kadar Lübnan'ın büyük bir acısı vardı; Lübnan mustarip idi. İşte ben bu ıstırabı dindirmeye geldim. Size haber veriyorum ki Lübnan artık Konya kadar Osmanlıdır. Artık bu güzel toprağımızda yabancı imtiyazlarından hiçbiri kalmamıştır."

Müslümanı, Hıristiyanı, sureler, âyetler okuyarak Halifeye, Enver Paşa'ya ve Cemal Paşa'ya dua etmeye başladılar. Cemal Paşa kendilerini karmaşık yarı istiklâllerinden kurtarmıştı. Oturanlar ve ayakta duranlar, kumandanın bu müjdesinden ve belediyenin soğuk suyundan ve ayranından sarhoş oldular...

Bir Fransız raporu diyor ki:

"Lübnanlılar ihtilâl yapmazlar. Bizden bir vakitler silâh istediler, verdik. İsyan çıkaracakları yerde, silâhları çöl araplarına sattılar!"

Denizle demiryolu arasına sıkışmış olan ürkek ve sabırlı Lübnan'da Arap saçının bir küçük kıvrımını çözmüştük.

Filistin için tehcir (göç ettirme), Suriye için tethiş (zor kullanma) ve Hicaz için ordu kullandık. Yafa kıyılarında Balfur'un beyannamesini bekleşen hesaplı Yahudiler, bu uğurda kafa değil, bir portakal bile feda etmediler. Hicaz ayaklandı; Suriye ise sustu.

ÜÇ AYAK

Osmanlı tarihinin Suriye'den bahseden son siyasî faslı, şüphesiz Âliye Divanıharbi olacaktır. Bu Divanıharbin kararı ile Şam ve Beyrut'ta kırk kadar Arap milliyetçisi öldürülmüştür. Asılanlar arasında Abdülhamit Zöhravi gibi âyandan, Şefik-el-Müeyyet gibi milletvekili, Abdülgani Ariysi gibi birinci sınıf gazeteci ve Refik Rızık Sellûm gibi şair olanlar da vardır. Birçoğu menfaat ve politika adamı, bir kısmı idealist idi.

Balkan Harbi zamanlarında, Osmanlı İmparatorluğunun artık dağılacağına inanarak, Suriye için yeni bir tâlih arayanlar tarafından Paris'te bir kongre yapılmıştı. Araplık cereyanının, ondan sonra, başlıca ocağı Ellâmerkeziye Cemiyeti idi. Âliyede hapsedilmiş olanlar ise merkezi Kahire'de bulunan bu cemiyetin üyeleri idi.

Üyeleri, fakat ne zaman?

Ellâmerkeziye Cemiyetinin Büyük Harb başladığı vakit, Suriye'de kalmış olanların bu teşebbüsünden haberleri var mıydı? Çünkü arada bir, umumî af olmuştur. Tutulmuş olanları, sadece eskiden bu cemiyet içinde çalıştıkları için mahkûm etmek doğru olmazdı.

Divanıharb ise, tutmuş olduğu kimselerin Büyük Harbden sonra da cemiyetin emri ile hareket etmiş olduklarına inanmıştır. Bütün dâva budur.

Âliye'de kanun ve adaletin zorlanmış olup olmadığını meydana çıkarmak hukukçulara düşer. O zaman Suriye'de

esaslı bir tethiş politikasına neden lüzum olduğunu, Tiflis sokaklarından öldürülen Cemal Paşa bir sır olarak kara toprağa götürmüştür.

Hazin tâlih: Eşraflarını öldürmüş olduğu Suriye'de Cemal Paşa'yı seven ve arayan çoktur. Cemal Paşa, Bolşevikler hesabına on binlercesine kendi eli ile hayat vermiş olduğu Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

* * *

Cemal Paşa bir taraftan zor, bir taraftan imar ve ıslah siyasetleri kullanılarak, Araplık cereyanının durdurulacağı fikrinde idi. Devletten en yüksek rütbe ve menfaatler koparıp, Osmanlı İmparatorluğu birliğini bozmaya çalışanları bir türlü affetmemiştir.

İstanbul'un bu işte Cemal Paşa ile zıd gittiği yanlıştır. Enver ve Talât Paşalar, esasta, onunla birlik idiler. Hiçbiri vatan hiyanetinin cezasız bırakılmasını istememiştir. Fakat, meselâ Enver Paşa, Abdülhamid Zöhravi'nin, Talât Paşa, Şefik-el-Müeyyed'in bırakılması için aracılık ettiler. İttihad ve Terakkiden başka birtakım şahsiyetlerin de iltimas ettiği kimseler vardı. İstanbul, sonuna kadar, Âliye dâvasının bir defa da Harbiye nezaretinde incelenmesinde ısrar etti.

Büyük Harpte çıkan kanunlardan biri ise, kumandanlara, eğer vatan müdafaası için zarurî görülürse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirmek yetkisini vermiştir. Bu yetki, olsa olsa ateş hattında hemen şiddetli tesir yapılmaya lüzum gösteren vakalar için düşünülüp verilmiş olabilir. Fakat hüküm mutlak olduğundan, Cemal Paşa, Âliye Divanıharb kararları için kanundan istifade etti. Çünkü dâva dosyaları İstanbul'a giderse, işin altüst olacağından korkuyordu.

Ve bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şam'da ve gerisinin Beyrut'ta idam edilmiş olduklarını İstanbul'a bildirerek meseleyi kökünden halletti.

Eğer tethiş yapılmamış olsaydı, Suriye'de isyan çıkacak mıydı?

Hicaz'ın ayaklanışı, tethiş yapılmış olmasından mıdır?

Tedhiş, Suriye'nin kaybolmasına yardım etmiş midir?

Benim fikrim, üçünün de doğru olmadığıdır...

Bugünkü Türk kafası, ileri bir kafadır. Bu kafanın şimdiki düşünüşü ile o zamanki Arap meselesi için karar vermek yanlış olur. Şunu hesaba katmalıdır ki, İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğunun hiçbir hak ve nüfuzundan vazgeçmeye razı olmamıştır. İttihat ve Terakki; Arnavut, Ermeni, Rum ve Arap, bütün azınlıkların milliyetçi ve istiklâlci unsurların can düşmanı idi.

Cemal Paşa, rahmetli Mahmut Kâmil Paşa hakkında bazı şüpheler olduğunu, Enver Paşa'ya yazarken:

— Eğer, diyordu; Erzurum cephesinde vatana iyi hizmet ediyorsa hiç kurcalamayalım.

Enver Paşa'nın bu şifreye:

— Hiçbir vatan hizmeti, vatana yapılmış olan fenalığı mazur gösteremez, vesika bulursanız hemen bana bildiriniz... diye cevap vermiş olduğunu hatırlarım.

* * *

Tutulanlardan hiçbiri öleceklerine inanmadılar. Abdülhamit Zöhravi'nin Şam'da Cemal Paşa'nın karşısına nasıl çıktığını biliyorum. Âyan âzası olduğu için, bekleme salonunda birkaç dakika kalmak bile kibrine dokunmuştu. Dik başlı, vakarlı bir adamdı. Kumandanın gösterdiği iskemleye kadar gururu devam etti. Fakat Cemal Paşa, harpten önceki hesapları araştırdığını hissettiren bir vesikayı okuduğu zaman, sarardı, bir su istedi ve ilk yudum boğazına takılarak bunalır gibi oldu. Ancak:

— Beni affediniz diyebildi.

Kudüs karargâhına gelen Şefik-el-Müeyyed de öyle idi. Bir şeyden hicranlanmıştım: Acaba insanın öldüreceği kimseleri, önceden, sağ olarak, karşısında dizlerine kapatmaktan ve dik boyunlarını eğdirmekten aldığı zevk nedir? Bir defa, Mahmut Şevket Paşa vak'ası sürgünlerinden birinin, kendini affettirmek için eski İstanbul muhafızına yolladığı telgrafı Cemal Paşa'ya verdiğim zaman, sakalı arasında bir tebessüm dalgası dolaşarak şunu dediğini hatırlarım:

— Her tarafta benim sürmüş olduklarım var.

Ve bu dil sürçünün acılığını gidermek için tebessümü ile cümlesini bir iç çekintisi içinde nasıl saklamaya çalıştığını da hâlâ görür gibi olurum.

Beyrut'ta asılmış olanlar, daha fazla, genç milliyetçilerdi. Bunlar zindandan ipe kadar, Arap marşı okuyarak, cesur ve dikbaşlı gitmişlerdir.

Şam'da ölenlerin hikâyelerini rahmetli Nurettin'den dinlemiştim.

Şu iki hikâye kalbimi yırtmıştır. Şefik-el-Müeyyed'in sakalı beyaz ve uzundu. Asıldığı zaman görünüşü acıklı olacağını düşünen bir Şamlı jandarma zabiti, elleri arkasına bağlı, beyaz gömleğiyle hükûmet konağı merdivenlerini inen mahkûmu birdenbire tutmuş, cebinden çıkardığı makasla sakalını kırpmıştı. Bu cinaî (cinayetle ilgili) tuvaletin hatırası, Arap dâvasının eğer varsa, bütün haklı ve iyi taraflarını bana unutturmuştur.

Sinirli olan Cezayirli Ömer, idam iskemlesine çıkarken, bağırıp çağırıyordu. Aşağıdan biri:

— Sus, mes'ul olursun, dedi.

Ömer korkudan susmuş olduğu halde asılmıştır.

Bir Hıristiyan olan Refik Rızık Sellûm hakikî bir idealistti. Ölümü güleryüzle karşılamıştır.

En son o, idam edilecekti. Altı kişi artık soğuk birer ceset olmuşlardı. Refik, meydanın başına geldiği vakit, boş sehpaya bakmış, gülümseyerek:

— Galiba yerim orasıdır, demişti.

Sonra ciddîleşerek en öndeki cesede, Abdülhamid Zöhravi'ye gözünü dikmiş ve:

— Ey hürriyet babası, merhaba! diye selâm vermişti.

Telkin vermek için kendine sokulan ürkek papazı yine o cesaretlendirmiş ve iskemleye çıkarken İstanbul Hukukundan tanıdığı bir Türk arkadaşına veda etmişti.

Kinsiz ve kedersiz ölüme gitmek güçtür.

Bir başka tip görmek için, bir de Yusuf Hani'nin hikâyesini dinleyiniz: Boğazına ip takıldığı zaman bile, ölmekte olduğuna güç inananlardan biri, hiç şüphesiz, Yusuf Hanî olmuştur.

Şık, zengin, keyifi yerinde, yazı Avrupa'da ve kışı Beyrut'ta geçiren Suriyelilerin biri idi. Harb olduğu vakit, tez davranamadığı için Beyrut'ta kalmıştı.

Yusuf Hanî, milliyetçi olduğu için Türk düşmanı değildi. Türk düşmanı olmak moda olduğu için ve zarar da vermediği için, öyle idi. Ve takındığı bu sıfatı boynundaki kravattan fazla önemsediği de yoktu.

Bir Fransız vesikası der ki: "Lübnanlı Hıristiyanlar Fransız dostudurlar. Hıristiyanları sevmedikleri için Lübnanlı Müslümanlar da İngiliz taraflısıdırlar. Beyrut Araplarının çoğu Fransa'yı sever. Fakat Ortodokslar Ruslara bağlanmışlardır. Niçin? Hiç... Osmanlı bayrağından daha şerefli ve nüfuzlu herhangi bir bayrağa bağlanmış olmak için..."

Bir gün kumar masasında Yusuf Hanî'ye bir kâğıt getirip imzalatmışlardı. Divanıharb, imzaladığı bu vesikanın bir istiklâl beyannamesi olduğunu kendisine anlatıncaya kadar, Yusuf Hanî ne yaptığını bilmemişti.

— Aman, diyordu; beni bırakınız. Zenginim, güzel bir karım ve çocuğum var. Oyundan ve zevkten başka bir şey peşinde koşanlardan değilim. Bu imza benim olabilir. Fakat nasıl anlatayım, imzamı bir poker fişi gibi atıvermişim.

Rahmetli Nurettin Şam'a geldikçe bu adamın hikâyelerini naklederdi:

— Bütün esvaplarını hapse getirtti. Bir gün pantolonunun bir kenarını ütüsüz görmedim. Her sabah kendine çekidüzen veriyor ve hemen çıkmaya hazır, beni görür görmez, bu gece de mi burada kalacağım? diye soruyor.

Arap meseleleri artık edebiyat olmaktan çıkmıştı. O sırada böyle bir suçun affedilmesini istemek ve aramak boştu.

Beyrut'ta Cemal Paşa, evinin merdivenlerinden inerken, güzel ve siyahlar giymiş bir kadın, yanında çocuğu ile kendini karşılamıştı. Çocuk, elindeki çiçek demetini kumandanın ayağı altına atarak: "— Babamı bağışlayınız," diyordu.

Kumandanın o gün gözlerinin yaşardığını ve titreyen çenesini güç tuttuğunu görmüştüm. Çünkü bu siyahlı kadın, evine dönerken, meydanın bir köşesinde, sevdiği kocasının soğumuş beyaz cesedini görecekti.

BİR SUVARE

O sabah Şam'ın sıcak güneşi, boğulmuş beyaz cesetler üstüne çöktü.

Otele geldiğimiz zaman, kumandanı, ölüler gibi sarı ve soluk, bel kayışı takılmış, hançeri belinde tören esvabı ile, salonu adımlarken bulduk.

Ölüm sabahları, herkes birbiriyle ürkerek ve ürpererek konuşur.

Fakat ertesi güne kadar her şey unutulup gitti. Müse'nin mersiyesini hatırlar mısınız? Paris'te her şey unutulmak için eğer on beş gün yeterse, şarkta bu, on beş saat bile değildir. Şarkta ölmemeye bakmalı...

Şam, bilâkis Cemal Paşa ve karargâh şerefine büyük bir suvare vermek için hazırlanmakta idi. Büyük Sinema'da şairler, kasideciler, hatipler, hepsi, Arabistan'ı kötü çocuklarından kurtaran büyük adama, memleketin minnettarlığını anlatacaklardı.

Geceye doğru, Cemal Paşa, beni çağırttı:

— Gidip bir defa salonu ve halkı görünüz. Benim gitmekliğime lâyık olan bir yer midir, anlayınız! dedi.

Gittim. Ne görecektim? Bir sürü sarık, bir sürü maşlâh ve bir o kadar da pantolon ve pabuç... Fakat Şark büyükleri için sırma ve çerçevenin büyük önemi vardır. Kumandanımız her zaman, trene, ziyafete ve randevuya geç gelmek âdetindeydi. Sinemaya da herkesin merakı son haddini bulduğu vakit geldi ve locasında oturdu.

Nutuklar, şiirler, kasideler ve hepsi onun için, hepsi övme yarışı... Biri önce Allah, sonra Peygamber, sonra Padişah, sonra Siz, diyor, bir başkası önce Allah, sonra Peygamber, sonra Siz, diyor; nihayet biri, önce Allah, sonra siz, dedi.

Arapça tükendi, yalan tükenmedi. Bir kısmı aynı sözleri beste ile tekrarladılar.

Çıktığımız zaman, Şeyh Esat dedi ki:

"— İhtimal siz bu sözleri ifrat ve mübalâğa sanırsınız. Fakat bizde âdet böyledir. Size bir fıkra nakledeyim: Bir zaman Şam'a yeni bir vali geliyordu. Eşraf, memurlar, halk, istasyona biriktiler. Daha tren durmadan, şairlerimizden biri ileri atıldı ve başladı:

"— Ya veziriâzam!.."

Yanında bulunan bir başkası kolunu dürttü:

"— Yahu, dedi, biraz bekle, fermanını okusunlar. Vezir midir, Paşa mıdır, Bey midir, rütbesinin ne olduğunu öğren!"

Fakat Cemal Paşa için artık herkesin bildiği büyük rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriye'de derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa, affedip etmemeyi düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burmasından korkunuz o zaman bu görüşmenin ölüme kadar yolu vardır.

Daha başlangıçta Cemal Paşa'nın kusurlarından birinin, gösteriş olduğunu söylemiştim. Bu yüzden rahmetli, birtakım isnadlara bile uğramıştır.

Şam'da Salihiye mahallesinde otururduk. Cuma günleri öğleye doğru, karargâha orta yaşlı veya ihtiyar Suriye hocaları gelirdi. Cemal Paşa, bu sarıklı halkasının ortasına kurulmuştur. Hepsi gibi onun elinde de doksan dokuzluk tesbih var.

Halifenin vekili, Suriye işlerinin ayet ve hadislere uygun görülmekte olduğuna herkesi inandıracaktı.

Hepsinin, hattâ dün Harput'a sürdüğü Lübnan Dürzî'sinin bile ya Allahın, ya Peygamberin, yahut yorumcularından birinin sözünde yeri olmak lâzım geliyor. Olmasa da, yalanın tecvidli arapçası, herkese ayet tesiri verir.

Eski hikâyedir: Kurban Bayramında hatip, arapça olarak ve makamla, şeriate göre koyunun nasıl yatırılıp kesileceğini anlatıyordu. Sıra arasından bir Arnavut ağlamaya başladı. Yanındaki sordu:

— Ne ağlıyorsun?

— Baksana, neler söylüyor!

Sonra atlı arabalar hazırlanırdı. Cemal Paşa yaverleriyle, ön arabada, hocalar sıra ile öteki arabalarda, iki saf asker arasından geçilerek, Emeviyye camisine gidilir, cuma

namazı kılınırdı. Ortaçağ havası ve dekoru içinde Alman kesimi kumandanı esvabı ve biraz yana yatık kalpak, sömürge havalarını hatıra getiriyordu.

Bu selâmlık hikâyesi kimbilir İstanbul'a nasıl aksetti? Payitahtta Cemal Paşa'nın Suriye Hidivliği ile devletten ayrılmak niyetinde olduğundan bahsedildiğini duymuştuk. Halbuki, böyle bir teşebbüs, ancak yabancı işgali ile mümkündü. Ordunun, hattâ sivil idare adamlarının Cemal Paşa'yı takip etmeyeceklerine şüphe yoktu. Öte yandan, Cemal Paşa büyük çapta bir cür'et adamı da değildi.

O sırada İsmail Canbolat'ın Suriye'ye geleceği haber verildi. Maksat, Suriye hakkında parti adına bir teftiş olduğu da rivayet edildi. Cemal Paşa, kuşkulanarak, tâ kendi sınırına, Pozantı'ya yaverini yolladı ve İsmail Canbolat'ı bütün seyahati sırasında yalnız bırakmadı.

* * *

İdamlar gününden bir hafta sonra, o da Tiflis'te ölmüş olan Yaver Nusret'in odasında iki genç kadın görmüştüm. Üstlerinde hemen göze çarpan bir kırıtganlık ve uysallık vardı. Kapıyı kapayarak odama gittim. Kimbilir kimlerdi?

Akşamüstü Nusret'le biraz şakalaştım. Bana gülerek dedi ki:

— Kimler olduğunu tahmin edebildin mi?

— Hayır!

— İdam olunan ....in kızları... Analarıyla Bursa'ya sürülüyorlarmış, İstanbul'a gidemez miyiz diye canlarını bile verecekler: "Bursa gibi kapalı yerlerde nasıl yaşarız?" diye sızlandılar.

Zavallı yas!

ŞEYH ESAD

Büyük Harbde Dördüncü Ordu karargâhına uğramış olanlar, yukarıda ismi geçen Şeyh Esad Efendi'yi şüphesiz unutmamışlardır... Garip Türkçe söyler, nekre ve zarif karışık ve iyi hatipti.

Sultan Hamit tarafından niçin Adana'ya sürülmüş olduğunu kendisinden dinlemiştik:

— Yavaş yavaş mahremlerden oluyordum. Bir aralık iyi fal bildiğimi haremde duyurdum. Saray'da merak arttı ve lûtuf beklerken nefyolundum. Sultan Hamit demiş ki: "— Bir Ebülhüdamız var, yeter... Osmanlı devletine iki Arap çok gelir."

Sultan Hamit tarafından sürülmüş olduğu için İttihat ve Terakki tarafından ilk Meclise mebus olarak alınmıştı. Meclisteki yeri Türkçe bilmeyen bir Bağdat Mebusunun yanında imiş. Bağdat Mebusu her oturumda uyur, görüşme bittiği zaman başını kaldırıp: "— Ya Şeyh, bugün ne oldu?" diye Esad Efendi'den oturumun hikâyesini dinlermiş. Şeyh Esad Efendi, Bağdat Mebusundan bıkmış, usanmış. Bir gün gene oturum bitip aynı suali işitince:

— A... demiş, haberin yok mu? Bugün her mebusa kendi vilâyeti için vapur verdiler.

— Ya Bağdat?

— Sen uyuyordun, başka bir isteyen de olmadığı için vermediler.

Bağdat mebusu çılgın gibi ayaklanmış, saçını sakalını yolarak: Erbaa li Dicele tu vel Fırat diye bağırmaya başlamış.

Ahmet Rıza Bey, mebusun delirdiğine hükmederek hademelere işaret etmiş. Mebusu yakalayarak zorla musluğa götürmüşler ve başını soğuk su ile yıkamaya başlamışlar. Bu vakitsiz duştan sonra Reisin yanına götürülen mebus

efendi hikâyeyi anlatmış. Gülmüşler ve kendisine, arkadaşının bir muzipliğine uğradığını söylemişler. Bağdat Mebusu koridorda yakaladığı Şeyhin yakasına sarılmış:

— Ya Şeyh, demiş ayıp değil mi? Benimle alay etmek sana yakışır mı?

Suratını asan Şeyh Esad:

— Peki hocam, demiş, ne istersen yap, hakkın var. Sana ben yalan söylemiş olayım, onlar da doğrusunu söylemiş olsunlar.

Hoca ters yüzü, bağıra çağıra gene Reisin odasına koşarken, Şeyh Esad merdivenlerden inmiş ve savuşmuş.

Büyük Harbde Enver Paşa, kendisine her nedense kızdığı için çöle yollamıştı. Yolda Cemal Paşa, Şeyhi alıkoydu ve sonuna kadar da nutuk söyletmek, şakalaşmak için birlikte bulundular.

Mevkii ne idi, bilir misiniz? Mısır Müftülüğü! Kahire'ye girdiğimiz zaman onu da yerine oturtmak üzere heybemizde taşıyorduk.

Bir gün Cemal Paşa, Beyrut'ta kadın, erkek, Hıristiyan, Müslüman bir cemiyete davetli idi. Sofranın ortasında, birden:

Kalk hocam, bir nutuk söyle! dedi.

— Neye dair emir buyurursunuz?

— Kadınlığa dair!

— Beni güç mevkide bıraktınız Paşam, dedi. Biliyorsunuz ki, ben dini bütün Müslümanım. Buradaki hanımlar Hıristiyandırlar. Evvelâ ne söyleyeyim? Sonra ben Fransızca bilmem; onlar Türkçe konuşmaz... Müsaade ederseniz Arapça hitabedeyim.

Ve kadınlara şunu söyledi:

— Dini bütün Müslümanım, demiştim. Öyleyim. Fakat Hıristiyanlarda bir tek şeyi kıskandım: Kadına verilen

itibar ve kıymeti! Hıristiyanlık, Allahını bile insanlara bir kadının kucağında arzetti ve hâlâ öyle gösterir.

Şeyh Esad'da yarı halk, yarı fikir adamı, fakat bir hatibin bütün kuvvetlerini görmüşümdür.

En son işittiğim fıkrası şudur: İngilizler Mütareke'de Şeyhi tutup Seydibeşir karargâhına esir götürmüşlerdi. Mavi bir gömlek, mavi bir don, ihtiyar adam hazin bir ömür geçiriyordu. Bir gün gene kızgın kuma bağdaş kurmuş, düşünürken bir Arap esirin sesini duydu:

— Ya Allah! Ya Allah!..

— Çağırma yavrum, çağırma, dedi. Eğer aklına esip de bizi kurtarmak için geleceği tutarsa, İngilizlerin elinden bir daha zor kurtulur. Üstelik Müslümanları Allahsız bırakırsın...

MUHAMMED'İN MEZARI

Enver Paşa, Cemal Paşa, birkaç kurmay ve iki karargâhın subayları, uzun külâhlı Mevlevîler ve bir de Ermeni garson, Medine'ye gidiyoruz. Trene Amman'dan binmiştik.

Ertesi sabah çöl ortasında uyandık. Artık ne şehir, ne ağaç, ne köy, saatler saati, ancak bir kuyu ve bir telgraf odasından ibaret istasyon yapılarına rastlıyoruz.

Bütün gün hep aynı çöl, bir kafalık bile gölge vermeyen tek tük hurmalar, yırtık ve kirli esvaplı ve yüzleri daha yırtık ve kirli urban, kemik parmaklarını büküp açarak para ve ekmek dilenen çocuklar, kısa ve yassı birkaç tepe ve ertesi sabah tekrar çıplak çölde kalkıyoruz.

Kara kayadan, sarı kayadan, kırmızı kayadan dağlar üstünde gözlerimiz yana yana öğleyin Tebük'e vardık. Bir hurma korusunun içinden şeyhler ve bedeviler bizi karşıla-

maya koştular. Şeyhlerden biri, dokuz yaşında idi. Bentiatiye Şeyhulmaşayihi! Zeki ve yuvarlak yüzlü bir çocuk, kendinden büyük kılıcına sarılmış, donuk donuk bakıyor.

Şeyhlerden başka herkes çırılçıplaktı. Hepsinin şiş karnı birer meşin kese gibi sarkıyor, vücutları yağlanıp ağartılmış gibi...

Ah bu çöl, kumsuz çöl, taş ve diken çölü, yeşili solmuş bir diken yığını üstüne sarı boynunu uzatan çobansız deve ve bir diken kümesinin üstünden bakır rengi bir dağa doğru, sessiz sedasız giden kadınla çocuk, kalabalıktan, süsten ve sesten ürkerek kaçan bedeviler, sonra çöl üstüne yavaş yavaş yayılan dağınık ve boş akşam, iri ve sayısız yıldızlı gece, çöl gecesi ve her istasyonda çil çeyrek serpen Enver Paşa!

Birisi: — Gümüş parçalarını ne yapacaklar, etlerine mi sokacaklar? diyordu.

Enver Paşa yalnız dekoru bozuyordu.

Medayin Salih istasyonunda Ermeni garson ve büfe vagonunu bıraktık. Çünkü Medine'ye Hıristiyan girmesi yasaktır. Burada bizi ipek kumaşlı Medineliler selâmladılar.

Medine kasabası birkaç boz renkli hurma gövdesinden belli olur. Çocukluktan beri hazretsiz, aleyhisselâmsız, titremeksizin ve korkmaksızın ismini ağzımıza alamadığımız Peygamber'in şehrindeyiz. Eski müphem ahret hayaletlerinin içimde kımıldadığını hissetmeli idim.

Bu his, Medine'de büsbütün biter. Medine, Peygamber ölüsü ile tüccarlık eden bayağı ahlâksız simsar yuvalarından biridir. Her Medine'li uzaklardan gelen saf halka, bu harap ve pis çöl köyünün taşını, toprağını, kuyu suyunu kırk defa öptüre öptüre satar.

İstasyonda kabile bayrakları ile donanmış ve sarı, kırmızı, siyah ve yeşile boyanmış büyük bir kalabalık vardı.

Gözleri açık ve uyanık, peçelerini burun sırasından bir iple başlarına bağlamış kadınlar haykırışıp duruyor:

— Lü lü lü lü...

Mevlevîler önümüze düştü. Enver Paşa ile Cemal Paşa ortada ve biz arkadaki halkın içine sıkışmış yürüyoruz. Enver Paşa'nın pomatlı Alman bıyıkları, üstündeki mübarek gözlerinden yaş damlamaktadır. Cemal Paşa'nın sert sakalı ise, yüzünün mânasını büsbütün saklayan bir kıl maske olmuştur.

Hava o kadar terli ve boğucu idi ki, ben kalabalıktan gerileyerek bir arabaya atlayıp gitmeyi tercih ettim. Medine şehri arabası, İstanbul çöp arabalarının aynıdır. Yalnız bir yamalı astarla perdelenmiştir. İçinde katı bir peykeye çömelip oturulur ve derisi doğrudan doğruya kemiğinin üstüne yapışmış tek katırla çekilir. Arabacı, katırın sırtına binmiş ve o da daha fazla mümkün olmadığı için kemiklerine kadar zayıflamış bir köledir.

Yollar, dar ve bozuk, hepsi kovalayan, güneşten kaçmak için boyuna sapıyor, sıkışıyor ve dönüyorlar.

Medine Arabının eli cebinize girmiş kadar, durmaksızın paranızla oynar. Ne için alır, ne kadar alır, ne zaman alır, haberiniz olmadan haraç verip gidersiniz.

Toz ve ter içinde bulunarak Ravza'nın yeşil kubbesine kavuştuk. Peygamber bu kubbenin altında yatar. Türbesi, yaşadığı zaman kendi evi idi. Ravza işte bu türbeyi çeviren o camidir. Son asır içinde elimizin değdiği her şey gibi, orasını da badana, sarı boya ve kalın çiçeğe boğmuşuz.

Türbenin içine girmek bir imtiyazdır. Kapı anahtarlarını uzun boylu Habeşler saklar. Zaten Medine'nin bütün dekoru Peygamber'in sanduka örtüsü ile bu Habeşlerden ibarettir.

Asıl Müslüman şehri, din şeyhlerine hürmet olunan, dini sanatlaştıran ve asilleştiren şehir İstanbul olduğunu Medine'de büsbütün anladım. Orada Peygamber'in amca-

sının mezarı sakaların (su taşıyıcısı) kulübesi olmuştur ve sandukasının üstünde kırbalar (su kabı) asılıdır.

Evvelâ namaza durduk. Yanımda Enver Paşa'nın yaverlerinden biri vardı. Bir aralık önümüzden testisini omuzlamış bir Arap geçti. Benim bildiğim önünden adam geçenin namazı bozulursa da, Medine'de böyle olmadığını ve Zemzem'in Mekke'de olduğunu unutarak bu Arabın da bize zemzem getirdiğini sandım.

Bir tas su verdi. Şaşırarak ellerimi çözdüm ve içtim. Tekrar ellerimi bağladımsa da, Arap koluma yapıştı:

— Para! diyordu.

Meğer herif, su satıyormuş. Ceplerini karıştırdım, bozuk para bulamadım. Yanımdaki yaverden rica ettim. Yaver sofu biri olacak ki, önce selâm, sonra Araba birkaç metelik verdi.

Bugün cuma idi. Ziyaretten önce ak sakallı, ak esmer, dik boylu bir hatip kürsüye çıktı. Bıyıkları alt tarafta düz kesilmiş, alnı parlak ve geniş, elinde zeytin ağacından bir sopa, kırmızı pabuçlu, sırma ve ipek sarıklı, ipek sarı cübbeli idi. Sinirli bir sesi, her harfi sıcak Arabistan'ın nöbetli ruhu kaynayan bir sesi vardı. Bir aralık:

— Bu Nebi... dedi.

O Nebi, yanımızda idi ve heyecanla sarsılan göğsünü türbeye çevirdi. Parmağı sert bir işaretle, sararmış parmaklıkları gösterdi. Sinirlerimiz koparcasına gerilmişti. Bu cümleler; Arabistan, çöl, din, çıplak dağ, mağara karanlığı ve Peygamber'di. Bu ses bitiyordu.

Hutbeden sonra:

— Ziyaret var! dediler.

Arkamıza kefenimsi bezler geçirip kuşakla bağladılar; başımıza sert bir sarık taktılar. Uzun bir Habeş, aramızdan bir gölge gibi kaydı: Belinde uzun gümüş halkalara asılı gümüş anahtarları vardı. Kapı ağır ağır açıldı.

Mum tutan kılavuzların arkasından içeri girdik. Kubbenin yere kadar üç kabri örten atlas bir örtünün altında Muhammed, Ebû Bekir ve Ömer yatıyor.

Amber kokusu içinde, Enver Paşa'yı bir pencerenin, Cemal Paşa'yı ötekinin içine soktular ve ellerine birer maden çanak verdiler. En büyük sevap bu pencerelerde durup tavandan indirilen kandilleri yakmak imiş.

Burası Muhammed'in evi ve mezarıdır. Birçok hâtıra ve hayaller zihni basıyor. Herkes dalgın ve düşünceli. Habeşlerin hepsi, Başkumandan olduğu için, Enver Paşa'ya kandil indiriyorlardı. Kendisinin ihmal edilişi, Cemal Paşa'nın hoşuna gitmedi. Ekşimsi bir sesi vardı; uzun müddetten beri sustuğu için de paslanan bu sesle:

— Ehh... dedi; (kendi başucundaki kandilleri göstererek) bunları kim indirecek?

Bu ekşi ve paslı ses, rüzgâr sisi dağıtır gibi, türbenin manevî karanlığını yırttı ve önümüzde yeşil örtülü bir sanduka kaldı.

Türbenin kapısından, pencere aralığından, perde yırtmacından, en küçük delikten kuru bir dilenci eli uzanıyordu. Bu ellerin bütün sinirleri para sıkar gibi, büzülüp açılıyordu.

Kapının eşiğinde şiş yarasının kabuklarını ayıklayan bir Arabın eteğine basıp, hâlis Kur'an şivesiyle şiddetli bir küfür yedikten sonra otele döndüm.

HACI

Hintli, Buharalı, Efganlı, Cavalı... Medine eşrafının ipek entarisi, bu kimsesiz gurbet adamlarının çürük, yağlı ve kokmuş paçavrasına sürtünerek geçiyor.

Medine çarşısında ve sokağında Asya, Afrika, Anadolu dilenmektedir. Büyük bir toprak kümesini oyunuz; kurum ve kül yığılmış bir ocağın karşısına kalın hasır ve değnekten iskemle ve peykeler sıralayınız. Ak sakalı kirlenmiş ve porsuk etini bir tahta parçasına dayamış, boynu sarkık, pinekleyen adam, sonra, iri, uzun ve zifire bulanmış çubuktan esrar çeken çekik gözlü çocuk ve kahvenin önünde derilerini güneşe seren yarı iskeletler, hep hac yolunda kalmış olanlardır.

Sokaktakiler açlıktan ve ıstıraptan kapanmış göz kapakları üzerinde bir gölge kararır kararmaz, parmaklarının kara kemiklerini dillerinin güç döndüğü kelimelerle çatlak dudaklarını oynatıyorlar.

Kuveynat neresidir? İşte bu ihtiyar üç yıl önce cenneti arzulayarak oradan yola çıktı. Kendisini yalnız Bombay'a kadar götürecek tren parası vardı. Fakat Bombay ne dünyanın ucu, ne de Hicaz'ın eşiğidir. Altı ay, orada sokak sokak dilendi. Birisi bir bilet sadaka etti. Şimendiferle Haydarabad'a geçti ve altı ay Nizam medresesinde kazandibi kemirdi. Haydarabad Emiri'nin iyi bir gününe rastgelerek Cidde'ye kadar bilet sadakası aldı. Yolda iki dost edinip on gün birisinin, on gün ötekinin erzak torbasından karnını doyurdu ve nihayet Arafat'a kavuştu ve sürüne sürüne Medine'ye kadar da geldi.

Artık buradan dönmeyecektir. Saçları ağarmış, yüzü eskimiş ve dişleri dökülmüştür.

Şimdi onun için cennet, Küveynat'tır: Erişilmez, ulaşılmaz, varılmaz ve bulunmaz cennet, ana, baba, oğul, uşak yurdu! Kimbilir belki bir küçük yuvası da vardı.

Çarşıyı dolaşıyorum. Herkes gümüş yüzük satıyor. Bu bir halkadır veya iki halkadır veya üç halkadır: İkinci dükkân yeni bir şekil satmaz.

Yan dükkânda bir Arap, komşusu ile kavga ederken, ayağını sandığın içine basmış, parmaklarının arasında zencefil taşıyor.

Kafes ve kerpiçten çatılmış otelin odasında bunaltıdan on adım bile atamıyorum. Toprak ve kafes evlerin arkasında hurmalar, kerpiç sütunlar gibi uzanmış, hava bulmaya çalışıyor.

* * *

Mukaddes cihad, Osmanlı İmparatorluğu, Allah ve Peygamber: Hepsi birbirine karışıyor. Gülmek istiyorum.

Otelde bir Buharalı çocuk yanımıza geldi. Geniş yüzlü, beyaz dişli, kısa burunlu, konuşmak heveslisi bir çocuktu. Satılık külâhları elinden düşecek kadar bize dalmıştı. Elindekileri sorduk.

— Hacı külâhları! dedi.

Kimin yaptığını anlamak istedik.

— Medine'li usta, cevabını verdi.

— Sattığın şeyden sana ne verir?

Küçük, göğsünün bütün nefesini boşaltan uzun bir "hiç..."le boynunu büktü:

— Sade ekmek alırım; entari giyerim, dedi.

— Anan nerede? Baban kim?

Anası Mekke'de, babası Medine'de ölmüştü. Memleketini sorduk. Ruhunun bir köşesini yırtmıştık. İsim söylemedi, yalnız:

— Sıcak değil, içinden su geçer dedi.

* * *

Yarın, öbür gün, Arap çeteleri ile sarılacaksınız, Peygamberin torunları, Ravza'nın yeşil kubbesine kurşun atacaklar. İstanbul elden gidiyormuş gibi telâşlanarak, size Anadolu'nun bağrından Türk yavruları göndereceğiz.

Siz, Peygamber torunlarının ateş ve açlık çemberi içinde, bir hurma kurusu bulamayıp deriniz iskeletinize yapışmış ölürken, Anadolu çocukları iskorpitten çürüyüp düşen

ağızlarının yaraları içinde kavrulmuş çekirge çiğnemeye çalışarak, Fatma'nın, Ebûbekir'in, Ömer'in ve Muhammed'in sandukalarını savunacaklar.

Ta, Şam'a kadar üç gün üç gece süren demiryolunun iki tarafını Anadolu Türkleriyle kuşatacağız. Arap kesesine Anadolu altını ve Arap kursağına Anadolu'nun rızkını akıtacağız.

Şaka değil, İslâm emperyalizmi yapıyoruz. Arap cenbiyeleriyle (hançer) bağırsakları deşilerek, etleri çöl güneşinden kavrulmuş olanlar! Sizler, ey Sarıkamış'ın buz dağı üstünde donmuş olanların kardeşleri, siz hep, pomadlı bir yüz derisinin kapladığı boş bir kafanın içindeki bomboş bir hayalin kurbanları değil misiniz?

Sevgili Buhara yavrusu, o hayal dahi, senin yurdunda, babandan on yıl sonra, seni buraya sürüyen kara fikirler uğruna, Rus kurşunları altında parçalanıp ölecekti.

İSA'NIN MEZARI

Hicaz hurması gibi Filistin zeytini de ancak para ile satın alınabilir. Şakağa yapışmış yağlı saç parçasını bükerek can çekişen Kudüs hacıları, yağlı hırkalarının çürümüş pamuğunu didikleyen Medine hacılarından daha bahtiyar değildirler. İsa'nın açları da Muhammed'in açları kadar ve onlar gibi sürünmek kaderlisidirler.

Yalnız Kudüs'te dilencinin çerçevesi ihtişamlıdır: Medine, dini mallaştırmış ve maddeleştirmiş bir Asya pazarı idi. Kudüs dini oyunlaştırmış bir Garp tiyatrosudur. Kudüs'te oteller yarı kilisedir, uşakları yarı papazdırlar ve hizmetçiler yarı hemşiredirler. Hepsinin cübbesi, putu ve beyaz başlığı, simokinleri, askıları ve önlükleri ile aynı dolapta durur. Kamame papazlarını takma sakal sanırdım: Bun-

lar biraz eğildikleri zaman, cübbelerin arkasında tabanca kabzalarının kabartısı görülür.

Rahat döşeğinde ölmeyen İsa'nın mezarı etrafında, çepeçevre, Müslüman jandarmaları nöbet beklemektedir. Kilise içinin her parçası bir başka millete ayrılmış olduğunu yazmıştım: Her millet kendi yerini süpürür, yıkar ve taşı üstüne yalnız o milletin ayağı basar. Birinin süpürgesi ötekinin taşına dokundu mu, cinayet olur ve İsa'nın mezarına gözyaşı yerine kan sıçrar. Şişli bastonlar gibi, Kudüs'te hançerli putlar vardır.

İsa'nın mezarı, üstünü temizlemek sevabı pay edilemediği için, toz toprak içindedir. İpi kopararak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllâhim kilisesi de böyle idi: Enver Paşa, kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşamadıklarını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırdı ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak böyle takılabildi.

Kamame kilisesinin en büyük günü, ateş günüdür: İsa'nın ruhunun göğe çıktığı gün!

Karargâh gençleri hepimiz, bu büyük günü görmeye karar vermiştik. Kamame kilisesinin kapısı eski bir sanat eseridir. Kemerin üstüne açılmış sur mazgallarına benzeyen derin pencerelerde papazların fesleğen saksıları duruyordu. Önce tıknaz bir hoca efendi olan anahtar bekçisi ile selâmlaştık.

Bize ilk önce kilisenin hazinesini gezdirdiler. Altın, gümüş ve elmas, hakiki bir banka mahzen... Ve papazlar kapıları sıkı sıkı kapadıktan sonra localarımıza götürdüler. Locaların numaraları bile vardı Devlet ve siyasî memurlara mahsus localarda isim yazılıdır.

Cemaatler boğaz boğaza yerlerine tıkıldılar. Jandarmalar çıplak süngü ile aralarında duruyor. Herkes putunu göğsüne asmış, elinde deste deste mum tutuyor. Bu mumlar, İsa'nın mezarından çıkan mukaddes ateşle yandıktan sonra, Hıristiyanlara satılmaktadır.

Önde Rum Patriği, arkada bütün cemaatlerin patrikleri, hepsi sırma esvaplı ve altın taçlı, sopalarını taşa vurarak mezarın etrafını tavaf ettiler, sonra kapısı önünde sıralandılar. Bir iki Rum, patriğin üstünü başını aradı. Asıl mumun mezardan çıkan alevden yakıldığına herkesi inandırmak için içeriye girecek olanın cebinde kibrit olmaması lâzımdı.

Patrik, mezar kapısından girdi. Bütün kilise ölüm gibi susuyor. Yukarı katta gözü açık bir tüccar, bir zenbile mum doldurmuş, aşağıdaki adamına sarkıtmak için ipini sıkılıyor.

Birden bütün çanlar Kudüs havasını parçaladı. Patrik, mukaddes ateşten yaktığı mumu ile, korkudan sapsarı, heyecanlı ve çılgınkâri, kabirden çıktı. Telâştan tacının düşmesi lâzımdı. Fakat son derece pahalı olan tacın düşeceği yer önceden belli olduğu için, bir papaz yamağı cübbesinin sağlam eteğini açmış bekliyordu. Patrik ufak bir hareketle tacını düşürüp cavlak baş kaldı. Şimdi yakın mumlar Patrik'in mumundan, uzak mumlar birbirinden yanıyor. Tüccarın zenbili inmiş, istif istif alevleniyor.

Binlerce mumun ağır kokusu, yapışkan bir dumanla alt kalabalığı örttükten sonra, localara doğru kalkıyor, şiddetli bir gönül bulantısı ile dışarı can attık.

İsa çivilendikten altmış yıl sonra, Sayda'da dinin bozulduğunu görerek, İsa gibi yiyip içmeye, oturup kalkmaya ve yaşamaya karar veren birkaç kişiyi, bunlar dini bozuyorlar diye asmışlardı. İsa'nın ruhu eğer bugün, içinden çıkmış olduğu yere inerek bu sahneyi görseydi, kimbilir patriklerini hangi oduna çakardı?

Daha biz arabamıza binmeden, kilise kapısının dışında sönmüş mumların ilk piyasası kuruluyor ve Müslüman hocası, kilise kapısını kapamak için anahtarını hazırlıyordu.

MUSA OĞULLARI

Kudüs kelimesi Hıristiyanlığı hatıra getirir. Fakat ne Kudüs'te, ne de Filistin'de Hıristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüs'ün Hıristiyanlığı, Ortodoks Petesburg, Protestan Berlin, dinsiz Paris, Katolik Roma ve Anglikan Londra'nın politika meselesidir.

Kudüs'ün yerli meselesi, Yahudi-Arap meselesi: Bir avuç Yahudi, altı yüz bin Arap!

Yafa'dan Kudüs'e kadar Yahudi Filistin'i birkaç defa dolaştım. Filistin'in yeni kasabaları ve köyleri Yahudi eseridir. Bu, yeni değil, yepyeni bir Filistin'dir. Köylerinde akşamları simokin giyen İngiliz Yahudisi muhtarlık eder. Kırmızı yanaklı Alman Yahudi kızları dilijanslar üstünde şarkı söyleyerek bağdan köye döner. Müslüman Araplar ise, bu efendilerin hizmetindedirler: Üzümü Arap gündelikçi sıkar ve şarabını semiz Yahudi içer.

Eski Filistin'de Arap köyü bir toprak yığınıdır. Bahçeler harap, insanlar çıplak, gözler hastalıklıdır.

Yahudi Filistin'de kasabalar, portakal kokuları ile, düzgün şosalar, frenk incirleri ile çevrilmiştir. Şubat ayında göğüsleri ve enseleri açık kadınlar, keskin kokulu gül demetleri ve olmuş portakallarla süsledikleri zengin otel salonlarında, gözleri engine dalmış, harp sonunu beklemektedirler.

Gözyaşının hiçbir faydası olmadığını anlamak için, Yahudilerin Kudüs'te yüzlerce yıldan beri her cumartesi günü başlarını dayayıp ağladıkları taşı ziyaret ediniz: Yüz-

lerce yıllık gözyaşı, bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır.

Paranın ne büyük kuvvet olduğunu anlamak için ise, Filistin'de yoğun Arap nüfusunu topraklarından süren siyonist sömürgeciliğini görün. Yüzlerce yıllık gözyaşı, bir külçe altına değmez. Balfur'un bir nutku, Davud'un bütün mezmurlarından daha tesirlidir. Yahudiler tedhiş (zorlama) kasırgasını üzerlerinden defetmek için hiçbir gösterişi esirgemediler. Köylerinde bize her zaman portakalların en olmuşunu, şarapların en eskisini ikram ettiler. Bir gün aynı yaşta biri oğlan biri kız, iki güzel Yahudi yavrusunu al beyazla süslemiş bir simokinli köy muhtarı, bana diyordu ki:

— Kumandan Paşa'ya bu akşam şiir okutmak istiyoruz. Acaba hangisi okusa Paşa hazretlerinin hoşlarına gider?

Yeni Filistin'de Almanca, İngilizce, Fransızca, bütün diller konuşulur. Yalnız Yahudi dili olan İbranice, devletin dili olan Türkçe ve çoğunluğun dili olan Arapça görüşülmez. Köyler, orta halli bir dans salonundan boşaltılmış çiftlerle doludur. Ve çıplak Arap, kapı eşiklerinde yemek artığı ve yarı yenmiş portakal kemirip durur.

Buğday, Kuzey Suriye'den geliyordu. Filistin yiyici idi. Daha önce en büyük yiyici olan cephe vardı. Kıtlık ve açlığı önlemek için Filistin Yahudilerini harbin sonuna kadar istihsal (toplama) bölgesine yollamak ve orada oturtmak lâzım geldi. Acaba gerçek sebep bu mu idi, yoksa Filistin Yahudileri tehcir (göç) mi ediliyordu?

Bir Yahudi tehciri ihtimali haberi alınır alınmaz birbirleri ile boğuşan milletler bize karşı birleşiverdiler. Portestan, Katolik, Anglikan, Ortodoks, bütün Hıristiyanları birbirleri ile çarpıştıran ve 1914-1918 hamursuzunu Hıristiyan kanı ile yoğuran Yahudi bankerleri bütün kiliseyi havra menfaati için camiye karşı çevirmeye muvaffak oldular.

Yafa konaklarını, otellerini, portakal ormanlarını, bunca yıldır kurulan Yahudi yurdunu bırakıp Hama ve Humus kasabalarının kerpiçleri ve buğday tarlası içine atılmak: Asla!

Fakat Cemal Paşa, çiğ bir politikacı değildi. Siyonistlerin başları kimler olduğunu da biliyordu. Reisleri çağırdı, dedi ki:

— İkiden biri: Ya sizi, Ermenilere yapıldığı gibi tehcir (göç) ederim. Evlerinizi, bağlarınızı, bahçelerinizi bırakıp yaya olarak buğdaya doğru gidersiniz. Yahut evlerinize, bağlarınıza ve bahçelerinize sizden heyetleri bekçi yaparım ve emirlerine jandarma ve asker veririm. Bir portakala dokunanı idam ederim. Sizi de trenlerle yollarım. Ancak bu ikincisi olmak için yarın sabah bütün Viyana ve Berlin gazeteleri susmalıdır.

Yahudilerin akılsız olduklarını ispat etmek için fırsat beklemediklerine şüphe yoktu. Karargâh telgrafhanesine gittiler. İki satırla iki büyük şehri, ondan başka Londra'yı ve Paris'i susturdular.

Gerçekten Yafa'yı boşaltıp burunları kanamaksızın Hama ve Humus'a gittiler ve geride Araplar onların bir portakallarını bile ağız tadı ile yiyemediler.

Tehcirlerin bir sebebi de, Yahudi Filistin'in bir casus yuvası olması idi. Hama devesi ile çöl üstünden Bağdat karargâhına istatistik yetiştirmek, şüphesiz Filistin kıyısından sandalla İngiliz torpidosuna haber yollamak kadar kolay olmadı.

* * *

Tarih — Bu yazıyı neşrettikten sonra Cevdet tarihinde şu satırları okudum:

"Fransız ihtilâlinin âsar-ı garibesinden (ilginç sonuçlarından) biri dahi budur ki, bu esnada Yahudi ağzından bir

beyanname kaleme alınarak tabı ve neşir ile Kudüs-ü Şerif'te bir Yahudi hükûmeti teşkil olunmak üzere her tarafta olan Yahudiler, ittifaka davet olunmuştur.

Zehiy tasavvur-u bâtıl, zehiy hayal-i muhal. (Ne güzel bir batıl tasavvur, ne güzel bir boş hayal.)"

PORTRELER

O zamanlar Halide Edip Hanım, Ermeni politikasını tenkid eden birkaç kişinin başında idi. Türk Ocağında bir de konferans vermiş olduğunu hatırlarım.

Ziya Gökalp ise Türkocağını Hamdullah Suphi ve Halide Hanım'dan kurtarmak ister, Hamdullah için:

— Fertçi...

Halide Hanım için de:

— Bozgun edebiyatı yapıyor, derdi.

Ziya Gökalp parti için itikatlaştırmak (inandırmak) istediği esas fikirleri on emre benzer bir şiir kitabında toplamıştı. Rahmetli bu kitabında Allah'tan, Peygamberden, Talât'tan ve Enver'den bahseder ve partinin yalnız bu iki şahsiyetini putlaştırır. Ona göre Cemal Paşa da fertçi idi.

Politika hırslarının zamanın başlıca fikir adamlarından birini bile ne kadar galata düşürdüğünü görüyorsunuz: Gerçek ise Merkez-i Umumînin her âzası, sipsivri bir ferd idi ve ferd'in, ferd kibrinin ve benlik ihtirasının en iyi heykeli, Enver'in alçı kalıbı alınarak dökülecek bir statü olacağına şüphe yoktu.

Merkez-i Umumînin yan baktığı Türkocağını Cemal Paşa tutar oldu ve kenara atılan iki kişiye de bilâkis hürmet etti.

Suriye'yi Osmanlılaştırmak fikrine saplanan Cemal Paşa, Beyrut'taki Amerikan ve eski Fransız koleji ve liselerine benzer, modern Türk okulları açmak istiyordu. Bu

okullar sırf öğretim ve eğitim üstünlüğü ile kız ve erkek Beyrut çocuklarını kendi kucaklarına çekeceklerdi.

Ben o aralık İstanbul'da idim. Kumandandan Halide Hanım'la onun beğeneceği birkaç Türk terbiyecinin Şam'a gelmeleri için uğraşmalarımı tavsiye eden bir telgraf aldım. Halide Edip Hanım bir müddet düşündükten ve bir iki kişiye sorduktan sonra İstanbul'dan ayrılmaya karar verdi.

Kadın hocalarla yola çıkmıştık. İdeal kız mektebi için, Beyrut'ta Fransızların terkettiği bir bina ayrılmıştı. Suriye kızlarına yeni terbiye vermeye giden çarşaflı sörlerin hazırlık plânlarını dinliyordum.

Adana'dan ileride bir istasyonda kompartımana rahmetli Bahaettin Şakir geldi. Halide Hanım'a takdim ettim. Kendisi Bahaettin Şakir'in ismini ve ehemmiyetini biliyorsa da, Ermeni politikasında rolü ne olduğunun o güne kadar farkında değilmiş. Bahaettin Şakir ise gene o güne kadar bu işte kendisi gibi düşünmeyecek bir Türk milliyetçisine rastgeleceğini hatırına bile getirmemişti.

Uzun bir konuşmadan sonra Bahaettin Şakir trenden indi. Halide Hanım beni alıkoyarak:

— Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız, dedi.

Aşağıda vedalaştığımız Bahaettin Şakir ise kulağıma eğilerek:

— Senin gibi yetişecek kıymetli gençleri, bu kadınla temas etmekten menetmelidir, diyordu.

Halide Edip daha Haleb'e giderken, Suriye'ye muhtariyet verilmesi fikrini bize müdafaa etmişti. Bu fikir, Lübnan'ı Konyalılaştırmakla öğünen Cemal Paşa'nın düşüncesine ne kadar ters olduğunu düşünüyordum. Görülüyordu ki Halide Hanım Beyrut çocuklarının terbiyesini küçük hemşirelerine bırakarak kendisi büyüklerin terbiyesiyle uğraşacaktı.

Halide Edip Hanım Beyrut'ta okulun şusunu busunu düzdü; ben subay, o kadın, kupa arabasına binerek, çarşıdan

sofra takımları satın aldık. Bir akşam Arap çocuklarının bitlerini nasıl ayıkladığını, başka bir gün Lübnan müstakil mutasarrıfını, yolun üstünde yatan bir açı görmediği için, nasıl azarladığını dinledim. Cemal Paşa'ya rağmen, okulun içindeki kiliseyi olduğu gibi saklamaya muvaffak oldu.

Cemal Paşa'ya istediği zaman çekeceği bir kılıç gibi, o göz ve hevesle baktı. Fakat Cemal Paşa'nın, sert ve dik kafası, ele sığar kabzalardan değildi.

Cemal Paşa, gençlik ve yenilik akımı içinde hatırı sayılır olduğunu bildiği için, sonuna kadar Halide Hanım'ın nazına katlandı. Beyrut okulu da gerçekten, temiz, düzenli ve eski Fransız müessesesine üstündü.

Cemal Paşa'da anlamadığı işi ehline bırakmak ve güvendiği kimseye her türlü yardımı yapmak meziyeti vardı. Halide Hanım'ın birlikte çalışmaya mecbur olduğu Beyrut Valisi ise bomboş aklını taslayıp durur, garip bir kişi idi.

Halide Hanım'ı gördükten sonra onu da okul, ilim ve teftiş merakı sarmıştı. Bir gün Beyrut Amerikan kolejini geziyordu. Hiçbir dersten hiçbir şey anladığı yoktu. Tenkid etmeksizin, büyük bir anlayış misali göstermeksizin okuldan ayrılmak da işine gelmezdi. Akşamüstü kumandana bir marifet anlatmalıydı.

Teftiş sırası Amerika'da riyaziye okumuş, gerçekten bilgin, fakat ürkek, vehimli ve bu sebepten her gördüğüne:

— Ekselâns, diye bel büken, bir profesör geldi. Profesör en son icat âletlerinden birini, iki büklüm, yüzünde derin bir övünme gülüşü ile Valiye izah etmeye çalışıyordu. Bilginin bu çekingen tavırlarını kusurlu ve zayıf oluşuna verdi ve Beyrut abluka altında olduğu için âletin yeni gelmiş olamayacağını düşünerek, kolay bir av yakaladığını zannetti:

— Olmaz, olmaz, dedi. Size ve böyle bir müesseseye modası geçmiş âletler kullanmayı yakıştıramam.

Amerikalı ihtiyar profesörün elinde tuttuğu silindir, canlı bir mahlûk gibi zıpladı. Bilgin, tebessümünü, yediği güzel bir yemişin çekirdiği gibi yutup morardı.

Türk hocaları ise yerin dibine geçtiler.

YANLIŞ KAPI

Dördüncü Ordu Kumandanı: — Hicret eden Ermenileri bana bırakınız, Suriye içlerinde oturtacağım, diyordu.

O, Suriye'de, Ermenilerin zararlı olacağı fikrinde değildi. Dördüncü Ordu'nun esas düşüncesi şu idi: Zararlı Ermeni külliyetlerini, zararsız Ermeni cüz'iyetleri haline getirmek!

Suriye içlerine dağıtılacak Ermenilerin koyu Araplığa karşı bir teminat olmak ihtimali de vardı. Çerkesler, Kürtler ve saire gibi... Hattâ Ermenilere toprak ve ev vermek şartıyla Müslüman etmek için bir heyet bile yapılmıştı. Bu heyet bir defa benim odamda toplandı. Fakat çabuk gevşedi.

Cemal Paşa'nın bu koruyucu politikasına, tabiî Müslüman etmek müstesna, Halide Hanım pek taraftardı. Bahaettin Şakir ve arkadaşları ise Cemal Paşa'yı suçlandırmakta idiler.

Nerede isyan olursa, Zeytin, Bahçe ve Urfa'da olduğu gibi, şiddetle tenkil edilmiş, fakat tehcir kervanlarına taarruz ettirilmemişti. Adana yolunda kafilelere hücum eden birkaç kişi idam bile edildiler.

Cemal Paşa İstanbul'dan Van harp divanına gönderileni iki Ermeni milletvekilini, Zöhrap'la Vartekes'i kurtarmak için de Talât Paşa ile uzun yazışmalarda bulundu:

— Bunları bırakınız, Lübnan'a göndereyim, hiçbir ziyanı olmaz, diyordu.

Talât Paşa, Zöhrap ile Vartekes'in tehlikede olmadıklarını temin ediyor, yalnız:

— Bir defa mahkemeye gitmeleri lâzımdır. Alıkoyamayız, diyordu.

Kumandan son şifreyi Baron otelinin alt salonunda ikisine de gösterdi:

Zöhrap ağlamaya başladı, Vartekes kapı önünde benim boynuma sarılmış:

— Ben ne ise, fakat bu adamı göndermeseler, diyordu.

Ve birden yüzüme baktı:

— Bazen içimden eski Vartekes, komitacı Vartekes başını kaldırıyor:

— Sus bre adam, ne olursa olsun, diyor.

"Sonra genç karımı düşünüyorum. Şimdiki miskin Vartekes, eski komitacının belini büküyor."

İkisi de gittiler. Birkaç gün sonra Çerkes Ahmet ve Nâzım çetesinin Zöhrap'la Vartekes'i yolda öldürmüş olduklarını haber aldık. Cemal Paşa bunu hazmedemedi.

Çerkes Ahmet, Mizan gazetesi yazarı, Zeki Bey'in katili olan iki fedaiden biri idi.

Kudüs'e dönmüştük. Bir gün Halep Valisinden, galiba Celâl Bey, bir şifre geldi. Vali diyordu ki:

"Çerkes Ahmet Bey'le Nâzım Bey bana geldiler. Suriye'de Ermenilerin korunmakta olduğunu işitiyoruz. Anlaşılan Cemal Paşa'nın bu işe yarar bir adamı yok, bize bıraksın, haklarından gelelim, dediler."

Tam fırsatı idi. Cemal Paşa hemen ikisinin de tevkif olunmasını emretti. Fakat Çerkes Ahmet'le Nâzım durumu kavramış olduklarından ilk trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi.

Cemal Paşa çılgın, Adana'ya, Afyon'a şiddetli emirler yağdırıyordu. İki arkadaş İstanbul'a canlarını dar atmışlardı.

Merkez Kumandanına emir verdi: "Bütün mesuliyeti bana ait olmak üzere derhal bu iki adamı eşyalarıyla Şam'a yollayınız."

Merkez-i Umumî bırakmıyordu. Talât Paşa ile şifre yazışmaları başladı. Talât Paşa nihayet:

— Bu vesile ile onlardan da kurtulmuş oluruz, kararını vermiş olacaktı.

İki arkadaş Şam'a geldiler. Fakat İstanbul'dan müdahalelerin ve aracılıkların eksik olduğu yoktu. Çerkes Ahmet ve Nâzım'ın eşyaları açıldığı zaman, çantalarında kadın yüzüğü, küpe ve mücevher buldular.

Harp divanının eline mükemmel bir silâh geçmişti, bu iki serserinin bir ideal için fedakârlık değil, zengin olmak için cinayet işlemiş oldukları belli idi.

İstanbul'dan iltimas telgrafları yağıyor, Şam Harp Divanına sür'at emirleri gidiyordu. Harp Divanı yirmi dört saat içinde iki azılının idam kararını verdi ve mazbatasını Kudüs'e yolladı.

Kumandanların böyle idam kararlarını önce yerine getirmek, sonra Başkumandanlığa haber vermek yetkisi olduğunu yazmıştım. Zöhrap'la Vartekes'in katilleri ertesi gün Şam'da asılmıştı.

ÇADIR

Artık Gazze'de, Filistin cephesinde savaşıyoruz. Çöl, İngilizlerin elindedir. Kuyular, kanallar, portatif yollar, Birûssebi, Hafir, kum üstündeki bahçeler, hepsi kimbilir kaç ton altın ve gümüş, serap gibi söndü, gitti.

Askerimiz o kadar az ki, yanyana siperlerde oturan iki tümenin arasında Urban gelen geçeni soyuyor. İki tarafında öldürecek adam bulamayan İngiliz tankı, bir demir iskelet olmuş, Filistin güneşi altında yanıyor.

Cephemiz susuz, kuru ekmek ve benzini güç yetiştiriyoruz. Arkasını çöle veren İngiliz ordusu ise, siperinde musluktan Nil suyu içiyor.

İyi asker olmayan Cemal Paşa mükemmel levazımcılık yapıyor. Bir gün Gazze'nin şiddetli harp günlerinden birinde odasında da durmayarak dış kapının dibindeki telgrafhaneye gitti. Ordu kumandanı, telgrafla tâ Adana taraflarından gelen bir benzin vagonunu takip etmektedir. Ne yedi, ne içti, bir menzil subayının bütün gayreti ile çalıştı. Ateş gibi kızgındı. Nihayet akşam üstü benzin vagonunun Şam'dan ilerlediğini öğrenerek telgrafhaneden çıktı ve bize dönerek:

— Büyük kumandanların harb zamanı soğukkanlı olmasını tavsiye ederler, fakat elde değil, diyordu.

O sırada Enver Paşa ve maiyeti gelmişlerdi. Hep birlikte cepheye doğru gittik. Geniş çöl ufukları arasında çadırlarımızı kurduk.

Akşama doğru bilmem ne geçti? Fakat hiç kimse ne Başkumandanın, ne ordu kumandanının çadırına yaklaşamıyor.

Bizden uzakta iki çadır, dargın ve somurtmuş duruyor.

Arasıra bir rüzgâr, ikisinden birini kıpırdattığı zaman, bir haber gelecek, bir vak'a olacak diye bekliyoruz.

Enver'in çadırı ile telgraf çadırı arasında sık sık bir subay gidip geliyor. Çöl gecesi, mehtap gibi ışık veren yıldızlarla aydınlık, iki çadırın dargın profili üzerine çöküyor.

Bir aralık, subayın bilmem kaçıncı gidişinden sonra Enver'in çadırında bir kımıldanış oldu, çadır bezi dalgalandı, söndü, kabardı ve bu hareket, bir rüzgâr denize dalga sirayet ettirir gibi, Cemal Paşa'nın çadırına geçti.

Hepimizin içimiz açılmıştı. Çadır profilleri, uzamış genişlemiş, yayılmış ve gevşemiş gibi idi.

Enver ve Cemal Paşa'lar, karşılıklı çadırlarından çıktılar, birbirlerine yaklaştılar. Enver Paşa elinde tuttuğu bir kutuyu açtı ve içinden bütün çöl gecesine akseden bir pırıltı çıktı.

Cemal Paşa'nın göğsüne murassa bir nişan takılıyordu.

Dördüncü Ordu Kumandanı, bu nişanın Başkumandana verildiğini duymuş ve kendisinin unutulmuş olmasına kızmıştı. Başkumandan telgrafla Saraydan bu müsaadeyi aldığından, şimdi kendi mücevherini arkadaşı Bahriye Nazırı'nın göğsüne takıyordu.

Bütün çadırlarda, bir orkestra gibi, âhenkli sevinç dalgaları uyandı.

Barışmışlardı.

Gazze'den, derin derin top sesleri geliyor. İngiliz gülle ve bombaları Osmanlı İmparatorluğu tacını parçalıyordu.

Bu bir damla elmasın hikâyesi!

Bir müddet sonra Enver Paşa, Birinci Ferik olmuştu. Bu da Dördüncü Ordu Kumandanı için ağır bir darbe idi.

Beyrut Valisi ile Cemal Paşa arasında ne geçti bilmiyorum. Fakat ertesi günden itibaren kumandana her taraftan Birinci Ferik'liğini tebrik telgrafları yağmaya başladı. Cemal Paşa güç durumda idi.

İstanbul'da yazdı: Ne diyeyim, olmadım diye yazsam küçük düşerim, cevap versem, olmadım ki, yazayım!" diyordu.

İki gün sonra Enver Paşa, Cemal Paşa'nın Birinci Ferik'liğini tebrik ediyordu.

Bu da iki santim sırmanın hikâyesi!

ALTIN VE ODUN

Ben Suriye'ye kâğıt para ile gitmiştim. Hayat, Şam gibi büyük şehirlerde bile, küçük Anadolu kasabalarında olduğu kadar ucuzdu.

Bir gün, Suriye Posta Telgraf Müdürlüğüne:

— Ufaklık gümüş ve maden paraları toplayınız, diye bir emir geldi.

Bu emir, Arap memurlar ağzından daha o gün dışarıya sızdı ve Türk kâğıdı birdenbire itibardan düştü.

Bize hiç isyan etmemiş Havran aşiretlerinden birine buğday satın almak için birkaç kişi gönderildiğini hatırlarım. Subaylar ve şeyhler pazarlıkta uyuştular. Fakat buğdayın kâğıtla ödeneceği söylendiği zaman, şeyhler izin alarak bir çadıra çekildiler, uzun uzadıya konuştular. Kararları şu idi: "— Biz devletimizi severiz. Padişah ve Halife kuluyuz. Onun için kâğıt parayı reddetmek istemiyoruz. Eğer bir liralık kâğıdı yüz paraya verirseniz kabul edeceğiz."

Buğday, ot, deve ve tekmil hizmetler Suriye'de bütün harb müddeti hep altınla ödenmiştir. Bir gün, Rayak'ta bir tren kazası olmuştu. Dört yüz kadar yolcu, çünkü o zamanlar sivil servisi pek seyrek olduğundan trenler basamaklarına kadar dolu idi, ölü, yaralı, yarasız hat boyuna döküldü. Bütün bu yolcuların üzerlerinde bilete yetecek kadar kâğıt paradan gerisi, hep gümüş ve altın idi.

Ordu ve hükûmet, hepimiz aylıklarımızın bir kısmını altın aldırdık. Kâğıt para yalnız devlet alış verişinde faydalı ve kârlı idi.

Başka bir gün Havran'daki Dürzî şeyhlerini Şam'a toplamıştık. Birinci sınıf şeyhlere nişan, ikinci sınıfa hil'at, üçüncü sınıfa beş on altın para verilecekti. Ağnam resmi kaldırıldığı için aralarında ortaklaşa isyan sebebi kalmayan

Dürzîleri göğüslerinden, sırtlarından ve keselerinden büsbütün devletle bağlamak istiyorduk.

Ordu kumandanlarının, Padişah adına, üçüncü rütbeye kadar nişan verebilmek hakları idi. Şeyh Esad dua ederek, bir ihtiyar yüzbaşı nişan, bir yaver hil'at, ben de para veriyorduk.

Büyük şeyhlerden biri Üçüncü Mecidî nişanı boynuna takılırken, gözü altında, kordelâyı eliyle itti ve sarı külçeleri göstererek:

— Ondan isterim, dedi.

Büyük Harbde Osmanlı hazinesinin büyük bir kısmını çöl ve urban yemiştir.

Fakat gitgide daralıyorduk. Cemal Paşa'nın müşavirleri arasında bir de maliyeci vardı. Belki onun tavsiyesi üzerine bir gün bir emir çıktı. Kâğıt ve altın birdir. Böyle kabul etmeyenin sürgünden ipe kadar, derece ağır cezaları vardır.

Trenlerimizi odunla işletiyorduk. Hattâ Filistin zeytinlerini bile lokomotif ocaklarında yaktığımız olmuştur. Suriyeliler kâğıt ve altının bir olduğu emrini kabul ettilerse de, odun ve her türlü ordu mütteahhitliğinden vazgeçip bir kenara çekildiler. Demiryolu servisi durmak üzere idi. O zamanlar odun işlerini idare eden Şam valisi Tahsin Bey, daha iyi hatırlayabilir, fakat galiba az bir müddet sonra kâğıt para ile şu kadar, altın para ile bu kadar, diye bir odun fiyatı koymaya ve kendi imzamızla kâğıtla altın arasındaki farkı ilân etmeye mecbur kalmıştık.

Hele çöl bedevilerinin altın ve kıymetli taştan başka dinleri yoktu. Sınır boylarındaki şeyhlerin göğsünde İngiliz ve Alman nişanları yanyana idi. Şeyh size kim olduğunuzu sorar, İngiliz misiniz?

— Yaşa İngiliz!

— Türk müsünüz?

— Yaşa Türk!

Siz vereceğiniz nişan veya altını hesap ediniz. O dakikada beklediğiniz iş yapılmıştır. İngiliz cephesinden at kaçırıp bize satan Bedeviler, dönüşlerinde bizim atlarımızı çalıp İngilizlere satarlardı. Harb cephelerinin ta ortalarında saklanarak, kaçan tarafın ganimetlerini yenmiş olanlardan daha önce toplamak için hayatlarını tehlikeye atanlar az değildi.

Büyük bozgundan sonra Şam istasyonunda bırakmaya mecbur olduğumuz en son vagonun bile içi mecidiye dolu idi.

BİR SUVARE

Kudüs'te çok kalmıştık. Şimdi Lübnan dağlarına ve Beyrut'a gidiyoruz.

İçim deniz için yanıyor. Hiçbir zaman mavi sudan bu kadar uzaklaşmamıştım. Kudüs, haham, papaz ve hoca karışımı, kuru ve somurtkan bir şehirdir. Beyrut'un bize o kadar övülen serbest sosyetesi ve Lübnan kızları, gençlerimizin gözlerinde tütüyor.

Şimendiferle Lübnan sınırlarına girdiğimiz zaman, yeşil koruların ve zengin villâların mes'ut görünüşü altında, Suriye açlığını gördük. Atılmış portakal kabukları üstüne üşüşen şiş karınlı çocuklar, ekmek artığı kemiren iskelet kadınlar, ilk defa burada bize cephe gerisinin ıstırabını haber verdi: Bir tarafı alabildiğine boş deniz, bir tarafı alabildiğine boş çöl, ikisinin arasında dar ve uzun bir dehliz ve bu dehlizin üst ucunda bir ordu var ki, Haleb'i, Hama'yı, Humus'u, Gerek ve Havran'ı yiyor. Buğday yetiştirmeyen Lübnan ve Beyrut aç, Kudüs yarı aç..

Beyrut'un önündeki deniz, sonsuz bir su çölü idi. Bu esmer ve alımlı şehir, abluka zindanı içine hapsedilmiş olanların en zahmet çekmişidir.

— Bu sefer, diyorlardı: Beyrut mükemmel bir suvare hazırlıyor. (Ve kulağımıza eğilerek) Kimbilir ne güzel kadınlar göreceğiz?

Kumandan kendi evine, biz Basul oteline yerleştik. Gemisiz rıhtımın rahat ve ferah taraçalarında akşam üstü Arap sazı çalıyor, ılık bir rüzgâr sarı yollu ipek entarilerin yırtmaçlarını açıyor ve daha ılık bir zevk havası, hamam nemi gibi, iliklerimize işliyor.

Geç vakit, suvarenin verileceği büyük konağa gittik. Bütün bahçelerden Arap gırtlağının yumuşak yalellisini işitiyoruz. Yollarda benzi sarı ve zayıf halk selâma duruyor. Bir gün Kurmay Başkanı bana demişti ki:

— Suriye'de bizim ne kadar temelsiz olduğumuzun en iyi misali nedir, bilir misiniz?

Yüzüne baktım.

— Şu sekiz yaşında çocuğun, korkudan bana selâm duruşu!

Ağır ve baharatlı Suriye büfesi, en iyi yemişler ve sert Zahle rakısından Ren şarabına kadar türlü içki ve hepsi güler yüzlü Hıristiyan ve Müslüman kibar Beyrut halkı: Bunlar da başka türlü levantenler, Beyoğlu, Ermeni ve Rum kadınlarının başka türlü frenkleşmişleriydi.

Arap boğazında ağdalanan Galata Fransızcası ve Parisli artistlerin turnelerinden kalma vodvil esprileri!

Zevk ve içki su gibi akıyor. Kumdan ve Kudüs taşından gelmiş olanların sert sinirleri, çözülür gibi oluyor.

Ortalık ağarırken, bir arkadaşımla, yorgun adımlarla konaktan çıktık. Otele gitmek için iç sokaklardan dolaşmak gerekiyordu.

Bir aralık irkilip durdum. Bir kuyunun içinden gibi, o kadar derin, bir ruhun içinden gibi, o kadar acılı bir inilti dalgası geliyor.

Sokak inlemektedir. Büsbütün aç, bir parça ağaç kışrı ve bir kuru portakal kabuğu bile bulamayan, karınları bağırsaklarının içine karışmış, sürüne sürüne kaldırım üstüne çıkan insan iskeletlerinin son iniltisini dinliyorduk.

—Cuâni... Cuâni...

Yanımızdan bir çöp arabası geçti, kenarından bir kol sarktığını gördüm. Belediye, ölü ve can çekişenleri topluyordu. Gün doğmadan sokağı susturmak lazımdı.

Süprüntü maşası ve ölüm, elele Beyrut'un hazin sabah tuvaletini yapıyorlar.

İçkiyi, kadın gülüşünü, elektriği, hepsini, bütün Beyrut ve harbi kusmak istedim. Ölmekte olanların katili olan bir adam gibi, beni tutacak olan kolun ne taraftan uzanacağını düşünerek, şaşkın duraklamıştım.

Yatağıma girdiğim zaman, içimin üzüntüsünü, elimi karnıma basarak dindirmek istiyordum.

Bana harbin açık yüzü işte o Beyrut sabahı alaca aydınlığında göründü.

VİSRUA

Cemal Paşa, hükümetin hemen bütün nazırlıklarının vekili gibi bir şey olduğundan, karışmadığı hiçbir iş yoktu. Onun için karargahında kendine yardım eden yerli ve yabancı uzmanlar eksik olmamıştır: Eski eserler ve şehircilik uzmanı bile vardı. Biri Berlin Müzeleri Müdürü Profesör Veygand, öteki Roma Akademisi üyelerinden İsviçreli Profesör Çürher idi.

Almanlar harpten sonra İmparatorluğu sömürgeleştirmeyi düşündükleri için en kuvvetli kimseleri yedek subay olarak aramıza göndermişlerdi. Öyle sanıyordum ki, Ana-

dolu ve Suriye için en iyi incelemeler bu Almanlar tarafından yapılmıştır.

Cemal Paşa'nın hüneri bu ihtisaslardan istifade etmekte idi. İhtisası onun kadar iyi kullanan ve verimleştiren devlet adamına pek az rasgeldim. Yazık ki bütün eseri, şimdi bizim olmayan topraklar üstünde kaybolup gitmiştir.

Filistin bozgunundan sonra, hususî bir trenle İstanbul'a dönerken, ancak o zaman, Cemal Paşa, Anadolu'nun fakir topraklarına bakarak:

— Keşke buralarda vazife almış olsaydım, demişti.

Fakat 1914'de Cemal Paşa'nın İmparatorluğa imanı kuvvetli idi. Suriye ve Filistin'i Osmanlılaştırabileceğine şüphesi yoktu. Haydarpaşa istasyonunda:

— Eğer Mısır'a almadan dönersem... diye şimdi tekrar etmek istemediğim nutku hatırlardadır.

Şehircilik diye bir ihtisas olduğunu ve bir plânın ne demek olduğunu Çürher'den öğrenmiştik. Gene Çürher, Vedat ve Kemal Bey'lerin Türk mimarisi diye ortaya attıkları üslûp için beni uyandıran adam olmuştur. Cami kemerli bir hana veya çeşme pencereli bir eve bakarken:

— Nasıl tahammül ediyorsunuz? dedi. Türkler kadar bâni (bina yapıcı) bir milletin cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olur da; ev, bahçe ve han mimarisi nasıl olmaz?

Cemal Paşa Rumelihisarı'nı tamir ettirerek deniz müzesi yapmaya karar verdiği zaman, bir komisyon toplamıştı. Komisyondaki Türklerin kararı hisarın eski külâhlarını geçirerek, ona ilk manzarasını vermekti. Çürher, isyan etti:

— Hisarı tamir edeceksiniz. Uğraşacaksınız ve para sarfedeceksiniz. Eğer ondan sonra Boğaz'dan geçen bir yolcu: "Sanki tamir edilmiş ne olmuş?" derse, bu işe memur ettiğiniz mimarın en büyük şerefi bu mu olacaktır?

Hisarları külâh giydirmekten kurtaran Profesör Çürher olmuştur. Çürher, Şam ve Beyrut için birçok plânlar yaptı-

ğı gibi, İstanbul tarafı için de sandıklarla projeler hazırlamıştı. O da Profesör Yansen'in fikrinde idi: İstanbul'un kıymeti İstanbul tarafıdır ve en bozulmamış yaka odur. Bu yaka kurtarılmak için zaman geçmiş değildir.

Cemal Paşa yabancı uzmanların yardımı ile örnek çiftlikler de yapmıştır. Taanayel bu çiftliklerden biridir.

İş adamı olduğu için, bürokrasiyi ve memur zihniyetini iyiden iyiye yıkmıştır. Bir vakitler, ordu müesseselerinde bütün müracaatların 24 saatte hallolunması emrolunmuştur. Yirmi dört saatte herhangi bir işi bitiremeyen memur, kendi büyüğüne sebebini söylemeye mecbur olduğu gibi, müracaat sahibi, amirin kapısını vurup işinin bitirilmediğini haber verebilirdi.

Esaslı yollardan biri yapılacaktı. Yolun belli bir zamanda bitmesine lüzum vardı. O zamanlar Lübnan'da oturuyorduk. Cemal Paşa, Şam Valisi Hulûsi Bey'e (Eski Nafia Nazırı, Mühendis) bu tarzda emir verdi. Hulûsi Bey:

— Fennen imkân yoktur, diyor ve bu imkânsızlığı isbat etmek için Başmühendisi yola çıkardığını yazıyordu.

Başmühendis Ayin Sofar'a geldi. Koltuğu çanta ve dosya dolu idi. Bu yığınlarca kâğıt ve cetvel, yalnız bir şeye yarıyacaktı: Orduya lâzım olan yolun ordu için lüzumlu olduğu zamanda yapılamayacağını isbat etmek!

Başmühendisi kumandanın yanına ben götürmüştüm. Kendinden pek emindi. Fakat daha kapıdan girer girmez Cemal Paşa, suratını astı:

— Şimdi koltuğunuzun altında ne varsa, hepsini şu masa üstüne atınız! dedi.

Mühendis şaşırdı.

— Hepsini, hepsini, son kâğıda kadar! Ve şimdi karşımda durunuz.

Gözlüklü mühendis, boş kollarıyla dikili kaldı.

— Size yalnız şunu emrediyorum. Bu yolun o tarihte bitmesi için ne kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız vardır. Gidip dairelere haber vereceksiniz ve doğru Şam'a hareket edeceksiniz. Yol o tarihte bitmezse, sizi son taşların atıldığı yerde idam ettireceğim.

Başmühendisin idam edilmediğine tabii şüphe etmezsiniz. Yol, saati saatine bitti.

Bugünkü okurlar bu idam sözüne şimdi hayret edeceklerdir. Büyük Harbde öldürmek, astırmak, vurdurmak sözleri beş lira ceza gibi hafif kıymetler almıştı.

Bir gün Beyrut'ta bir telgrafçının önüne:

— Bir dakika geciktiren, idam olunur!

İhtarlı, doğrudan doğruya, yahut transit olarak, bir tomar telgraf yığılmış olduğunu ben görmüştüm.

Bu adamın bin parça edilmesi lâzımdı.

İfratlar bırakılırsa, bürokrasiye karşı her türlü şiddet benim hoşuma gider. Bürokrasi bilhassa bizde tembelliği, kafasızlığı, kötü niyeti, bilgisizliği meşrûlaştırmak demek olmuştur.

* * *

Cemal Paşa'nın hüküm ve nüfuzu arttıkça dedikodular da çoğaldı. Kumandan her cuma günü selâmlığa gider ve alayını, âdeta, Halife alayı gibi zengin ve gösterişli tutardı. Başka törenleri de pek şatafatlı idi. "— Acaba isyan ederek krallığını mı ilân edecek?" gibi rivayetler bu yüzden yayılıyordu. Bir aralık, İttihatçı liderlerden ve Talât Paşa'nın yakını İsmail Canbulat bir teftiş seyahati yapmaya bile kalktı. Cemal Paşa kendisini geri çevirtti.

Cemal Paşa yolsuzluk yapmazdı. Fakat ihsanları da boldu. Meselâ hatırı sayılır ziyaretçilerine İstanbul'a ipekli kumaş götürmek izni verirdi. Herkes işlerin içyüzünü bil-

mediğinden, düşmanları bundan faydalanarak Cemal Paşa'nın ticaret yaptığı dedikodusunu bile çıkarırlardı. Cemal Paşa'nın o sıralarda yazdığı pek sert mektuplar sonradan yayınlanmıştır. İsmail Canbulat'a yolladığı mektupta diyor ki:

"Bana gayet mevsuk olarak haber verdiler ki, sen bazı mahafilde benim ipek meselesi alış verişinden komisyon aldığımdan bahsediyormuşsun. Evvelâ bu komisyon almak meselesi katiyen yalandır ve onu zannedenler ve söyleyenler ancak alçaklar olabilir.

"Saniyen ben kabahatleri yalnız aldıkları emri ifa etmekten ibaret olanların değil, namus ve şerefime alçakça tecavüz edenlerin kafalarını patlatmak için tabancasını istimal etmesini bilenlerdenim.(1)

"Seninle aramızdaki rabıta ve münasebetleri bugünden itibaren kâmilen kırmış olduğumu beyan ederim — Cemal."

Talât Paşa'ya yazdığı mektubun şu parçaları da Cemal Paşa'nın en yüksek nüfuzlara karşı dahi sesini ne kadar yükseltebildiğini gösterir:

"Bana haber veriyorlar ki, siz mâhud ipek meselesini yine bana karşı vasıta-i müdafaa ve tahaffuz olmak üzere ortaya atmış ve tufeylileriniz vasıtasiyle ihvan ve rüfeka meclislerinde alenen mevzu-u bahsettirmek cüretine kadar ileri gitmişsiniz.

"Ben size, şurasını açıkça söyleyeyim ki, artık sizin yaptığınız haddi - marufu çoktan aştı. Ve size karşı sille-i tedib uzatmağa beni mecbur etti."

Bu mektupta eski hikâyeler de deşilmektedir. Vaktiyle Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra bazı İttihatçılar,

---

(1) İsmail Canbulat muhalefet partisi iktidara geldiği zaman kendisini tutmaya gönderilen bir komiseri tabanca ile öldürmüştü.

Talât'ın yeni hükümete Dahiliye Nazırı olarak girmesini istememişler. Cemal Paşa'nın nâzırlığını tercih etmişler. Sonra Talât, Cemal Paşa ile yeni Sadrâzamın arasını açmış. Harbiye Nâzırlığına onun getirilmesi için uğraşmış. Daha sonra Almanlarla yapılan ittifak, Cemal Paşa'dan saklanmış. Nihayet Mısır fethi bahanesi ile Cemal Paşa İstanbul'dan uzaklaştırılmış. Bunlar hep Talât'ın oyunları imiş. Hattâ Talât demiş ki: "— Canım, Mısır fethi olmazsa bile Cemal Paşa ya şehit olur, yahut ordusu berbat ve perişan olunca beynine bir tabanca sıkarak bizi kendinden kurtarır!"

Bunlar o zamanki liderler arasındaki gizli husumetleri göstermek bakımından ilgilendirici. Yalnız birinin hakikat olmasını isterdim: Keşke Enver yerine Cemal, Harbiye Nazırı olsaydı! Birinci Dünya Harbine girmezdik ve batmazdık.

KANUN

— Efendimiz kanunu getirdim.

— Ne kanunu?

— Bir mesele için emir buyurmuştunuz. Halbuki elimizdeki kanun sarihtir, bu mesele emriniz gibi halledilemez.

Yaverine dönerek:

— Bana bir müsvedde kâğıdı getiriniz!

Ve hemen Harbiye Nazırlığına müstacel bir telgraf: "Şu numaralı kanunu hemen bu şekilde değiştirerek bana metnini müstacel telgrafla bildiriniz."

Bir kumaş bile bu kadar kolay ısmarlanmaz.

Yukarıda bürokrasiden şikâyet etmiştim. Bütün şikâyetler doğru olabilir: Fakat Büyük Harbin kanun kafası, bürokrasi kadar zararlı idi.

Meşhur Kavur:

— En fena chambre, en iyi antichambre'dan daha iyidir, demiş.

En fena kanun, en iyi kanunsuzluktan daha iyidir, denebilir. En doğrusu kanunun iyi yapılması olduğuna şüphe yoktur. Kanuna güvenlik ve saygısı olmayan yerde zarar o kadar büyüktür ki, hiçbir fena kanun, memlekete o kadar ziyan vermez.

Cemal Paşa Boyacıköyü'ndeki yalısındaki son günlerinden birinde:

— Bir şey yapmak istiyorum, kanun karşıma çıkıyor. Kanun nedir? Ben yaptım, ben bozarım.

Bu Enver'in bir sözünü hatırlatır:

— Yok kanun, yap kanun!

Der ve anlamıyanlara izah ederdi:

— Yaparım olur, bozarım olmaz!

Beyrut'un büyük bulvarının açılmasına kanun yolu ile imkânlar yok değildi, fakat pahalı olacaktı. Azmi Bey bir silindir gibi mahallelerin ve arsaların üstünden geçti ve yolu açtı. İzmir Valisi Rahmi Bey, Konya Valisi Muammer Bey de öyle yaptılar. Hepsi geniş, düzgün ve güzel yollar: Fakat, mülkiyet hakkı nerede? Bir taraftan mülkiyet hakkını kitapta sıkı sıkı tutarak öbür taraftan kola kazmaya kuvvet mahalleler yıkmaktansa, en sert sosyalist kanunları çıkarıp mülkiyet hakkını tâdil etmek ve boş arsalar meselesini halletmek daha doğru değil midir?

Büyük Harbde şahıs ve mal güvenliği sıfıra düşürülmüştür.

1916'da bir müddet için gelmiş olduğum İstanbul'daki şahıs güvensizliği, Mütareke'deki güvensizlikten farklı değildi. Suriye'de bu güvensizliğin en canlı misalleri sürgünlerde olmuştur. Ermeni tehciri için yapılan kanundan Dördüncü Ordu da istifade ederek "zararlı gördüğü kimseleri

ve aileleri harb sonuna kadar sürgün etmek" usulünü tutmuştu. Her gün vilâyetlerden, mutasarrıflıklardan teklifler alırdık: "Şu aile muzırdır, münasip bir yere sürülmesine müsaade buyurulması rica olunur."

Cevap formülü son derece basit idi: ".....e sürülmesine, münasiptir." Yalnız kasaba ismini açık bırakıyorum. Erzincan'dan Bursa'ya kadar beğendiği yerin ismini koymak kumandanın elinde idi.

Bunun önemi olmadığını sanmayınız: Konya ve Bursa'ya gidenler, harb sonunu görmeye muvaffak olmuşlardır. Büyük Harbde karadan kışın Erzurum'a gidip harp sonuna kadar bekleyebilmek biraz güç idi.

Kurmaybaşkanı Ali Fuat Bey'in (Erden) en kızdığı şey, işte bu sürgünler idi. Bir gün, ben yine bir cevap formülü yazmıştım. Ali Fuat Bey müsveddenin altına "F" işaretini koyduktan sonra, kumandana götürecektim. Kâğıdı okudu ve bana dönerek:

— Niçin ille böyle yazıyorsunuz? dedi.

Şüphesiz ben ancak âdet olanı yapabilirdim.

— Bakınız, dedi, bu cevap şöyle de yazılarak kumandana götürülebilir. Ve bu tethiş artık yeter, mânasına bir müsvedde yaptı ve bana:

— El yazınızla yazıp kumandana veriniz! dedi.

Dediğini yaptım. Cemal Paşa, kıpkırmızı, hiddet kesildi:

— Nasıl böyle cevap yazabilirsin?

Kurmay Başkanının emri olduğunu anlattım. Müsveddenin altına: "Benim mes'uliyetim altında cereyan eden siyasî işlere karışmaktan herkesi menederim..." gibi bir ihtar yazdı ve:

"— Siz bunu kendisine veriniz!" dedi. Onu da yaptım.

O gün, "El Şark" gazetesi açılış törenine gidecektik. Ali Fuat Bey odasında kapalı idi. Cemal Paşa biraz bekledi, ısrar etmedi ve gittik.

Dönüşte Ali Fuat Bey'in beni çağırdığını söylediler. Benimle Cemal Paşa'ya bir istida yolladı. Aklımda kaldığına göre, istidanın hülâsası şu idi: "Size hizmet edecek maddî manevî hasletlerden mahrum olduğum için tekaüd edilmemi rica ederim."

Kurmay Başkanının o günlerde geçirdiği ıstırabı bilirim. Sonraları siyasî kâğıtları artık hiç görmedi. Doğrudan doğruya kumandanlarla temas ederdim. Bunun Cemal Paşa üstünde bir tesiri kaldığını zannediyorum. Lübnan'dan naklolunması istenen bir ailenin dosyası yanımızda olarak Lübnan'a gitmiştik. Kumandan:

— Cevabı Lübnan'da veririz, diyordu.

Mutasarrıfın yanında ailenin oradaki evrakını istetti. Bu aile bir köyde otururmuş; mutasarrıf, kumandanın havale ettiği şikâyeti kaymakama, kaymakam nahiye müdürüne, o da yerli bir jandarma çavuşuna havale etmiş. Jandarma çavuşu ne dedi ise, havale üstüne havale, kumandana kadar o cevap gelmiş. Cemal Paşa, mutasarrıfa:

— İnsaf ediniz, dedi. Ben Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı, bir aile hayat ve mematı hakkında bir Lübnanlı jandarma çavuşunun arzusu ile karar vereyim?

Fakat bu havalelerin içine karışan garazlar, kinler, hınçlar ve öclerin yüzlerce kurbanı Anadolu içlerinde senelerden beri çürüyüp durmakta idi.

* * *

Ben Şark kanunsuzluğunu murad ediyorum. Belki fikir sistemlerinin ve bu sistemlere göre kurulacak yeni düzenlerin esaslı düzen tasfiye ve kuruluş savaşları demek olan devrim idareleri bununla mukayese edilemez.

İttihat ve Terakki'nin ne başıboş, ne de bağlı devirlerinde, ya anarşinin, ya şahsî istibdadın çilelerini çektik.

Hiçbir vakit belli bir fikir ve düzen sisteminin mütecanis hüküm ve nüfuzunun ne olduğunu onlarda görmedik.

KONAK VE KONUKLARIMIZ

Anadolu'da çadır ve siperin köy ve kasaba evlerinden daha rahat olduğu cepheler vardı. Almanya'da ise en iyi yemek yiyen yer, cephe idi. Bizim yalnız mevsime göre değil, mevsimin her gününe göre seçip gideceğimiz karargâhlarımız olduğunu söylemiştim. Kudüs'te Alman senatoryumunda, Şam'da ya Viktorya otelinde, ya Salihiye köşklerinde, Halep'te Baron otelinde, Lübnan'da Sofar otelinde, Beyrut'ta Bassul otelinde kalırdık. Onun için cephede pek az otururduk.

Lübnan'a kar yağdığı zaman, otomobille yarım saatte inilen Beyrut şehrinde baharların en güzeli vardır. Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit, bir iki saatte çıkılan Sofar'da İstanbul nisanının serin sabahları bulunabilir. Şam, baharlar cennetidir. Kışın Kudüs soğumaz.

Şam'ın Barada Irmağı, Zahle'nin dağ yolları, gün batısının en güzel göründüğü Sukulgarp, Kudüs'ün kemerli ve dar sokakları, Beyrut'un kumsalı, Suriye'de bulunmuş olanların gözlerinde tüter.

Karargâhımızda birçok hatırı sayılır misafirimiz olmuştur. Lübnan'da iken Merunî'lerin Allah gibi tapındıkları patriklerini otele getirmek büyük bir hâdise idi. O, hiçbir zaman manastırdan çıkmış değildi. Nihayet bir gün, Cemal Paşa'nın ayağına geldi: Başkasının kaşığını kullanmadığı için kendi kaşığını, başkasının havlusuna el sürmediği için kendi havlusunu ve diğer ufak tefek eşyasını çantalarına koymuştu. Marunî'lerin de olsa, otomobile binmiş bir Tanrı görmek meraklı bir şeydi.

Belediyelerde oturan aşiretlerin şeyhleri, kurnazdırlar. Ne kadar güven verirseniz veriniz, baba-oğul birarada gelmezler. Nuri Şalan gelirse oğlu Nevvaf çölde kalır. Lübnan'da Nevvaf'ı misafir etmiştik. Şam ve Bağdat arasındaki sonsuz çölün büyük bir parçası Ruvale aşiretinin hükmündedir. Nevvaf ve babası orada hükümdardırlar.

Bu genç ve güzel adam, şairleri, dalkavukları ve nedimleri ile beraber geldi. Birkaç gün karargâhta kaldı. Bir gün kendisine karadan ve çöl ortasından Bağdat'a girmek zor olup olmadığını sordum:

— Size bir yıldız göstereyim, bir de mühürlü kâğıt vereyim, hecine bininiz, on gün, on gecede gidersiniz, dedi.

Tepenizde bir yıldız, elinizde bir kâğıt, on gün on gece tek başınıza bütün çöl...

Nevvaf'ın dediği doğru idi. Fakat mühürlü kâğıdınızı meselâ başka bir aşiretin adamları görürlerse, hemen değerinin değişeceğine şüphe yoktur. Ruvale bedevisi için ölüm fermanıdır. Aşiretlerin çölünde Nevvaf'ın göstereceği Yol yıldızından başka, bir de Aman yıldızı vardır: Altın! Altın kuma atıldığı zaman sesten baka her şey verir.

Nevvaf öğleye kadar odasında kaldıktan sonra, sakalı düzgün, yüzü dinç ve peşinde üç kölesi ile bahçeye iner, bir çiçek öbeğinin dibinde hasır bir iskemleye otururdu. Elinde tuttuğu karanfile karşı, zencilerin, iki büklüm, onu yemek vaktine kadar güldürecek nasıl nükteler yapabildiğini merak ederdim. Kısa ve kirli gülüşlerine kadar, hepsi tabiî ve üslûpludur. Nevvaf, günde yalnız iki defa gülünç olurdu: Sofrada iken, elinde çatal yan gözle yanındakilerin taklidini almaya çalıştığı zaman!

Çöldeki çadırında şüphesiz hiç gülünç değildir. Orada Allah'tan sonra o gelir. Kötülük edeni öldürür veya ayetlerin emrettiği cezalardan birini verir. Birbirlerini davâ etmiş

olanların, onun karşısında hutbe ve kasidelerle kendilerini müdafaa etmeye hakları vardır.

Çölde ahşap olmadığı için yalnız bir yerde idam tahtası yapıldığını işittim. Mahkûmlar bu tahtaya raslandığı vakit öldürülmek üzere çadırlarda saklanırmış. İdam, dizlerine kadar bu tahtaya sıkıştırıldıktan sonra, törenle kesilmektedir. İdam günleri, çölün bayramlarıdır.

* * *

Misafir gelen Havran şeyhlerinin bir kusurları vardır: Girdikleri odadan keskin sakal kokuları bir hafta kadar çıkmaz. Dürzî sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer. Bir gün, ikisine de nişan ve altın vermek için çağırdığımız kardeş şeyhlerle konuşup ayrıldıktan sonra büyüğü yalnız olarak yanıma geldi ve kulağıma:

— Ona daha az verirseniz olur, dedi; çünkü nüfuzu ehemmiyetsizdir.

O çıktıktan sonra, küçüğü odama girdi; daha ziyade kulağıma eğilerek:

— Ona vermeseniz de olur, dedi; çünkü hiç nüfuzu yoktur.

Bizim karargâhınımızı ürküten misafirler, çölden badiyeden, Salta'dan, Amman'dan gelenler değildi. Berlin'den gelenler idi. Fon der Golç, tehlikesizce Bağdad'a doğru geçti. Falkenhayn'i Kudüs'te tereddütle karşılayışımızın sebebi varmış. Nevvaf, Cemal Paşa'nın bir çıkın altınını alıp gitmişti. Falkenhayn bilâkis altın getirmişse de, Cemal Paşa'nın topunu, tüfeğini ve kumandanlığını aldı.

Cemal Paşa'nın ilk kederinin haklı olmadığını sanırım. Çünkü Suriye'nin eski Alman Orduları Başkumandanına hazırladığı hediye kimsenin heves edeceği bir şey değildi: Bozgun!

ÇADIR DEVLETİ

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı bağımsız şeyhlikler ve emirlikler olduğunu bilirsiniz. Bunlar, oturulan toprakla deniz arasındaki boşlukta hüküm süren devlet taslaklarıdır.

Şeyh ve emirlere denizden İngiliz altını ve karadan Osmanlı altını gider. Gelir kaynaklarından biri de, gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır.

Suriye ve Hicaz tabloları arasında bu çadır devletlerden birinin hikâyesini anlatmalıyım: Bu, bir emirliktir. Emir'in ismi Suud'dur. Yukarı Necid'de oturur. Payitahtı Hail'dir. Sultan Hamit zamanından beri İstanbul'da Reşit Paşa isminde bir elçisi bile vardı.

Büyük harp başladığı zaman, hemen hemen yüz yıldan beri bağımsız idiler. İçlerinde 20 yıl, 24 yıl, 27 yıl hüküm sürmüş emirler sayılabilir.

Emir'in siyasî vazifesi, İbnissuud'u gücendirmemek, Hicaz şeriflerinden hediye almak, Osmanlı hazinesinden altın çekmektir.

Hail, beş, altı bin kişilik bir kasabadır. Etraftaki hurmalıklarda oturan taşralı halkının toplamı da dört, beş bin kişiyi bulur. Emirliğin hazar kuvveti on yedi yaşından elli yaşına kadar kadınlı, erkekli bin kişidir. İçlerinden altı yüz kadarının eli silâh tutar, ötekiler kahvecilik, seyislik gibi hizmetlere bakarlar.

Sefer kuvveti her zaman değişir: Bedeviler, Hail'e yakın ve toplu mudurlar, yoksa uzakta mıdırlar? Düşman kabileleri yakında mı, uzakta mıdır? Emir'in gazvesi menfaatlerine uygun mudur, değil midir? Eğer kuzey ve orta Necid'de gazve yapılacaksa, emir üç bin kadar silâh bulabilir. Eğer Taif ve Mekke gibi aykırı ve yabancı yerlere gidilecekse, bedevilerin birçoğunu yerlerinden kımıldatmak imkânsızdır. Bedevî, gerideki yurdunu on beş günden fazla

boş bırakmak istemez. Baskın, vurgun, yağma, hepsi kısa bir zamanda bitmeli, herkes payını alıp çadırcığına çekilmelidir.

Emir'in bayrağı altında toplananlar şunu da soruşturdular: Birtakım aşiretler vardır ki, Hail'lileri gördükleri zaman kaçarlar, mallarını bırakırlar. O zaman gazve deve, koyun ve çadır toplayıp sürmekten ibaret kolay bir iştir. Eğer hedef sert bir kabile ise bayrağın etrafında kalabalık az olur.

Hail'de halk üç sınıftır: Asiller, melezler, köleler! Asıl olanlar dışarıya kız verip almazlar, bunlar için sanat sahibi olmak ayıptır. Melezler ak kadınlarla kölelerden çıkmış olanlardır. Kalaycılık, kasaplık, terlikçilik gibi sanatlar melezlerin elindedir. Köleler alınıp satılan zencilerdir.

Hükümet, kadı dedikleri bir şeyhden ibarettir. Nikâh, miras, katil, hırsızlık gibi vakalar ona verilecek rüşvetlerle hallolunur.

Aşiretlerin bulunduğu çöllerin içine henüz paradan büyük Allah girmemiştir. Para uğruna yapılan her şey, Allah uğruna yapılmış gibidir.

Emir, genç ve iyi bir adamdı. Fakat bir yandan büyük anası Fatma'nın, öte yandan Reşit Paşa'nın telkini altında idi. Fatma, Necid Katerina'sı diye şöhret bulmuştur. Sevmediği bir adamı parça parça kestirerek köpeklere yediren bu kadındır.

Hicaz isyanı oluncaya kadar biz bu emire ve adamlarına uslu dursunlar, diye para veriyorduk. İsyan olduktan sonra Hicaz hattına gelsinler, hattı tutsunlar ve Şerif kuvvetlerini sıksınlar diye altın yolladık. Bütün altınlarımızı birkaç kişi aralarında paylaşıp aylar ayı yola çıkmadılar.

Emir partisinin hem İngilizler, hem şerifler hem de Osmanlılarla hoş geçinmekten, sonunda kim kazanırsa onun hissesinden mahrum kalmamaktan başka tasaları yoktu.

Kervan kervan silâhlarımızın ve altınlarımızın çölden getirdiği ses, duadan, vaitten ve mazeretten ibaretti.

Emir ve adamları bir defa Medayin'e uğrar gibi oldular. Yemeklerimizi yiyip yeni altınlarımızı aldıktan sonra, yine dağıldılar. Önümüzdeki vesikalardan yalnız birinde emir'in şahsına verilmiş yedi bin altının kaydını görüyorum.

Reşit Paşa'nın Emir'e yazdığı bir mektubun şu satırlarını okuyorum: "Hükümet bana yeniden para verdi. Fakat bu sefer sizi mutlak hareket ettirmemi istiyor. Ben oraya gelmeden siz kendinize zekât vermediğini ileri sürerek bir kabilenin üstüne yürüyünüz. Ben sizi seferde bulmuş olayım. Eğer hükümet bana dediği gibi Mekke üzerine gidip de şehre girecek olursa, biz de hemen arkasından yetişiriz. Eğer hareket etmezse, ne yapalım, henüz seferdeyiz, derim."

Biz emir'e top da yollamıştık. Kumandanı İkinci Mülâzim Osman Bey'di. Aşiret, Medayin'e doğru yürüyüş gösterdiği zaman, bir vâdide ateşe uğradı: Bizimkiler 1000, karşı taraf 30 kişi kaldılardı. Daha birkaç kişi yaralanınca, hepsi kaçmaya başladılar. Osman Bey'e de:

"— Topunu bırak, gel!" diyorlardı.

— O benim namusumdur, bırakamam. Ne diye kaçıyorsunuz? diyordu.

Boş yere bağırdı, çağırdı. Karşı taraf üstüne üşüşüp kurşun ve cenbiye ile Türk çocuğunu parçaladılar.

Silâhlar, toplar, altınlar, develer ve erzak, hepsini, hepsini verdik. Ve bütün seferden bize yine ve yalnız bir Türk çocuğunun isimsiz, nişansız, mezarından başka bir şey kalmadı.

Türk topuna sarılmış olarak parçalanan Osman, 333 senesi haziranının üçüncü günü ölüp gitmiştir.

KRÖSNAH

Niçin Enver Paşa'ya Alman dostu ve Cemal Paşa'ya Fransız dostu dendiğini derin derin araştırmayınız. Enver Paşa Berlin'de ateşemiliter ve almancası fransızcasından kuvvetliydi. Cemal Paşa almanca bilmez, fakat şöyle böyle fransızcası vardı. Bundan başka Bahriye Nazırının 1914'de Fransa'da oldukça parlak bir seyahat yapmış olduğunu hatırlarsınız.

İttihat ve Terakki başkanlarının milletlerarası meseleler ve dâvalar hakkındaki fikirleri, önceki kuşaktan daha esaslı olmamıştır.

— Alman yenilmez. Yahut:

— İngiliz yenilmez.

Hepsinde bu kuru hükümler: Yere atıldığı zaman, aşık kemiğinin ne tarafı üste geleceğini hiç kimse bilmez, fakat üste gelen tarafa niyet tutmuş olanlara bizde dâhi denir.

Harp yumruğunun bir vuruşta Fransa'yı devireceğini sanan Enver Paşa, Marn'den sonra bile, kara kartalın zaferine yetişebilmek için nefes nefese harbe girdi. Fransa'yı beğenen Cemal Paşa, İngiltere'nin elinden Mısır'ı almak gibi hülyaya hiç olmazsa bir müddet inanmıştır.

Almanlar Büyük Harbde Türkiye'ye kendi teğmenlerinin ismini koymuşlardı: Enverland!

Fakat memlekette hükmü geçen diğer şöhretleri de kazanmak faydasız değildi. Bunlar arasında Almanları pek sevmemekte şöhret kazanan Cemal Paşa vardı. Harb sonlarına doğru onu da Almanya'da bir seyahat yapmaya davet ettiler.

Almanya ve Avusturya'ya niçin gittiğimizi pek bilmiyorum. Tanzimattan beri Avrupa seyahatlerine vazifelendirilmiş olanlar parmakla sayılabilir. Türkiye kapısından çıkanlar için şehirlerinde o kadar görülmemiş yeni şeyler,

bilhassa o kadar kavuşulmuş yeni hürriyetler vardır ki, masa başı insana hapis gibi gelir. Kendilerini büyük zevk sağanağından kurtararak, Avrupa sokaklarının baş döndüren cazibeleri arasında çalışabilen şarklılar belki yalnız Japonlardır.

Medine treninden ineli çok olmamıştı. Yolumuzu Ostand'a kadar uzatarak uzun bir seyahat rekoru kırdık. Almanya'yı, Avusturya'yı ve Belçika'yı dolaştık. At yarışlarına, opera ve operetlere, Ren nehri boyundaki şarap kahvelerine, Krupp tezgâhlarına, Amiral Şer'in zırhlısına, Kayser'in kardeşinin Kil'deki sarayına, Brüj'ün dantelâ müzesine ve biraz da top sesinin ancak geceleri duyulabildiği cephe gerilerine gittik. Krupp fabrikalarının sahibi Berta'nın Essen'deki şatosuna misafir olduk.

Kayser'le öğle yemeği, Hindenburg'la akşam yemeği yedik. Genç Avusturya İmparatoru Şarl'i Viyana kenarındaki Baden-Baden köyünde selâmladık.

Bende bu seyahatten topyekün şu izlemler kaldı: Almanya aç idi. Avusturya bitkindi. Krösnah karargâhında bize Sultan Hamit sarayı efendilerinin taklitlerini yapan Kayser, bana belki o efendiler kadar şarklı bir hükümdar gibi göründü. O, bizi Krösnah'da, biz Nevvaf'ı Lübnan'da karşıladığımız gibi, öyle gösteriş ve tiyatro ile kabul etti.

Kayser'in öğle yemeğinden doymıyarak kalkmıştık. Mabeyinci: "İmparator cephe gerisi gibi, yer", diyordu. Cephe gibi yiyen Hindenburg'un akşam yemeğinde ise Şam ziyafetleri gibi doyduk.

Brüksel dükkânlarında hemen yalnız kadınlar çalışıyordu. Hepsi kızıl Alman, düşmanı idiler ve hiç kimseden lâkırdı esirgedikleri yoktu. Belçika'da vatansever bir memleket havasının, bir düşmanı nasıl yalnızlıyacağını gördüm. Sokakta, kahvede, otelde Almanlarla temas eden hiçbir yerli yoktu. Büyük Harbde Brüksel'i görmüş olan bir Türk

için, Mütareke İstanbul'unu düşünmek ne kadar acı ve düşündürücüdür.

Müttefikler, Almanya sınırlarından içeri sokulmamak şartıyla, Belçika'ya her şey, eşya ve yiyecek gönderiyorlardı. Brüksel'de bir de Alman darlığı ile müttefiklerin ferahlığı ve rahatı arasında bir kıyaslama yapmaya fırsat buldum.

Ostand bomboştu. Avrupanın bu meşhur plâjından, hatıra olarak, kumsalda tek başına gezinen çıplak Alman çavuşlarının hayali, kapalı otellerin sessiz görünüşü, bir de içinde uzun bir top gizlenen beton tabyalar gözümün önüne gelir.

Alman denizinden Türk denizine doğru, büyük bir yıkılış vardı. Bizi belimize kadar gömen heyelânın altından başlarımızı güç doğrultmuş, birbirimizi aldatıp avutmaya uğraşıyorduk.

İmparator Vilhelm, İmparator Şarl ve İmparator Mehmed, sırmalarından sıyrılmış, üç tahta manken gibi duruyorlardı: Hindenburg'un ahşap heykeli gibi, fakat altın çivi değil, millî ıstırapların okları saplanan üç manken.

Tuna yukarısında iki imparatorluk, Akdeniz kıyısında bir imparatorluk ve Tuna kenarında bir krallık devrilmek üzere idi.

Dönüş gününden önce, karısı geldiği için, mihmandarımız bana başka bir oda teklif etti. Taşındım. Ertesi sabah kahvaltımı istediğim garson, duvara eli ile bir takım işaretler yapmaya başladı... Ne dediğini anlamıyordum: Ekmek vesikası soruyormuş. Vesikam varsa sakarinli çayla kuru ekmek yiyebilecektim. Cemal Paşa ve misyon kelimelerini barkaç defa söyledim. Birden gözlerini açtı ve biraz sonra bana zengin donanmış bir tepsi getirdi: Cemal Paşa kahvaltısı! Bize Almanya'da gösterdikleri işte bu idi.

Şam'a döndüğümüz vakit birçok yeni şeyler öğrenmiş, yeni silâh tecrübelerinde bulunmuş, Kurupp'un kaynar de-

mir ırmağını ve Kil'deki top istiflerini görmüş, fakat bir şeyi, zafer ümidini son damlasına kadar kaybetmiştim.

Batıyorduk...

ALTI NİŞAN

Şark saraylarının nişan ve madalyalarında, elmas veya altın veya gümüşlerinin çarşı değerinden başka hiçbir değeri olmamıştır. Hamit İstanbul'una gelip de birkaç Bedesten malı ve bir iki nişanla geri dönmeyen hemen hiçbir frenk yoktu.

Büyük Harbde birkaç ay kadar, harb madalyası bu değersizliği gidermişti. O zaman madalya yalnız Çanakkale siperlerinin damgası idi. Çölde esir ettiğimiz İngiliz çavuşlarından biri, karargâh neferleri arasında bir harb madalyalı asker görmüş ve gözlerini açarak:

— Çanakkale, Çanakkale! demişti.

Genç subayların en merak ettiği şey işte bu madalya, bir de İngiliz kayışı idi.

Arkadaşım A... cepheden gelen tanıdıklarımızda göre göre, bir müddet çöle gitmeye karar verdi ve dağ taş ortasında İngiliz süvarilerini kovarlarken bacağından yaralandı, vurulan atı bir tarafa kendi öbür tarafa yuvarlandı. Neferleri zar-zor ölümden kurtararak kendisini hasta çadırına kadar sürükleyebildiler.

Bu havadisi aldığımız vakit kumandanla biz Almanya seyahatine çıkıyorduk.

İstanbul'da kumandan bana nişan ve madalyam olup olmadığın sordu. Boş göğüslü bir subay, iyi bir süs değildir. Bir iki gün içinde bir harb madalyası, bir de kılıçlı Mecidi nişanı aldım.

Berlin'de Kayser'in locasında opera seyrettiğimizin ertesi günü, bir demirhaç madalyası verdiler. Hamburg'da birkaç müessese dolaştık, serbest şehrin kendine hâs bir nişanı vardır. Onu da göğsümün bir kenarına taktım. Kendisini ancak ayakta gördüğüm Avusturya İmparatoru, hepsinden cömert çıktı: Onun hediye ettiği harb madalyası, ancak yüzbaşı rütbesinde olanlara verilirmiş. Bu madalyanın önemli olması yüzünden, memleketimde bir de kılıçlı liyakat madalyası kazandım.

Almanya, Avusturya ve Belçika'yı dolaşmıştık. Harbde böyle bir seyahat, kendi başına bütün arkadaşları gıptalandıracak bir kazanç idi. Fakat arkadaşım A... nın bir tek tesellisi vardı: Yarasının üstüne astığı madalyayı ve İngiliz kayışını bana göstermek!

Şurası var ki, ben Belçika'da en iyi İngiliz köselesinden yalnız kayış değil, bütün lâzım olanları satın almıştım. A...yi ilk defa öğle yemeğinde gördüm. Madalyasının gururu ile gülmek için açılan dudakları, benim dolu göğsüme baktığı vakit, buruşup kısıldı.

Karargâhla siper arasındaki derin uçurumu bu kadar yakından sezmemiştim. Nişan ve madalyalarımdan ikisini göğsüm süslü olmak için, birini operada nefis bir oyun seyrettiğim için, birini Hamburg Belediyesinin ziyafetinde bulunduğum için, bir başkasını Baden - Baden kasabasında bir İmparator yüzü gördüğüm için almıştım.

Bu iptizalden sonra, tanıdığım bazı subaylar arasında kırmızı, beyaz şeritlerini koparıp atanlar ve madalya taşımamak için yemin edenlere sık sık rastgelmişimdir.

Halbuki Kil'de bir İngiliz kruvazörünün bir İngiliz denizaltısına verdiği randevuyu haber alıp, tek başına oraya giden ve İngiliz kruvazörünü batıran genç bir kumandanın en büyük övüncü, boynuna astığı Pour-le-Merite nişanı idi: Arasında bulunduğu kalabalık subaylar safında bu nişan yalnız onun boynunda vardı.

Fedakârlık ve feragat gibi, vazifeden üstün hareketler istenen işlerde ve zamanlarda iltimas ve imtiyaz kadar zararlı ne olabilir? Büyük Harbde bazı cephelerimizin en hazin hali, siperin manevî şerefinin ve maddî hakkının geridekiler tarafından yenmiş olması idi.

Siper, ölüm düğmesine bastığı zaman, çok defa, arkada, tâ uzakta birtakım göğüsler üzerinde elmas, altın veya gümüş ışıklar yandığı görülürdü.

ÇATLAK

Suriye ve Filistin'e Almanların niçin o kadar önem vermiş olduğunu Berlin politikacıları kadar biz de biliyorduk. Cephede Alman kumandanları ve yedek subayı olarak gelen Alman uzmanları aramızdan hiç eksik olmamıştır.

Kanal'a giden Alman'ın ismi Fon Kress idi. Kemik yerine sinirden yapılmış bir enerji iskeletini andıran bu zat, bütün çöl harplerinin başında bulunmuştur.

Eski Alman Orduları Başkumandanı Fon Falkenhein, galiba, Haleb'de toplanan ordularla Bağdad'ı almaya çalışacaktı. O mümkün olmadığı için, Filistin cephesini kendisine verdiler. Fon Kress, Cemal Paşa'nın emrinde idi. Falkenhein ve ondan sonra Liman Fon Sanders, Cemal Paşa'sız kumanda etmişlerdir.

Hiçbirinin durduramadığı İngiliz seli, yine bir Türk, fakat bu sefer öz bir kumandan, Mustafa Kemal tarafından Haleb aşağısında tutulmuştur.

Mustafa Kemal'in orada seçtiği savunma hattı, Millî Misak'taki Türkiye sınırı idi.

* * *

Eski Osmanlı altını ile Alman altını arasında bir renk farkı vardır. Bizim Suriye'de gördüklerimiz hep kırmızımsı Berlin altını idi.

Çok para verdiklerinden midir, Cemal Paşa'nın fennine inanmadıklarından mıdır, yoksa bu cephenin Alman eline geçmesinde büyük bir fayda arandığından mıdır, nedir, son zamanlarda Suriye ordusunu müttefiklerimize devretmek için uzun bir buhran geçirdiğimizi hatırlıyorum.

Haleb'den Bağdad'a giden Fon der Golç Paşa'ya Baron Otelinde bir ziyafet vermiştik. İhtiyar General:

— İngilizleri mensup oldukları denize dökmeye gidiyorum, demişti.

Bir müddet sonra kendisinin kara tabuta kapanmış cesedini yine Haleb istasyonunda selâmlamıştık.

Bir sabah Zeytindağı karargâhında General Falkenhein'i gördüğüm zaman, bu dik boylu, yüksek bakışlı kumandanın Suriye'ye nasıl bir talih getireceğini düşünüyordum.

İngilizler bu havadisten bizim kadar heyecanlanmadılar. Times gazetesi:

— Suriye'ye giden Falkenhein, karaya düşmüş bir balina balığına benziyor, demişti.

Cemal Paşa uzun müddet, şüphe ve tereddüt içinde çırpınıp durdu. Falkenhein'i Fon Kress gibi, doğrudan doğruya onun emrine vermek imkânsızdı. Bir ordu kumandanlığı bölgesinde iki büyük otoritenin birlikte bulunmalarına da ihtimal yoktu. Nihayet arandı tarandı, bozuşuldu, uzlaşıldı, silâhlı kuvvetin başına Fon Falkenhein geçti ve Suriye rüyasına veda etmek istemeyen, harp sonunda kaybolmamış bir Suriye hediyesi ile İstanbul'a dönmek isteyen Cemal Paşa'ya, belki şatafat zayıflığından istifade edilerek, bir büyük ünvan verildi: Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanı!

İkinci Başkumandan gibi bir şey... Top, mitralyöz, tüfek, kılıç Alman'ın emrine ve Cemal Paşa'nın hissesi ise imzası üstündeki bu dört kelimeden ibaretti.

Doğrusunu isterseniz, kumandan artık paşalaşan Falkenhein, Cemal Paşa ise sivil idareye karışabilir, ordu için de menzil hizmetleri görür bir karargâh başı olmuştur.

O koskoca kıtada Dördüncü Ordu Kumandanı gibi basit bir ünvanla visrualık eden Bahriye Nazırı, Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı dumanı içinde tacını kaybetti. Bu yıkılışın ona ağır geldiğini hep hissediyorduk.

Onun umum kumandanlığı, boş çöller içinde bedevî şeyhlerine verilen fahrî paşalıklar gibi bir şey idi.

Bir gün Falkenhein'in bir küçük subayının Şam'da gözüne kestiği binayı keyfinin istediği gibi zaptettiğini haber aldık. Patrikleri, emirleri, şeyhleri sıra sıra karşısına dizen âyan ve mebus asan, sonsuz nüfuz sahibi Cemal Paşa, bu küçük subaya dert anlatmak için yenilmez güçlükler içinde kalmıştır.

Aşınmaz mermerden zannettiğimiz o büyük kudret ve gurur, bir küçük Alman subayının fiskesi ile, bir alçı gibi çatladı. Bir düşüşün acı yasını ilk defa işte bu çatlaktan gördüm.

İktidar fiilinin hortumu başarı yemi gevelemediği zaman, tersine kıvrılır ve üstündekini yutar.

Falkenhein'in Suriye saltanatı daha az sürecekti ve onun arkasından gelen bir başka Alman mareşali de, yine bozgunun azı dişleri arasında parçalanacak, İngiliz süngüsünden daradar başını kurtaracaktı.

Cemal Paşa değil, Suriye düşüyordu. Yalnıt rütbeye, nişana ve sırmaya fazla itibar eden bir memleket olduğu için, Anadolu köyleri gibi sessiz ve kimsesiz değil, başkumandan, mareşal ve nazır üniformalarına sarınarak, daha gösterişli ve debdebeli düştü.

Üç tabur, ah üç tabur.

Nebi Samoil siperlerinde Kudüs için kan döken Türk askerlerine bu kadarcık yardım edemiyoruz.

O yıl Galiçya topraklarında döğüşmek için yirmi bin lüzumsuz Türk! bulmuştuk.

Bir yığın Anadolu çocuğunu, yurdundan kopmuş, uzak Medine içinde, iskorpite ve çöle yediriyorduk.

Bir sabah kumandanın odasına girdiğim zaman, gözlerinin ağlamaktan yorulmuş olduğunu gördüm: Kudüs İngilizlerin elinde idi.

Oradaki son Türklerin nasıl kahramanca vuruştuklarını masanın üstünden aldığım şifreli telgraftan okudum. Kudüs'ü İsrailoğulları gibi bırakmadık; Türkler gibi bıraktık. Nebi Samoil üstünden Müslüman veya Hıristiyan mabetlere doğru inenler, Türklerin son gününü hatırlıyacaklardır.

Karargâhın içinde: "Kudüs düştü!" sözü ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyrut'a, Şam'a, Haleb'e göz yaşlarımızı hazırlamak lâzımdı.

Artık yalnız Anadolu'yu ve İstanbul'u düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, Allahaısmarladık!

Zeytindağı'nın çamları arasından, güneşi hiç sönmeyecek, hiç akşam gölgesi görmeyecek gibi bakan Lût çukuru, şimdi bütün İmparatorluğu, içine çeken bir mezar gibi, genişleyip derinleşiyor.

Eşyam ve kâğıtlarımı bavuluma yerleştiriyorum. Artık Şam'dan ayrılıyoruz. Cemal Paşa İstanbul'da istifa edecektir.

Tren giderken iki tarafımızda Suriye ve Lübnan'ı sanki safra gibi boşaltıyoruz. Yarın kendimizi Anadolu köyle-

rinin arasında Kudüs'süz, Şam'sız, Lübnan'sız, Beyrut'suz ve Haleb'siz, öz can ve öz ocak kaygısına boğulmuş, öyle perişan bulacağız.

Kumandanım harap Anadolu topraklarını gördükçe:

— Keşke vazifem buralarda olsaydı, diyor.

Keşke vazifesi oralarda olsaydı. Keşke o altın sağnağı ve enerji fırtınası, bu durgun, boş ve terkedilmiş vatan parçası üstünden geçseydi!

— Eğer kalırsam, diyor; bütün emelim Anadolu'da çalışmaktır.

Eğer kalırsa, eğer bırakılırsa... Anadolu hepimize hınç, şüphe ve güvensizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüz bu anaya; şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş, gelene geçene:

— Benim Ahmed'i gördünüz mü? diyor.

Hangi Ahmed'i? Yüz bin Ahmed'in hangisini?

Yırtık basmasının altından kolunu çıkararak, trenin gideceği yolun. İstanbul yolunun aksini gösteriyor:

— Bu tarafa gitmişti, diyor.

O tarafa? Aden'e mi, Medine'ye mi, Kanal'a mı, Sarıkamış'a mı, Bağdad'a mı?

Ahmed'ini buz mu, kum mu, su mu, skorpit yarası mı, tifüs biti mi yedi? Eğer hepsinden kurtulmuşsa, Ahmed'ini görsen, ona da soracaksın:

— Ahmed'imi gördün mü?

Hayır... Hiç birimiz Ahmed'ini görmedik. Fakat Ahmed'in her şeyi gördü. Allah'ın Muhammed'e bile anlatamadığı cehennemi gördü.

Şimdi Anadolu'ya, batı'dan, doğu'dan, sağdan, soldan bütün rüzgârlar bozgun haykırışarak esiyor. Anadolu, demiryoluna, şoseye, han ve çeşme başlarına inip çömelmiş, oğlunu arıyor.

Vagonlar, arabalar, kamyonlar, hepsi, ondan, Anadolu'dan utanır gibi, hepsi İstanbul'a doğru, perdelerini kapamış, gizli ve çabuk geçiyor.

Anadolu Ahmed'ini soruyor. Ahmed, o daha dün bir kurşun istifinden daha ucuzlaşan Ahmed, şimdi onun pahasını kanadını kısmış, tırnaklarını büzmüş, bize dimdik bakan ana kartalın gözlerinde okuyoruz.

Ahmed'i ne için harcadığımızı bir söyleyebilsek, onunla ne kazandığımızı bir anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilsek... Fakat biz Ahmed'i kumarda kaybettik!

SON

İki hikâye işittim. Masal olmadığı için anlatayım:

Cemal Paşa artık ordu kumandanı değildir. Mütareke yakındır. Artık, harbe niçin girdiğimiz tartışılabilir, büyük adamların küçük adamları adam yerine saymak ve onlarla görüşmek sırası gelmiştir. Arkadaşım Y. K. bahriye çatanası içinde Büyükada'ya giderken sordu:

— Paşam, söyler misiniz, bu harbe niçin girdik?

Ve üç dört yıl içinde bunalttığı bir nefesi boşalmış gibi ohlıyarak bekledi. İşte cevap:

— Aylık vermek için!

Ve ilâve etti:

— Hazine tamtakırdı. Para bulabilmek için ya bir tarafa boyun eğmeli, ya öbür tarafla birleşmeli idik.

Kırtasiye ve maaş imparatorluğunun tarihi işte böyle biter.

Bu fıkranın belki büyük bir değeri olmayacaktı, eğer sonraları şu hikâyeyi işitmeseydim:

Sakarya'ya yaklaşıyoruz. Bir millet olarak kalmak için harbetmek ve muzaffer olmak lâzımdır. Tam o zaman da

maliye durmuştur. İlim, ihtisas ve tecrübe, Mustafa Kemal'e hükmünü söylüyor:

— Hazinede para kalmamıştır, bulmak ihtimali de yoktur.

İlim, ihtisas, tecrübe... Büyük kelimeler, büyük ve korkunç! Verdiği karar da şu: Türk milleti istiklâlini ödeyemez!

Aylık vermek için harbi bırakmak lâzımdı.

Mustafa Kemal'in kararı bu değildi. Vatan ve istiklâli idi. Ve en iyi kanunu arayıp buldu: "Milletin nesi var, nesi yoksa yüzde kırkını vatan savunması için verecektir."

Sakarya, Dumlupınar, İzmir ve Lozan... hepsini böyle ödedik.

Mustafa Kemal, Büyük Harbe girmek aleyhinde idi: Kafa ve sanat adamı olduğu için!

Mustafa Kemal Kurtuluş Harbini bırakmak fikrinde asla bulunmadı: Vatan adamı olduğu için!

İşte size bütün kitabın özü: İlim ve vatan adamı olunuz.

Hiçbiri yalnız başına, ne sizi, ne de milletini kurtarabilir.

ÇÖL DESTANI

— 1 —

Çöl bedevilerinin ancak kibar olanlarının derileri üstünde bezden bir entari, siyah bir maşlah, agel ve kefiye, ayaklarında yalnız tabanı kapayan ve ince bir meşin halka ile başparmaklara bağlı köseleler bulunur. Bu eşya, herkesin servetine göre, en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir. Kadınların esvap ve süsleri siyah entari, başa sarılan siyah bez, boyun, kol ve ayak bilezikleri ile bakır ve gümüş halkalardan ibarettir.

Bedevi; koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alın, sivri başlı, oynak başlı bir adamdır.

Her kabilenin bir şeyhi var. Şeyhler asil, cesur, cömert olmalıdır. Şeyhlerin yanında bir kadı, bir de kasas memuru bulunur. Şeyhler urban'ı kendi keyifleri için ve kendi âdetlerine göre idare ediyorlar. Mahkemelerde kadınlar için kadı başkadır. Mahrem olmayan hiç kimse hâkim karşısında kadınlarla beraber bulunamaz.

Şeyhlerin ceza usulleri için garip hikâyeler işittim. Meselâ, bikrini (kızlık) arzusuyla yok ettiren kadınla erkeği kendi babalarına, yahut kardeşlerine idam ettirmek âdetmiş. Katiller ya diyet veriyor, yahut öldürülüyor. Diyet kırk âdi deve, bir beyaz dişi hecin, evlenebilir bir kızdan ibarettir. Bu kız, ölen adamın en yakın erkek akrabasının çadırına götürülür ve bir erkek çocuğu doğuruncaya kadar bu yabancı adama cariyelik eder. Doğurduğu çocuk sağ koltuğu-

na bir kılıç sıkıştırdığı vakit sağ elinte testi tutabilecek yaşa gelir gelmez katilin zavallı kızı, Şeyhler Meclisinin huzuruna çıkar ve efendisine:

— Bu çocuk kimindir? der.

Eğer adam:

— Yemin ederim ki, benimdir!

Cevabını verirse, çocuğu babasına bırakıp kendisi erkekle ilgisini keser ve familyasının yanına döner.

Vaktiyle bir bedevi düğünü ile bedevi ziyafetinde bulunan dostlarımdan biri bana gördüklerini yazmıştı: "Çölün, amcazadesi olmayan kızları, şehir kızlarından bile bahtiyardırlar. Kabilesinin konduğu yerlerde gönlüne hoş gelen herhangi bir gençle evlenebilirler. Fakat her kız için amcazadeye varmak mecburiyeti var, hattâ bu amcazadenin birkaç karısı olsa bile...

Geçen gün bir kabilede nikâh ve düğüne çağırılmıştım. Nikâh günü delikanlı ile kız karşı karşıya birer taş üstüne oturdu. Erkek dedi ki:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Allah'ın ve Peygamberin emri ile beni kendine erkek diye kabul eder misin?

Kız cevap verdi:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Seni kendime erkek diye kabul ediyorum.

Bu sözleri üç defa tekrar ettiler. Sonra kaynata elindeki çöpü, damadına verdi ve damat bu çöpü ageliyle kefiyesi arasına koydu. Çölde nişan alâmeti işte bu çöptür. Damat demek istiyor ki: "Kızınız bir çöp de olsa, başımın üstündedir."

Güveyi bir aba, bin entari, demir halhal, saça takmak için bir sicime dizili boncuk, bir çift bilezik, kâkülden gerdana kadar burnu örterek asılmak üzere gümüş İngiliz paraları dikilmiş bir bez parçası hediye etti. Sonra gelin, tâ kü-

çükten beri, bugün için ayırıp sakladığı cins hecinin burnuna kendi saçından ördüğü halkayı taktı ve bir kadın kalabalığı arasında güveyinin çadırına girdi.

Ben geç kalmamak için ordugâha dönmeye mecburdum. Aklı başında bir adam olan delilime geceki eğlencenin ne olacağını sordum, şöyle anlattı:

— Şimdi güveyi ortadan kaybolup bir köşeye gidecek; urban silâh atıp oynayacak. Geç vakit güveyi ile gelin biraz hasbihal ettikten sonra erkek, kıza meyil gösterecek ve kız da cilvelenip kumlara doğru koşacak! En nihayet güveyi ve gelin, sesleri işitilmeyecek kadar koştuktan sonra, kız kendini çukur bir yere fırlatıp teslim olur.

Çöl düğününün tek vuslât saatleri işte uzak kumlar üstünde gündüzden hazırlanan böyle bir çukurda geçiyor.

Bir gün de ziyafetlerinde bulundum. Güya mevlût daveti idi. Güneş hafifledikten sonra sofra etrafına dizildik. Her sekiz kişinin önüne geniş yemek leğenleri koydular. Bu leğenlere haşlanmış et ve ekmek doğranmıştı. Herkes elini dirseğine kadar sıvadı ve büyük bir ele zor sığan lokmalarla bu garip yemeği yedi.

Sofrada oturmaya hakkı olmayanlar, geride ve ayak üstünde bir müddet bekleştiler. Sonra davet sahibi:

— Al cömertlerden!

Diyerek her birinin ağzına avucundaki et parçasını tıktı. Yemekten sonra, Şeyhe:

— Mevlût ne zaman? dedim.

— Mevlût bundan ibarettir, yemeklerimizi yedik ve Peygamberimize gönderdik! cevabını verdi.

Zengin bedeviler pirinç yiyor. Birçoğunun gıdası hurma, deve, koyun ve keçi sütünden ibarettir. Aynı dostum Sina'da ihtiyar bir bedevinin doğduğu günden beri yalnız deve sütü içtiğini anlattı, bu adam:

— Deve sütün bütün gıdalardan mukaddestir! diyormuş.

Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinsini yer, ambere ve çelebi cinslerini hediyeler için ayırır veya satarlar.

Serseri ve çıplak sınıf müstesna, asîl bedeviler silâhsız ve devesiz yaşayamazlar. Çölde yük götüren vasıta develer, insan taşıyan vasıta hecinlerdir. Kabileleri gazveden gazveye koşturan hecinlerin develerden farkı ince, uzun boyunlarıyla, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir. Bir hecin saatte sekiz kilometre yol gider. Hecinsüvarlarımız bazen günde elli kilometre kadar gitmişlerdir. Hecinler iki üç gün su içmeyebilirler. Başlarını ufuklara doğru kaldırıp çöllerin ebedî konaklarını sükûn ve tahammülle geçen bu hassas, asabî hayvanlar, en uzak tehlikeleri vaktinde sezer ve sahiplerine haber verirler.

Süvarilerimiz bu yeni arkadaşlarına pek güç alıştılar. Bir Alman albayı yere çökmemiş bir hecinin yanına gitmiş ve başını kaldırıp:

— Bunun merdiveni nerede? diye sormuştu.

Hecin üstünde kısa rahvan en rahat yürüyüştür. Bizim genç süvari zabitlerimiz, bu hayvanlara İngiliz süratlisi ve mânia talimleri bile öğrettiler. Bir gün Hâlet hecinini Haleb'de bir kısa çukurdan geçirmiş ve bize:

— Bakınız, deve nasıl hendek atlıyor! demişti.

Bedeviler için deve herşeydir. Öyle kabileler var ki, çadırları, maşlahları, abaları, heybeleri ve bütün eşyaları deve tüyünden örülmüştür.

Hecinler kumdan, çıplak, esmer adamdan başka her şeyden ürkerler. Kaç defa deve kafilelerinin bir at sesi yüzünden ortalığa perişanlık verdiğine rasgeldim. Hiçbir deve bir yabansı sesi sükûn ile dinlemez. Fakat en sonra onlar da sese, ateşe, hattâ hücuma alıştılar.

Kum çöllerinde izin büyük şiirini duymuştum. Kaybolmuş yolcular için sapsarı mesafeler üstünde ayak çizgileri bulmaktan daha büyük talih olabilir mi? Çöl ölü bir şeydir. İnsan, izlerde bu cesedin çarpan kalbini ve uyanan canını görür.

İzlerin yerliler için daha başka kıymetleri vardır. Akşam üstü kervanlar konaklara geldikten sonra, Şeyh, bedevilerine bir daire gösterir ve bu dairenin dışında ne kadar iz varsa, hepsini onlara elleriyle sildirir ve artık rahat uyur. Çünkü bu daireden çıkan şüpheli bir misafiri izinin arkasından gidip çöller ortasında bulmak kolaydır.

Her bedevi, daha çocukken kendi ayağının izini görür ve tanır. Sonra bazıları o kadar alışıyor ki, kendi sürülerini izlerinden bilenler az değildir; bazen geçtikleri yerlerde sürü izleri görenler, oradan geçip giden kabilenin ismini bile haber veriyorlar.

Bu iz kâhinliği gitgide inanılmaz bir şekle girmiştir. Bir gün bir dostumun bedevi uşağı iki iz gösterip:

— Şu bir âşık kızın, öteki bir gebe kadının izidir! demiş.

Artık buna istediğiniz kadar hayalperestlik katınız. Rivayete göre, gebe kadın izinden doğacak çocuğun erkek veya kız olacağını sezenler bile var.

Bedevilerin burunları, gökleri kadar kuvvetlidir. Gene bu arkadaşımın şu hikâyesini dinleyiniz:

— Bir gece Kanal'a giderken delilim durdu, burnunu kaldırdı. Sonra bana civarda, kadınlarla kızların oturduğunu söyledi.

Fakat bu, o kadar fevkalâde bir hüner değildir. Kadınlar, yüzlerine sadeyağdan, yahut başka şeylerden keskin ıtırlar sürüyor. Bu koku, en hafif rüzgârla burnu kuvvetli bir adama uzaktan kendini hissettirecek kadar ağırdır.

— 2 —

Bir İngiliz ordusunun Gazze'ye geldiği gibi, Kanal'a tren içinde gitmemiştik.

Biz geçtiğimiz zamanlar, Sina çölü, Peygamber Musa'nın geçtiği zaman kadar ıssız, boş, kuru ve çoraktı.

Fakat biz, Allah ile konuşup kudret helvasına ağız açmadık. Biz Filistin sonlarından Kanal'a doğru, bütün çölde Türk kudretinin yumruğu ile taşı toprağı ve kumu dövdük; her tarafı elektrik, makine, su bahçe ve kasabalarla donattık.

Kanal'da birinci keşif harbi 1330 senesi şubatında olmuştur.

Şu tabloya dikkatle bakınız: Mısır'a gidiyoruz. İnsanlarımız ve hayvanlarımız Rumeli'den, Şark ve Garp Anadolu'sundan ve Suriye'den, fennî şeyler silâh vemühimmat, Avrupa ve İstanbul'dan, Bağdad, Şimâl Suriye'sinden, Haleb ve Adana'dan gelecektir. Henüz ne menzillerimiz, ne de askerî şoşelerimiz var. Anadolu'dan gelen demiryolunu bir defa, Konya ile Adana arasında Toros dağları, Adana ile Haleb arasında da Amanos dağları kesiyor. Bu dik, sarp ve yolsuz dağları arabalar, katırlar ve otomobillerle aşacaksınız. Dahası var. Deniz yolu olmadığı için Adana hattına ve Suriye hattına ne yeni vagon, ne de ağır malzeme getirilebilir. Bu, kabiliyeti artmayan, her gün kuvvetten düşen ve odun yakan bir hattır. Onun için, menziller için, yol yapmak için Kanal'a götürdüğünüz insanların birkaç mislini arkanızda bırakacaksınız.

Sonra yiyeceği düşününüz: Kudüs sancağı, Beyrut, Şam ve Akkâ şehirleri. Lübnan sancağı, hemen bütün sahil kasabaları hepsi yemek ister ve aynı demiryolu ile onlara da buğday götürmek lâzımdır. Üst tarafta yalnız Havran ve Gerek sancakları müstahsil iseler de, medenî vasıtaları yoktur.

Bütün müstehlikler, ordu ve şehirler cenupta idi. Her şeyi bu kırık dökük demiryolundan bekliyorduk.

Ya çöl? Ordunun geçtiği yerlerde ilk yolları develerimizin ayak izleriyle açmıştık. Tih sahrası üç köşeye benzer. Birçok yerlerinde hiç insan yoktur. Urban denilen fakir bedeviler, odun bulunabilecek yerlerde ve su çukurlarının dibinde otururlar. Çölün başlıca güzergâhlarından birisi Süveyş ile Akabe'yi bağlayan caddedir. Bu eski güzergâh bile hakikatte bir izdir. Yalnız gece gündüz üstünden gelip geçen hayvan ayakları yolun rengini, iki tafarının renginden ayırmıştır. Büyük rüzgâr olursa, bu renk ayrılığı da ortadan kalkar; günlerce boş ve ümitsiz ufuklar içinde kalırsınız.

Üç köşenin Akdeniz Cefir badiyesi, ortasında Tih badiyesi, cenupta Sina badiyesi vardır.

Filistin ve Mısır'ın eski yolu Cefir badiyesinden geçiyor. Kervanlar eski zamanda buradan işlediği gibi, İsrailoğullarının kırk sene kaybolduğu çöl de burası idi. Badiyede hiç imar hâtıraları yok değildi. Fakat eski saray ve mabetlerden taş, toprak ve tuğla yığınlarından başka bir şey kalmamıştır.

Ariş'ten geçenler bir evliya türbesinin etrafını çeviren mezarlığın taşlarından birinde şu kelimeleri okur: "Yeniçeri Ağası Emir-i Emiran." Türklerin eski Mısır seferinden belki çöller içinde yalnız bu dört kelime kalmıştır. Biz ise çölde silinmez ve unutulmaz bir ümran destanı bıraktık.

Her sene Haziran'a doğru Cefir badiyesinin havasını korkunç sinek sürüleri basıyor. O vakit kervan develerini bile beze sarmak, konak yerlerinde tütsü yakmak lâzımdır.

Tih sahrası sert taştan bir dağ silsilesi ile yarılmıştır. Kum daha azdır.

Cenupta Sinâ badiyesinin dağları uzaktan renkli görünür. Bu müthiş badiyede hiç kaynak suyu yoktur. Kışın büyük seller, buradan, yuvarlanan bir kaya gibi gelip geçer.

Biz eski fatihlerin yolundan değil, Tih üzerinden hecin develeriyle geçtik. Böyle bir sefer, İmparatorluğun rüyasına bile girmediği için sulh zamanı bir deve teşkilâtı yapılmamıştı. Develere hususî bir itina ile bakılmak, yüklerini, seferlerini kendi âdetlerine göre idare etmek için yetişmiş adamlarımız yoktu. Çabuk hastalanıp ölen bu develerin yerine, çölde aşiret bulup, deve satın alıyor ve altın bulup veriyorduk.

Hafir ile Nahil'den başka hiçbir yerde ne ağaç, ne ot vardı. Urban, dağ gölgelerinde, kaya diplerinde yatıyor. Erzak vermek değil, bu bedbahtlar arasında at gübresinden arpa ayıklayanlar ve atılan kemiği kemirenler az değildir.

— Çadırın nerede?

Diye sorduğumuz zaman, çoğu size eğri bir taşın babasından kalma gölgesini gösterebilir.

Geçtiğimiz yer bir istikamettir; ne yol, ne de işaret vardır. Bugün tekerleğin oyduğu izi bir fırtına silip bozar. Nişan koyduğumuz tepe, yerini değiştirir. O vakitler resmî tebliğlerde meselâ, İbin gibi isimler işitirdiniz: Bunlar, ne köy, ne kasaba, ne vaha, yalnız çadır kurulmuş toprak ve kum konakları idiler. Bir büyük şehir kadar şöhret kazanan İbin, çadırlarla birlikte veya bir fırtına koptuğu zaman kaybolup giderdi.

Bir-i Hasanâ denen noktadan sonra artık sapsarı, ayak bileklerine kadar geçen kumdan başka bir şey yoktur. İnsan bu kumda, bir batakta gibi yürür, ayağını güç çeker, her adımda bir günlük yol zahmeti duyar.

Çölle sıcak, insana suyu düşündürür: Uzun bir yaz günü, bir çöl yazının günü, bir delikten ateş kuyusuna iniyor gibi, gittikçe eriyerek yürüyen asker için bir içim sudan, yüzüne serpilmiş bir avuç sudan mukaddes ne olabilir? Sina taze su kuyularından mahrumdu. Yalnız Şimal'deki badiyede tatlı ve tuzlu bazı kaynaklar varsa da, bedeviler ko-

yunlarla develere içirdikleri için bu sular pis ve hastalıklıdır. Bazı meçhul suları yalnız urban bilir, fakat hiç kimseye haber vermez. Çölün en büyük sırrı bir damla su ve bir avuç gölgedir. Biz yağmur birikintilerinden istifade etmiştik. Bunların arasındaki mesafe bile yirmi beş kilometreden aşağı değildi.

On seneden beri yalnız sefer zamanı Tih sahrasına yağmur düştü. Ordu kumandanlığı her tarafa emirler gönderip yağmur sellerini tutturdu ve setlerle toplattı. Kumandalığın ikinci bir emri, her insan için yirmi dört saatte bir matra suya izin veriyor ve fazla su için birikintilere tecavüz edenleri pek ağır cezalarla tehdit ediyordu. Yalnız kumandanın, büyük bir ordu içinde tek bir kişinin, yüzünü yıkamak için ikinci matra su kullanmak hakkı vardı. Ordu kumandanı kendi karargâhından birinin haftalardan beri su görmeyen yüzünü yıkamak için yalvararak istediği bir matra suyu esirgedi. Her parça su, en tehlikeli cephaneliklerden daha fazla bir itina ile ve kat'î emir almış süngülü neferlerle sakınılmıştır. Bu ufak çukurlar, bin çeşit böcek, mikrop ve daha bilmem nelerle dolu idi. Hattâ bir gün, ordu kumandanın yaveri, pek pis bir çukurdan matrasının bardağını doldurmuştu. Suyun rengini ve içini gören doktor:

— Sıhhiye başkanı sıfatıyla, size bu sudan içmeyi men ederim, dedi.

Kadehi dudağına kadar götüren subayın kurumuş ve rengi erimiş gözlerinde hiddet bir ateş gibi yandı; bu kimbilir hangi ölümü getiren kadehi damla damla, serinliğini ruhunda duyarak içti ve bu bir içimlik su ancak içindeki böcekleri ısıtmaya kâfi idi.

Kıtalar Kanal'a kadar, katı peksimetler yedi. Yemleri kalmayan develere, insanlardan artan peksimet kırıntıları verdiler, tahammül edemeyen develerden birçoğu yollarda ölüp gitti.

Haftalardan beri sıcak ve yumuşak yemek görmeyen kıtalardan biri, Kanal'a yakın bir tepenin üstünde, hayatta belki son geçirecekleri bu akşam biraz et yemek istemişti. Askerlerin birer matra suları vardı. Nafile taşıdıkları karavanalarını zayıf tahtalarla yaktıkları ateşlerin üzerine koydular ve tepenin dibinde yatan ölü bir devenin başını kesip pişirmeye başladılar. Karavanada, hep beraber bir deve başını güç ıslatan, kıymettar sular tebahhür ediyordu. Fakat talih, akşam üstü hafif çizgi halinde Kanal suyunu gören ve Mısır hikâyeleriyle sarhoş olan bu kıt'adan yaşamak için bir son geceyi çok gördü. Aldıkları emir üzerine ölü deve başını, yarı kaynamış sularını kumlar üstüne döktüler. Tulumlarını alıp Kanal'a gittiler.

İşte Anadolu çocukları Kanal'a böyle gittiler. Bu, Anadolu'nun her yerdeki, Çanakkale'deki, Erzurum dağındaki, Medine'deki destanıdır. Fakat Sina çölünde Türk milletinin bir ikinci destanı daha var ki, Türk çocuğuna belletmek lâzım gelir. Onu da yarım anlatacağım.

Bu uzun desetan, iki cümlelik bir İngiliz tebliği ile bitti:

"Düşman şubatın üçüncü günü üç buçukta Kanal'ı geçmek için azimli bir teşebbüste bulunmuşsa da eriyip gitmiştir."

Bir İngiliz raporu, Kanal'a kadar gelen Türk kuvvetini 15.000 asker ve 6 batarya top olarak tesbit etmiştir.

"Düşmanın plânı Kantara,Ferdan, İsmailiye, Şalof ve Süveyş kasabalarına hücum edip, asıl kuvvet ile de Tarsum taraflarından Kanal'a geçmek idi..."

Yüzme bilmeyen bir kıt'a tulum takınarak, Kanal'a atıldı. Bizim kenardan dişlerine kadar silâhlı olarak suya giren bu Anadolu çocukları, öbür kenara esir olarak çıktılar. İngilizler bu askerleri soyup güneşte kuruttuktan sonra, Halife ve İmparatorluğu tezyif (alaya alma) için, Kahire sokaklarında çıplak dolaştırdılar.

Bizim aramızda Kanal'ı geçerek yerli halkı ayaklandırıp Mısır'ı alacağımıza inananlar vardı. Bu kadar saf olmayan Almanlar'ın Türk ordusuna verdiği Kanal vazifesi ise daha basittir. Arasıra birkaç bin Türk feda ederek ve ikide bir Kanal'ı zorlayarak, Mısır'da mümkün olduğu kadar İngiliz ordusu tutturmak! Mısır'da duran her İngiliz, Alman ordusunun karşısında azalmış bir fert demektir. İngiliz raporu diyor ki: "Bu vak'a üzerine muhafız kuvvet otuz bine çıkarılmıştır."

Demek, Kanal'da Almanlar muvaffak olmuşlardır. Fakat Cemal Paşa'nın yanında bulunan Fon Kress Bey, bu kadarla doymamıştı. O:

— Bir defa buraya gelen kuvvetin vazifesi geri dönmek değil, ölmektir, diyordu.

Cemal Paşa, kumandan ve kurmaylarına sordu:

— Muvaffak olmak mümkün müdür, değil midir?

Hepsi:

— Hayır, cevabını verdiler.

Ordu kumandanı, Fon Kress'in ısrarlarına rağmen, hemen ricat kararını verdi. Bu karar, on beş bine yakın Türk çocuğunun canını kurtarmıştır.

Bir ay sonra başlayan 1331 senesi, ikinci çöl destanının, büyük hazırlığın senesidir. Çölde hepsini kahramanca göğüslediğimiz son harpler, 1332 senesininson aylarında olduğuna göre, biz çölde bir sene içinde, beş altı ay kadar da harbler arasında çalıştık.

Bir taraftan cephe gerisinde, demiryolunun Amanos dağlarındaki eksikliğini tamamladık, Toros dağlarındaki aralığı da dekoville kapadık. Demiryollarını Kudüs'e ve Kudüs'ten çöl ortasına Hafir'e kadar getirdik. Bizde cephe gerisi çalışması demek, birtakım kıtaların yerliyerinde cephe için çalışması demek değil, bizzat cephe gerisini yapması demek olmuştur.

On beş bin kişiye ancak birer matralık su veren çöl, boş, ıssız, aç ve çorak çöl, ne için hazırlanıyordu, bilir misiniz? 100 bin insan ve 100 bin hayvan için!

100 bin insan doyuncaya kadar yiyecek, 100 bin hayvan beslenecek, ağır toplar katı toprağın şoselerinden ve yumuşak kum üzerine serilecek portatif yollardan geçirilecekti.

Askerî hayal kimindi, bilmiyorum. Fakat Türk enerjisi ve zekâsı çölde bu kabiliyete yakın bir kabiliyet yaratmıştır.

Şimdi bu tabloyu seyrediniz. Başkamundanı 4. Ordu hududunda, Pozantı'da karşılaşmıştık. Burası artık bir kasaba idi. Erzurum yolunun kapısı olan Ulukışla ile 4. Ordu'nun kapısı olan Pozantı arasındaki frak insana şaşkınlık ve hayret verecek kadar büyüktü. Yeni şoselerimizden, düzelmiş trenlerimizden geçerek Kudüs'e kadar geldik. Kudüs'ten sonra her adımda büyük hazırlığın eserlerini görüyorduk. Bir sene evvel atların güç söktüğü yollarda otomobili olanca hızıyla koşturabiliyorduk. Çöl başındaki Birüssebi'yi tanıyamadık. Burası fakir, harap bir köy iken, şimdi geniş caddeleri, bahçesi ve taş müesseseleri ile, modern bir kasaba olmuştu. Çölün içine artık izler üstünden girmeyecektik. Yüz seksen kilometrelik düz ve kuvvetli bir şose, Kanal'ın bir kumsalı gibi başlayan sarı ve yumuşak kuma kadar çölün bağrına saplanmıştı. Bir taraftan da raylarımızı döşüyorduk. Asluç'ta bayraklarla süslenmiş bir tankın altında ilk istasyonun küşat resmini yaptık. Burası portatif bir harb kasabasıydı. Karargâh, hasetaneler, diğer müesseseler, hepsi muntazam yollarla çevrilmiş sağlam çadırlar içinde kurulmuştu.

Asluç'tan sonra, uğradığımız Hafir, geçen sene bir isimden ibaretti. Bu sefer o da uzaktan, bahçeler, binalar, hastaneler ve çadırlar arasına yeni bir kasaba gibi göründü. Hattâ

bir harabe bile keşfedilmişti ve birkaç adım sonra çöl, yüzde yüz çöl ve esmer taş çölü... Taş çölü, kum çöü kadar genişken, ruhu darlaştırır; göze görünmeyen bir dehliz, basık, sıkışık bir dehliz, bir adım sonra nefesi boğacak zannedilir.

Etrafta meşhur olmuş adamlarını görüyordum: İşte topal, yaşlı bir Alman ki, su havuzlarını, setleri, kanalları yaptı. İşte beyaz sakallı bir mühendis ki, Kudüs hattını ve çöldeki Mısır hattını yaptı. Sonra hatırlanmayan Türkler, kimi subay, kimi er, fakat asıl işi ve eseri yaratmış olanlar görünüş ve gösterişe karşı kayıtsız, şurada burada dolaşıyorlar.

Kuseyme'de Sinan'ın hiçbir zaman göremediği bir rüyayı bulduk: İçi temiz sularla dolu havuzlar ve Kuseyme sularını kilometrelerce uzağa taşıyan demir boru şebekesi...

Bir defa İngilizler bombaladığı için, şimdi havuzlar birçok bölmelere ayrılmıştı.

Bir-i Hasanâ'ya kadar gittik. Burada başka bir çöl, sarı, yumuşak, denizi kurumuş bir kumsalı andıran çöl başlıyor. Hasanâ'da hasta çadırlarda pek büyük bol sudan başka, uzaktan getirilen karpuzlar bile vardı.

Göğüslerin nefes almak için kalkıp inmesi bile fütur veren badiye sokaklarında eğır demirle işleyen Türkler çölü diriltmişlerdi.

Çöle gömülen bir senelik Türk enerjisi, herhangi bir plânın içine toplanır ve teksif olunursa, dört beş senede bir memleket yapmaya kâfidir.

Türk enerjisi, ancak, plânlaşmış, nizamlaşmış, inzibatlaşmış bir çarka takıldığı zaman mucizeler doğurur.

Hiçbir tarafı yapılmamış olan bir vatanın bayrağı Kahire'ye dikilmek için havaya giden bu enerji, boş Anadolu'yu zengin ve ümranlı bir vatan yapmak için hiçbir vakit kullanılmadı.

Türk, harbde kullanılmış, kıymetlendirilmiş, destanlaştırılmış, sulhte ise bırakılmıştır.

"En iyi çelikten yapılan, demiri et gibi kesen bu kılıç, sulh kılıfının içinde paslandırılmış, tekrar fırsat çıktığı zaman kanda yıkanmış ve ateşte parlatılmıştır."

Şöyle bağıranlar:

— Altın değer ormanlarımız işlemiyor.

— Paha biçilmez madenlerimiz toprak altında yatıyor.

— Dünya değer mahsullerimiz tekniksizlikten ölüyor.

Haksızsınız: Biz, ormanlarımızı, madenlerimizi, mahsullerimizi ve sanayimizi değil, biz Türk'ümüzü işletmiyoruz.

ATEŞ VE GÜNEŞ

"Ateş ve güneş"i Büyük Harbin sonlarında, hemen birkaç gün içinde yazmıştım. Bozgun havası içinde Türk ordusunun bütün destanının, kahramanlığının, ıstırabının unutulduğunu görüyordum. Orduya sövülmek moda idi.

Kitabın başında şunu diyordum:

"Ben de bilirim ki, Medine müdafaası, Çığtave gibi, Emden gibi, neticesiz bir eserdir. İstanbul'dan Aden'e üç bin asker yollamanın bir faydası olmadığını da düşünebiliriz. Fakat böyle bilmek ve düşünmek neye yarar? Biz Medine'de 1332 Mayıs'ından Mütareke günlerine kadar toprağı kavuran ateş altında çarpışanları hatırlıyoruz. Aden seferine basit bir yola çıkar gibi, sessiz ve asil, yürüyüp giden Türk çocuklarının kalplerinin içini görünüz.

"Anadolu kiminden kar, kiminden güneş eksik olmayan sekiz cephede esrarlı varlığının yeni epopelerini yazdı. Okumak bile istemediğimiz resmî tebliğlerin her satırında bu cephelerin bir parçası vardır. Fakat ne yazık ki, bizim edebiyatımız, şişireceği yelkenlere inmeyen bir rüzgâr gibi, hep havadan, serseri ve yüksek geçiyor. Boş çığlığından başka hiçbir tesirini duymuyoruz."

"Ateş ve Güneş"in baş tarafını hiç sevmem. Çöl için yazdığım yazılar, "Zeytindağı"ında olanlardan farklı değildir. Bir kısmını da muhtelif bahislere karıştırdım.

Fakat, çölde harb eden arkadaşları dinleyerek, bazı subayların aldığı notları okuyarak, biraz da raporlardan muharebe hikâyeleri yazmıştım. Bu hikâyeleri tekrar gözden geçirerek kitabıma ekliyorum.

Bunlar, cephenin içinde kaybolan bölük ve müfrezelerin hikâyeleridir; genç subayın ve köylünün destanıdır. Birinci defterde ilk Kanal seferini ve çöl içindeki harbleri ve ikinci defterte Gazze taarruzlarını okuyacaksınız.

Yazdıklarımı, yazılanların en iyileri değildir, yegâne yazılmış olanlardır. Onun için neşrediyorum.

BİRİNCİ DEFTER

Bu gündemleri 1330 senesinde ilk keşif seferine giden bir subayın harb notlarından alıyorum:

Kaç gündür kızgın yollardayız. Kıtama bir türlü tabiî bir yürüyüş yaptıramadım. Konak araları nizammamenin gösterdiği müddete değil, içilecek suların bulunduğu yerlere bağlıdır. Bir sudan kalkıp öbür suya konuyoruz. Bu kadar güçlük içinde bile, hiç döküntü ve hasta bırakmadık.

Ve su içmek değil, yapışık çamur yutuyoruz. Kendi kendine bir çöl, hendesesiz, çizgisiz ve şekilsiz, büsbütün çöl! Aldığım nefes göğsümü tıkıyor, boğazımdan geçerken katı ve yuvarlak bir şeymiş gibi hissediyorum. Geceleri, güneşi az bir kış gününden daha parlak... Aynı ufuk feri çekiliyor gibi devam edensarı fersahlarda günlerce hayat, ne yeşil bir ot kümesi var.

— Kanal'a gidip boğulsak diyordum. Emdiğim çamur'dan, dizlerimi artık bir demir mengene gibi sıkan yorgunluktan o kadar usanmıştım. Havaya öyle ince bir kum karışıyor ki, bunu ancak, yavaş yavaş, hançerelerimizde bir satıh gibi kabardıktan, saatlerimiz durduktan, otomatik tabancalarımız sıkıştıktan sonra hissediyoruz.

Her akşam, arkada bıraktığımız mamurelerden bir gün daha uzaklaştığımızı düşünüyorum. Doğrusu, pek az insanın dayanabileceği sıkıntılar çektik. Her adımı, içimden bir ıstırap çıkarır gibi, atıyorum ve onu bir daha tekrar etmeyi hatırıma getirmiyorum. Dönülecek bir yere gittiğimizi bir an düşünürsem, bunu düşündüğüm yerden ileri gidemez-

dim. Gözüme Kahire yeşil, Mısır bahar içinde, Kanal ve Nil, Boğaziçi gibi serin geliyor.

Akşama doğru, ağırlığın başında bezgin neferlerime iş gördürmeye uğraşıyordum. Yedek subaylardan biri, yanımda durdu; dudakları kupkuru, derisi bakırlaşmış, omuzları sarkık.

— Nasıl, dedim, bu iş İstanbul gezintilerinden biraz farklı!

Uzun uzun baktı:

— Şehirlere gitmeliyiz, diyordu.

Ve durulmuş gözlerini engine bırakarak:

— Beni İsrail buradan nasıl hicret etmiş? diye sordu.

Bir hurmalık kenarında geceliyorduk. Oldukça uzakta, kıtalardan biri develerini suluyordu. Su, bu hayvanların uzun, geniş boğazlarından halkalı bir gürültü ile geçiyor. Bomboş, yapayalnız çöl karartısı ortasında, bu yabancı, ses bana ne garip geldi. Bütün gece hep Anadolu köylerinin inek seslerini işitir gibi oldum.

Nasıl oldu, ne olduk?

Birkaç saatte her şey olup bitti. Rüya görmüş gibiyim. Biraz evvel ordu karargâhından emir geldi. O yollardan geri döneceğiz.

Kargaşalık arasında biri omuzlarını silkti:

— Çöl hurmalarına dönüyoruz.

Aylardan beri görmediğim bir arkadaştı.

— Sen ne yaptın? diye sordum.

— Hiç... Ateşin durduğu bir zamanda, Kanala koştum. Bir avuç su ile ağzımı yıkadım.

... Kanal'ın suları içinde ölmüş olanlar da var. Hemen hiç talim görmeyen tulumlu askerler, hakikaten büyük bir cesaretle su içine atladılar. Karşıya ancak küçük bir kıta geçti; üstlerinden sular sızan, yaralı ve yarasız, bu bir avuç adam, İngilizlerin demir çemberi içine sıkışıp kayboldu.

İngiliz ateşi, Kanal'ın ortasını bir düz çizgi gibi yalıyordu. Şehitlerimizin çoğunu orada verdik. Kanal hücumundan son hâtıra, onların sular üstündeki solgun kan izleri kaldı...

Kanal seferinde, bizim için talih de aksi gitti. Yüzü acı acı döven, mesafeleri ve hedefleri karmakarışık eden şiddetli bir kum fırtınasına tutulduk. Gece yollarımızı kaybettik. Gündüz tayyarelerden sakınmak için, kum yığınları içine gömülüp çıktık.

Yaralılarımızı develer üstünde götürüyoruz. Yarı yolda bir subay, bana diyor: "Ah bilmezsin? Deve her adım attıkça, yaram, yeni bir yara gibi sızlıyor."

Kanal'da develerimizin çoğunu kaybetmiştik. Anadolu çocukları ne dayanıklı adamlardır. Bunca yorgunluktan sonra, daha az vasıtalarla, büsbütün zorlaşan geri seferini intizamla, fütursuz başardılar.

General Maksvel, sonraları okuduğum bir raporunda, İngiliz kıtaları için diyor ki:

— Kanal'ı müdafaa edenler, yüz millik cephe üzerinde çok basiretle vazife görmeye mecbur idiler. Kıtalar bu vazifeyi çok iyi yaparak haklı bir şöhret kazanmışlardır. Eğer başka askerler olsaydı, bu kadar yorgunluk ve zorluk içinde, maneviyatlarının tefessüh edeceğine şüphe yoktur.

Halbuki Türkler, Anadolu'yu, Suriye'yi, Filistin'i ve çölü geçip burada muharebe ettiler. Ve daha iki sene, hiçbir gün maneviyatları tefessüh etmeyerek, çöllere kaç kere gelip, kaç kere geri dönmüşlerdir.

Size "Tanin" gazetesinden bir telgraf alıyorum:

Atina, 3 Ağustos (M.A.) — Kuvvetli bir Osmanlı keşif kolu, Süveyş Kanalı'nı geçerek Kantara'nın iki buçuk kilometre şimalinde şimendifer hattına vazettiği mevaddı infilâkiyeyi ateşleyip hattı tahrip ve Süveyş Kanalı'nı dolaşan bir İngiliz devriye motorunu gark ve avdet etmiştir. (Koyduğu patlayıcı maddeleri ateşleyip tahrip etmiş ve Süveyş Kana-

lı'nı dolaşan bir İngiliz devriye motorunu batırarak geri dönmüştür.)

Her gün gördüğümüz basit hâdiselerden biri, belki okumadan geçmişinizdir. Bu küçük telgrafın hikâyesini dinler misiniz?

* * *

"... Ariş kasabasını muhafaza eden bölüğüme, dün İngilizlerin Kanal'daki hareketlerini tarassut etmek ve haber toplamak vazifesini verdiler.

İlk Kanal keşfinde, ordunun birçok Arişli bedeviler kullandığını biliyordum. En doğru tedbir, kendi müfrezeme mümkün olduğu kadar urban almaktı. Bir akşam üstü, keşif seferine giden bedevilerden birini çağırdım. Bozuk gözlü, orta boylu bir adam olan şeyh, belindeki kısa palasiyle ve omuzunda gra tüfeğiyle masamın kenarına oturdu. Önce kalıp kıyafetinden bir şey ummadım, fakat söz söylerken öyle cesur, açık, karşısındakine emniyet ve ferah veren bir hali vardı ki, hiç tereddüt etmeden maksadımı kendisine anlattım.

Mısır tarlalarını tanıyan şeyh, ayrıca bana on beş bedevi getireceğini de söyledi.

Ariş'le Kanal arasında da şunları öğrenecektim: Denizden ateş edilmeyecek kadar uzak yollar, su ve istirahat yerleri, menzil olmaya müsait noktalar, gölgelikler, ağaçlıklar, yolların başlangıç ve nihayetleri.

Müfrezeyi on beş hecinsüvarla, on beş kadar erden, on altı bedeviden, üç gönüllü Hintliden tertip ettim, mümkün olursa kullanmak için birer kiloluk altı paket dinamit malzemesi de edindim.

Temmuz gecesinin yarısından iki saat sonra sessiz sedasız çöle çıktık. Ay batmak üzere idi. Yıldızların ürperti veren berraklığı altında uyuyan ıssız çölün kumu öyle yumuşaktı ki, yanyana yürüyen erlerin bile birbirinden haberi yoktu. Ben bundan memnundum. Çünkü etrafta İngiliz casusları olması ihtimali vardı.

Daima urbanın çadır kurdukları yerlerden uzakta konaklıyordum. Ağaçsız, gölgesiz yerlerde kalmak, güneşte büyüyen bedeviler için bile ne kadar güçtür! Biz yollarda, eğer bulabilirsek, başımıza gölge verecek kadar hurma dalı, ot vesaire topluyorduk. Çölde ve muharebede konaklar, Anadolu seyahatlerinde olduğu gibi, intihap edilmez: Bir fecir vakti durur, gurubdan sonra kuyularda develerimizi sulayıp tekrar hareket ederdik.

Konaklardan birinde, akşam üstü yanımda ansızın bir şeyh peyda oldu. Bu vücudu ve yüzü buruşuklar içinde, damarları fırlamış, beli iki kat, yetmiş seksen yaşında bir ihtiyardı. Boyu kadar uzun ve beli gibi eğri kılıcının kabzasına dayandı. Siyah taneli tesbihini çekerek selâm verdi, sonra:

— Kumandanınız nerede? diye sordu.

Bunun bir casus olmasından şüphelendim. Müfrezemden ayrılıp kendini uzak bir kenara çektim.

— Kumandanımız geriden geliyor, bu gece burada birleşeceğiz, dedim.

— Buraya niçin geldiniz?

— Şeyhlerle bedevileri görmek ve ihtiyaçlarına bakmak için geldik. Şimdi şark urbanını geziyoruz, sonra da sizin taralara uğrayacağız!

Şeyh:

— Allah ömrünüzü uzun etsin, dedi ve ayrıldı.

Dört gün sonra, bir gece vakti, ağırlığımızı gayet izbe yerlerde bırakıp iki günlük erzakla Ebuasab tepesinin Kanal'a hâkim noktalarını tutmuştum.

İhtimal ki, düşman bir tüfek sesi işitilecek kadar bize yakındı, belki şu sırada cebelin eteğinde dolaşan birkaç İngiliz'in ağına yakalanmıştım. Sabahı iple çekiyordum.

Nihayet güneş doğdu, sis ve duman içinde çölün sabahlarında esen serin ve keskin rüzgârla üşüdük. Rüzgârın

serptiği kum taneleri, yüzlerimizi harap etti. Önümüzde ne olup olmadığını anlamak için bedevilerden birkaçını dilenci ve çoban kılığıyla keşfe gönderdim. Bir iki saat sonra bu esen müziç rüzgâr dindi, güneş ısında ve çölün yakan hareketi tekrar bastı. Cebel yüksek ve derin kumluk olduğundan yalınayak çıkıp inmek lâzımdı. Tabanlarımızın ısınan kum üzerinde bir kızgın kül üstünde yürür gibi yandığını hissediyordum. Bütün makineleri durduran ince ve akar kuma karşı silâhları muhafaza için hepsini esvaplarımıza sardık.

Kanal büsbütün göründü. Dürbünle Portsait'i, Kap'ı, Kantara'yı, Acıgöl'ü farkediyordum. Kantara'nın önünde yüz kadar düşman çadırı kurulmuştu. Arazi o kadar dalgalı ki, ufak tefek kıtaları seçemiyordum. Fazla malûmat almak için bizim sahte dilencilerle çobanları beklemek lâzımdı.

Kanal içinde gidip gelen ticaret, harb gemilerine karşı kıyıdaki trenlere hasretle baktım. Rahat rahat uyuyan yorgun askerlerimin uyandırılmaktan başka endişeleri yoktu.

Öğleden üç saat sonra bedevilerimiz geldi. Şeyhe uzun uzun müşavere ettik. Bizim için düşmana yan mesnedi olan bataklıktan sessizce ilerleyerek elimizdeki dinamitlerle bir iş görebilmek mümkündü.

Hecinlerimize yiyecek verdik; dinamit paketlerine fitil ve kapsül taktık. Neferleri iyice doyurduk: Bedevilerin en cesurlarından altı kişi ayırıp dinamitlerin nasıl kullanılacağını öğrettim, sonra Şeyh'e bir aşir okutup tekmil askere namaz kıldırdım. Birbirimize veda edip hecinleri yularlarından tutarak kumun maniaları arkasından Kanal'a doğru yürüdük.

Güneş battıktan sonra ayın ilk ziyası çöle müphem bir aydınlık verdi. Gök öyle temizdi ki, bir ufukla öteki ufuk arasında leke kadar bulut yoktu. Bataklık dümdüz olduğundan keşfedilmek tehlikesinde idik; bundan başka bataklığı geçmek kumda yürümekten daha güçtü. Yol üstünde ilk ke-

şif seferinde ordunun bıraktığı siperlere rasgeliyordum. Kimbilir, bu siperlerde bizim gibi kaç Türk cesedinin kurumuş kemikleri var! Tabiat bu siperleri, yavaş yavaş, rüzgârın taşıdığı şeylerle birer mezar gibi kapıyor.

İngilizlerin gelebilecekleri istikametlere birer nöbetçi koydum ve Kanal'ı geçeek altı eri seçip hazırladım. Kundura ve çoraplarımızı çıkardık, paçalarımızı sıvadık, ellerimizde tüfeklerimizi hazır tutup ağır ağır bataklığın yapışkan sularında ilerledik. Arasıra haykıran develerin seslerinden başka gecenin geniş, ölü sükûtunu bozan bir şey yoktu. Gece yarısından bir saat sonra, Kanal'a yüz metre kadar yakındık. Acıgöl tarafında karanlığın büsbütün uzun gösterdiği fasılalarla üç gemi duruyordu. Motorlu ufak bir kayık, yavaş yavaş önümüzden geçti. Bataklıkta Kanal arasında iki üç metre genişliğinde ve suya muvazi bir yol keşfettik, tabiî ilk önce iz olup olmadığına baktık. Birbirine karışmış nal oyuklarından gündüz beş on kişilik bir devriyenin geçip gittiği anlaşılıyordu.

Bedevilerimiz, su kenarında tulumlarını çıkarıp nefesleriyle şişirdiler. Dinamitleri bunlara koyup ihtiyatla yüzerek Mısır kıyısına çıktık ve selvilerden daha uzun görünen, yerlilerin, flava dedikleri ağaçların gölgesinde saklandık. Nil suyu ile bulunduğumuz yerin arası on metre kadardı.

Epeyce uzakta birkaç İngiliz dolaşıyordu. Nefesimizin gürültüsünden rahatsız olan bir sessizlik içinde bekleştik, onlar da gittiler.

Şimendifer, Nil'in öteki sahilinde idi. Nehrin suyunu, kanalın suyundan daha büyük ihtiyatla geçtik. Şimdi gözlerimizin ilk bakışta seçtiği köprüye dinamitleri koymak lâzımdı. İki paketi feda ettik ve bizden pek az yüksekte duran telefon tellerini kolayca kestik. Başka bir bedevi, telgraf direğine çıkıp beşriyesiyle iki tel kopardı. Herkes kulağını yere koymuştu, avucumuzun içinde sakladığımız sigaraların yan-

mış ucu ile fitillerin başını yaktık ve bir saniye kaybetmeden tekrar Nil suyundan ve Kanal'dan atlayıp karşı yakaya geçtik. Heyecandan elimi kalbimin üstüne bastırmıştım. Bir müddet sonra müthiş sesle iştial oldu. Ateş ve alev sütunları çıktı. Gecenin içinden sanki derin bir zelzele geçmişti. Bu sırada gemilerden telâşla birkaç projektör yandı, harb gemisinde çan, düdük ve insan sesleri birbirine karıştı. Manialar arkasına öyle sokulmuştuk ki, projektörlerin araziyi sıkı sıkı tarayan ışıklarının üstümüze dokunması mümkün değildi. İnce düdüğünü öttüren bir motorlu kayığın iştial sesinin geldiği yere doğru koştuğunu gördüm. Bu kayık, ateş hattımızın önüne gelir gelmez bir kumanda ile hep beraber şiddetli bir ateş açtık, haykırışlar, istimdatlar birbirine karıştı. Karşı taraf infilâk ve ateşten istihkâmla siperlere girmiş olmalı ki, hiçbir tarafta toplu kuvvetlerin kımıldandığını farketmedim.

Tekrar bataklığa girip hecinlerimizin durduğu yere döndük. Hayvanlarımıza binerek ağırlığı gönderdiğimiz istikamete doğru koştuk. Dilenci ve çoban kıyafetli iki bedevi buralarda gözcü kalacak ve biraz sonra bizimle birleşecekti. Ricat yolu üstünde bıraktığımız nöbetçiler birer birer müfrezeye iltihak etti.

O gün öğleden evvel ağırlığın bulunduğu yere geldim. İki gün iki gece uyku girmeyen gözlerimin kurşun gibi kapandığını hissediyordum. ayaklarımızın yaralarına bir sandık içinde beraber taşıdığımız eczahanemizde ne bulduksa sürdükten sonra, ben biraz uyudum. İhtiyatlı şeyh henüz daldığım vakit, başucuma gelip:

— Henüz tehlikedeyiz, hurmalığa gidelim, dedi.

Ben gözüme aslından müthiş görünen bu vakadan o kadar heyecan ve haz duymuştum ki, artık en ufak tehlikenin bile beni bu hazzı uzun uzun duymaktan mahrum etmesine razı olamıyordum. Birkaç saat ileride geniş bir hurmalığın içinde tam otuz saat rahat ettik.

Kalkacağımız zaman bir bedevi çocuğu, hurma dallarından yapılmış sepeti içinde bana taze hurma getirdi. Hurmanın adedi kadar metelik verdim. Zavallı bedevi çocuğu o kadar sevindi ki, ben hecinle giderken arkamdan koşuyor:

— Efendi, gene geliniz, birkaç güne kadar hurmalarımız daha iyi olacak! diyordu.

Ariş'e bir saat kala sahilin en güzel yerine kondum. Bütün arkadaşlarıma incir, karpuz ve zerzavat ziyafeti verdim. Bedevilerimiz hayvanları serin sulara soktuktan sonra bize bâdiye oyunları oynadılar.

Yalnız bana değil, raporun üzerine orduya bile heves geldi. İkinci bir keşif yapmak emrini almakta gecikmedim. Zaten buna hazırdım. Fakat şimdi daha dikkatli hareket etmek lâzımdı. Vaka sabahı bizi takibeden İngilizlerin uğradığımız yerlerden tahkikat yapıp, nasıl hareket ettiğimizi anlamaları kabildir.

Yeni kadrom şöyle idi: Sekiz bedevi, yirmi iki deveden mürekkep ağırlık, altı paket dinamit! Ramazanın otuzuncu günü keşif noktasında buluşup akşam üstü Kanal'a gidecektik.

Ariş'ten gece yarısı çıktık, hiç ay yoktu. Fakat parlak yıldızlar altında çöl, Marmara mehtabı gibi, aydınlıktı.

Bedevilerin bir âdeti vardır. Her gavzeden evvel, şeyh kabilesinin kâhinine gazasının hayırlı olup olmadığını sorar. Tabiî gideceği yere ve gazve yapacağı aşiretin ismini söylemez. Kâhin bir müddet düşündükten sonra:

— Bu gaza hayırlıdır.

Yahut:

— Ben bu gazadan hayır görmüyorum! der.

Maiyetim, bedevi olduğundan, bu âdeta uymak lâzım geldi. Bu sefer yine yanımda gelen şeyh, tefeül için Suvareke kabilesinden Selim isminde birini seçti. Selim, bizimle Ariş'ten yola çıkıp yarım saat uzaktaki mezarlıkta durdu.

Her birimizin bileğinden tutup evliya mezarları etrafında üçer defa daire çizdi. Tavaf ettikten sonra, hepimizin arkasına ve hecinlere kum serperek, birçok dua okudu. Sonra eliyle karanlığı göstererek:

— Hayılıdır, gidiniz! dedi.

Temmuz nihayetleri, gölgede 55 dereceyi buluyordu. Bez çadırım ateşle ısınmış tuğla gibi kızgındı. Casus korkusundan tenha, gölgesiz yerlerden geçiyordum, yüzüm yandı, ellerimin derisi kabardı.

Ebulasap tepesinde arazi keşfine gönderdiğim bedevilerin vereceği haberi bekledik. Öğleden sonra üçte geldiler. Düşman kuvvetinde değişiklik yoktu. Fakat ihtiyat lâzım olduğundan, bu sefer Kanal'ı başka bir noktadan atlamaya karar verdik.

Kalan cesur arkadaşlarımla, Kantar'ın on beş kilometre şimalindeki istikametten Kanal'a doğru yürüdüm. Biraz yol aldıktan sonra, gece oldu. Yıldızlarla karşıdaki elektrik ziyaları arasında eski heyecanlarımızın kabardığını hissediyordum. Korkulu mıntıkalara geldiğimiz vakit, dağıldık, uzaktan ses parolamız "Bağdat", cevabı "Şam" kelimesiydi. Bataklığa gelince bedeviler entarilerini topladılar, ben kundura ve çoraplarımı çıkarıp pantolonumun paçalarını sıvadım. Hecinlerimizi bir iki muhafızla tepecikler arasına yerleşmiştik. Herkesin eli silâhında en küçük şüpheye karşı ateş etmeye hazırdı; etraf bataklık, yapışkan ve pisti. Kalın bir hurma dalına dayanarak ilerliyordum. Kanal'a yaklaştıktan sonra, yüzüstü yatıp bir müddet önümüzü tarassut ettik.

Bedeviler tulumlarını nefesle şişirip silâh ve esvaplarını koydular, üstüne bindiğim tulumları çekerek sakin sakin yüzmeye başladılar. Bir aralık su üstünde bir düdük öttü, birkaç projektör yandı. Keşfedilmek korkusu ile titredik.

Karşıya çıkar çıkmaz, flave ağaçlarının altına serilip tekrar gözlerimizle karanlığı delmeye uğraştık. Görmek için

aydınlık ve görülmemek için zulmet lâzımdı. İçimize tekrar emniyet geldikten sonra, karnımız üstünde sürünerek Nil'e, sonra öteki sahile geçtik. Evvelâ telefon tellerini kestirdim. Dinamitleri münasip fasılalarla raylara koyduk ve ateşleyip olanca süratimizle Nil ve Kanal'ı aşarak gözlerimizi, infilâk istikametine diktik. Bu sırada ikinci Mısır sahilinden bir devriye geçti. Ateş ettik, mukabele ettiler. Arada bir de tren sesi duyuldu. Fakat iştial bir saniyede bütün bu sesleri boğdu. Artık kaçmak zamanıydı. Nöbetçi bıraktığımız iki bedeviyi göremedik. Şeyh; köpek ve diğer bir bedevi tilki sesiyle onları davet ettiler. On dakika sonra birleşip tekrar hecinlerin son hızıyla mesafelerden süzülüp gittik. Ağırlıktan iki bedeviyi muhtelif kıyafetlerle Kantara pazarına gönderdim. Bu pazarda İngilizler bedevilere öte-beri satar ve onlardan bize dair malûmat almak isterler. Bizim casuslarımız tahribat derecesini anlayacaklardı.

Sonra Ariş'e gelen muhbirlerden şu malûmatı topladım: Askerî trenden iki vagon berhava olmuştur. Elli yaralı ve ölü var. Civarda çadır kuran bedeviler bu iki vaka üzerine uzak yerlere hicret etmişlerdir.

* * *

Fakat nihayet, böyle sergüzeştleri bekleyen fena âkıbetler geldi: Üç ufak vakanın birinde yaralandım. Birinde şeyh'i, sevgili arkadaşımı kaybettim, birinde bacağım yok oldu.

İngilizlerin Kanal'ı temizleyen üç motorlu makinesinin tahribine memur olmuştum. Kanal'daki seyrüsefer için bu makinelerin yirmi dört saat işlerinden kalmaları bile büyük bir zarardı.

Ayrıldığım bedevilerle garp istikametine gitmiştim. Su taşırılan arazide hiçbir devriye izine rastgelmemek bize yine muvaffak olmak ümidini verdi. Ön ve yan taraflara iki-

şer nöbetçi koydum. Yanımda kalanlara en kuru güzergâhtan Kanal'a doğru yürümeye başladım. Sudan yüz metre uzakta, bedevinin biri durdu:

— Efendim, dikkat! diye haykırdı.

Karanlıkta bir İngiliz nöbetçisi görmüştü.

İkinci bedevi:

— Kımıldamıyor, odun olsa gerektir, dedi.

Karşımızdaki gölgenin nöbetçi mi, yoksa odun mu olduğunu düşünürken üzerimize şiddetli bir yaylım ateşi geldi. Yerlere atılıp ateş görünen noktalara mukabele ettik. Ateşlerini kestiler.

— Kaçıyorlar, yeetişelim, diye yanımızdakileri ikaz ettim.

Kimi belinden kılıcını, kimi kabza bıçağını çekerek karşıya atıldı. Ben devesine bir türlü binemiyen bir Hintli'ye yetiştim, tüfeğine takılı süngüsüyle kolumda bir yara açtı. Bu sırada tabancamı sıkabilmiştim.

Artık makine hülyası suya düşmüştü. Bedeviler Hilâliahmer'in verdiği sargı ile yaramı bağladılar.

Avdet ederken Romalılar zamanında bir hâkimin yaptığı kasır harabesine yaklaştığımız zaman, bedeviler el çırparak, kaside söyleyerek, hecin üzerinde raksederek bizi istikbal ettiler. Fakat bu sefer şehit verdiğimiz iki bedeviden ve teşebbüsümüzden hiçbir netice vermemesinden meyûs olmuştum.

Yaram hafif olduğundan birkaç günde iyileşti. Çöl kumandanı müfrezeme çölde kuyu arayan bir Alman mühendisinin muhafazası vazifesini verdi. Bu adamla Mahdes taraflarına gittik. Hiç unutmam, üç yüz otuz bir senes teşrinsanisinde bir akşamdı. Küçük bir devirden sonra Mahdes'te develerimizi sulayıp sığındımız yere dönmüştük.

Daha Ariş'te iken bedeviler bana bir keçi hediye etmişti. Şeyh dedi ki:

— Efendi, yine gazaya gidiyoruz. Sağ dönüp dönmeyeceğimizi Allah bilir, şunu keselim.

Keçinin bir kısmını yedik, bir kısmından kavurma yapıp yanımıza aldık.

Bu akşam Şeyh, son kavurmalardan bir güzel bulgur pilâvı pişirdi. Çöl yıldızı altında rahat bir hazım saati geçirirken Mahdes'ten telâşla biri geldi:

— İngiliz geldi, düdük çaldı, fener yaktı... diyordu.

Şeyhle beraber sekiz on er ayırıp baskın yapmaya gittik. Karanlık ortasında boş yere iz arıyordum. İçimizden biri:

— İngiliz, İngiliz! diye bağırdı.

Oldukça uzakta ince karaltılar toplanıyordu. Arazi pek biçimsizdi. Fakat güzel bir yer aramak için de vaktimiz yoktu. Olduğumuz yere derme çatma avcı hattına yattık, ilk ateşle bedevilerden bir kısmı şaşırdı ve kaçan develerinin arkasından koştu.

Karaltıların yanlara doğru kıvrılmasından, çevrildiğimizi hissediyordum. En uç tarafa bütün tüfeklerle ateş ettik. İngilizler bir iki mitralyözün sık ateşleriyle cevap verdiler. Kâh öne, kâh sola kumanda veriyordum.

Birini ileriye göndermek istedim. Yerinden kalkar kalkmaz devrilip düştü. Üstümdeki cephane bitmek üzere idi. İngilizler bir aralık dairelerini küçültüp bizi esir etmek için ateş kestiler. Zavallı Şeyh:

— Tedbir, tedbir! diye haykırıyordu.

— Hecinlere bininiz, ayrı ayrı kaçınız, hareket ettiğimiz yerde buluşacağız! dedim.

Ben de sadık ve cesur ceylânıma atladım, ötekiler hecinlerini sürdüler. Biraz ayrıldıktan sonra şiddetli bir mitralyöz ateşi zavallı Şeyh ile yanındaki arkadaşını yere düşürdü.

* * *

Bütün bu seferden sonra bir rütbe ve bir nişandan başka İngilizlerden alınmış bir de hayvan kazanmıştım, bu hayvana Esir ismini verdim. Burada âdettir. Usta bedeviler bir hayvanı muayene edip şiarını söyler, bedeviye bu hayvanın şiarı ne olduğunu sordum:

— Sahbinden kaçar, avdet etmez, sahibini yere atar, dediler.

Halbuki Ceylân gebe idi, ben bu hayvana binmeye mecburdum. Zaten bedevilerden şiar sormak, buna inandığımdan değildi.

Ariş'te geçirdiğim son günler esnasında İngilizlerin Katya'ya hâkim tepeleri işgal ettiklerini haber almıştım. Bu sefer Şeyh Utvan'la beraber keşfe çıktım.

Ağırlıkla diğer adamlar sahil üzerinden Birulabid'e gitti. Ben bedevilerin uğursuz dedikleri hayvana binmiştim. İyi süvarilik gururuyla ayaklarımı üzengiden çıkarmış, dizginleri bırakmış, tüfeğimi gelişi güzel omuzuma takmıştım. Eski nasihattır, hayvan üstünde her an uyanık bulunmalı, derler. Şeyh Utvan'la konuşa konuşa yürüyordum. Esir'in boyu hemen hemen Şeyh'in bindiği hecinin boyu kadar yüksekti. Biraz sonra şiddetli, sıcak bir rüzgâr gözlerimize kum dumanları serpti, önümüzü arkamızı göremez olduk. Hayvanlar ürküp geriye atıldılar. Esir sıçradığı vakit tüfeğim sağrısına çarpıp büsbütün ürkmesine sebep oldu. Kendisine gayet dik bir kum silsilesinin eteklerine attı, fakat silsile yüksek olduğundan tekrar etek kenarındaki derin vâdiye döndü. Kurtulmak için aşağıya atlamaktan başka çare olmadığını gördüm.

Başıboş kaçan Esir'in peşinden Şeyh hecini olanca hızıyla sürdü. ancak iki saat sonra tekrar hayvana binebildim. Bilmem niçin, Şeyh:

— Ariş'e dönsek! diyordu.

Mart'ın altısında Birülabid'e gelip bizden evvel oraya gelen efradı muayene ettim, herşey tamamdı.

Sabahleyin çayımızı içtikten sonra beni Cedide'deki pazara davet ettiler, pazar pek kalabalıktı. Yüz metre yaklaşınca, kadınlar ve erkekler:

— Lü lü lü!..

Sayhasıyla üstüme geldiler. Bedevilerden kurtulmak, pazarın büsbütün canlanacağı zamanı beklemek için telgraf çadırına girdim. Daha iskemle üstüne otururken, dışarıda:

— Tayyare, tayyare!..

Sesi duyuldu. İki patlayış birbirini takibetti, hemen dışarı çıktım, ahali ve asker telâş içinde idi.

— Yere yatın! diye bağırdım.

Tayyarelerden birinin kuyruğu inip kalktı. Yeni düşecek bombayı heyecanla bekliyordum. Bombayı tamam başımızın hizasında görür gibi oldum, yerimi değiştirmek için şaşkınlıktan yana sıçradım, dürbün başımla yer arasında kırıldı. Nasıl bir tesirle yere serildiğimi hatırlamıyorum. Biraz sonra ayağa kalkmak istedimse de, sol bacağımı bir türlü çekemedim. Dizimi tutup oynattım, hiç kendinde değildi.

Şeyh Utvan, abasını çıkarıp bana sunî bir sedye yaptı ve üç bedevi çadıra taşıdılar.

Bir hafta sonra Alman hemşirelerinin itinası altında Sebi hastanesinde yatıyordum. Doktorların mırıltılarından, artık yalnız harbden değil, ayaktan da mahrum kaldığımı hissettim. Çöl gözüme meş'um göründü.

BOZGUN

Çöldeki son muharebelerin notlarını bir başka arkadaşımın defterinden alıyorum:

Çöl, çok değişti, iptidaları benim nokta kumandanı olduğum yerde develerden başka bir şey görmüyordum. Şimdi, Anadolu'nun kısa ve uzun, büyük ve küçük bütün hayvanları, tahta arabalar bile var. Artık hecinler de dizgin ve üzengiye alıştılar, en talimli atlar gibi muntazam yürüyorlar. Son zamanlarda Şam menzili birçok kakule gönderdi: Kakuleler arka arkaya duran iki deveye bağlanmış âdi birer sedyedir. Artık hastalar ve yaralılar önlerinde uzun bir deve, arkalarında uzun bir deve, kendileri arada asılı, öyle taşınacaklar. Geçen gün kakulelerden birine ben bindim, kendimi ipi elimden kaçmış bir salıncak üstünde zannediyordum.

Bir akşam, başçavuşumla beraber çadırda idik. Çölün her zamanki akşamlarından biri... Ansızın uzaktan şimdiye kadar işitmediğimiz bir boru sesi duyduk: Çöle bir otomobil geliyordu. Ben iştiyak, bedeviler hayret içinde yıpranmış ve eskimiş makinenin etrafında toplandık... İçinden soluk esvaplı bir Alman subayı indi. Biraz sonra yıkanmak ve muayene edilmek için kapağı açılmış makineden taşan benzin kokusunu duydum, bu koku, guruba karşı, çölün sessiz havası içinde ne yeni, ne yabancı bir şeydi.

Mart 1332

Kardeşim;

Katya'da, Hâlet'ten ve hepimizin arkadaşı Memduh'tan başka bir şey kaybetmedik. İngilizler çok kuvvetli idiler. Fa-

kat en çok beni meyus eden nedir, biliyor musunuz? İngilizler ferah içinde, biz değiliz. Onlar sağlam, iklime göre yapılmış esvaplarıyla, her gün tam yem alan güzel atlarıyla, lüzumsuz ölümler için ön saflara atılmış müstemlekât askerleriyle geliyorlar. Biz bazen kış, bazen yaz esvabı giyiyoruz. Atlarımız zayıf, adedimiz az ve her ölen neferi yüreğimizden veriyoruz. Ölen, eskiyen, yırtılan her şey, canımızdan, memleketimizden bir şey... İngilizler öyle mi? Hiçbir ziyan yok ki, biz kolayca yerine koyabilelim ve onlar koymasınlar.

Böyle olduğu halde, bu sefer harbi zaferle bitirdik, elimize dört yüz İngiliz atı geçti, bunu az fiyatla muharebe edenlere dağıtıyorlar.

Katya muharebesi günü çılgın bir kum fırtınası çıktı. Uzun müddet düşman siperlerini gözden kaybettik. Askerlerimiz ateş edecek yeri, hücum istikametlerini âdeta giderek aradılar. Tayyareler çivi, bomba ve daha bilmem ne âfetlerle üstümüzde gezip durdu.

Ben bir başka yere çadırımdan telefon ediyordum:

— Alo... Siz misiniz?

— Ben...

Karşımdaki sözünü kesti:

— Devam et kimsiniz? diye hiddetlendim.

— Efendim şimdi üstümüzde teyyare var. İşte bomba...

Telefon kesildi.

Sonra biz bu hatları geri çektik, telefoncunun ne olduğunu bilmiyordum.

Fakat atlar ve ganimetler bütün neşesizliğimizi giderdi. İnsan önce köy atlarından İngiliz kısraklarına geçince yalnız hayvan değil, vasıta değiştirmiş gibi. Kuvvetleri bu kadar muti, süratleri kat'i bir makine gibi saniye saniye idare edilir hayvan görmemiştim.

Konserveler de başka, çölün ortasında Londra kasaphanelerinin etlerinden yedik.

Sana başka ne yazayım? Bu kumla biraz ötedeki kumun farkı yok ki, zaptedilmiş şehirlerden, araziden bahsedeyim. Çöl nankör bir şeydir, muharebe kumun bazı yerlerini kanla çamur etmekten başka iz bırakmıyor.

Temmuz 1332

Rumani harbini şu birkaç kelime ile anlatabilirim: Üstün kuvvetler karşısında adım adım mağlûbiyet.

Buradaki temmuz dünyanın bütün temmuzlarından sıcaktı. Kıtalar, ağır, yorgun, hasta yürüdü. İnsanların niçin sabırdan bir peygamber yarattıklarını bu çölde anlıyorum.

Dün kıtasından geri kalmış bir ere rasgeldim. Ağırlığı on defa daha ağır, esvabından, kundurasından, atından başka üstünne ne varsa hepsinden şikâyetçi idi. Geçerken bana döndü:

— Bir su doldur hemşeri...

Temiz bir bardak içinde berrak bir su verdim, birkaç bardak içti.

Dudaklarının kenarından sızan su, kaç gündür çenesinde biriken tozu ince çizgileriyle yarıyor ve çamur hatları vücuda getiriyordu. Uzun bıyıklarından ve uzamış sakalından akan suları avucuyla silerek:

— Canına değsin, burası Kerbelâ... dedi.

Kânunusani 1332

Bedbaht Magdaba'yı Telürrefaf takip etti. Magdaba'da hakikî bir tehlike geçirmiştik. Bir avuç askerin üstüne İngilizlerin bir süvari fırkasıyla birçok piyadesi atılmıştı, bataryalarımızla bazı arkadaşlarımız esir düştü. Fakat atlıları o kadar çok, kendileri o kadar kalabalık iken bizi takip etmediler.

Telürrefah düşmanın kara taarruzunu gemilerle himaye edeceği bir yerdi. İngilizler bizi ansızın sarıp çevirdiler. Bazı bölüklerimizi esir verdik. Bu kadar çok düşmana karşı biz ne yapabilirdik? İngilizlerin sahilden şimendiferle geldiğini de hesap et.

Şerefli Mağara zaferi olmasa idi, bu iki fena günün hâtırasını unutamazdık: Mağara'daki ufak müfrezemize İngilizler iki düşman süvari bölüğü, bir makineli tüfek, bir cebel topu ve bir tayyare filosuyla taarruz etti. Bizim bütün kuvvetimiz yorgun bir piyade bölüğüyle dermansız bir istihkâm bölüğünden ibaretti. Bu iki bölük bir çelik çember gibi hücumlara karşı biraz büküldü, fakat hepsini geri fırlattı. Büyük çöl içinde bir silik nokta gibi duran bu hafif müdafaa karşısında tayyareler, top, atlar ve tüfekler ricat etti.

Kardeşim;

İnsan eski bir evini boşaltırken nasıl derin bir gariplik duyar, henüz ben çöl ortasında iken işte bu garipliği hissediyorum.

Çöl iptidasıyla Kanalın yarı yolunda gibiyim. Akşama kadar solmuş çadırımdan çıkmıyorum. Önde kısa, toplu ve dar bir hurma, sağımda çıplak dağ hissiz, soğuk ve gurur içinde yanıyor.

Bedeviler uzamış mideli çocukları, çeneleri ve yanak etlerini yırtıp süsleyen kadınları, hasta kemikli, iskelet alınlı erkekleriyle her sabah elleri boş, ayakları yassı ve çıplak, gözleri müphem, birer birer bana gelirler. Akşama doğru ellerinde bulunmuş bir diken, tabanlarında kanı kurumuş ve siyahlanmış yeni bir yara ile dönerler. Bedevilerin yalnız gözleri güzel: Yaşıyan, dönen, tecessüs eden gözler... Şunu hissettim ki, dağları, kumları ve ufukları ölü doğan çölde yaşayan şeyler iki kat yaşıyorlar.

Burada gördüğüm ceylânlar birkaç defa daha gelip geçti. Ceylân gözleri çölün gözleri gibi. Sanki çölde esrarlı gözler doğuyor ve batıyor.

Bu bana dert oldu, her vakit çadırım, hayvanım, neferlerimde kımıldayıp yer değiştirmek istiyorum. Biraz fazla kalırsam, artık daima burada kalacağım, bedevi olacağım zannediyorum. Bu korku içime yerleşmeye başlayınca yavaş yavaş dağ eteklerini takip edip, daha serbest, daha bedevisiz yerlerde, konaklıyorum. Bu taraflar büsbütün kum, üç gün devam eden, hiçbir şey yok. Tabiat mukarrer bir şekil almamış ve her gün tecrübelerle bu şekli arıyor.

Çölün bu kısmında asıl güzel şey, develerdir. Onlar sarı ve yumuşak mesafeler üstünde ince irtifaları ve ebedî sükûta hürmet eden sessizlikleriyle dolaşırlar. Her akşam bulutsuz taraflarda, üstlerinde esmer bedevilerle, gezdikleri vakit, garip bir dalgınlığa düşüyorum.

Burada İstanbul'lu çocukları görmelisin. Hepsi çölün bütün zahmetlerine ne kadar çabuk alıştılar. O bizim genç arkadaşların, bir sene sonra Sina'da kahramanlar gibi dolaşacağını düşünebilir miydik?

Her şeyi kolay düşünüp ferahlamakla beraber, gene her bıraktığımız ölü için ümitsiz bir keder duyuyorum. İnsan kum üstünde şehit bırakmaya dayanamıyor, çünkü ne mezarı, ne izi kalıyor. Bir denizde bile insan bu kadar kaybolabilir.

İKİNCİ DEFTER

Trenle Kudüs'e gidiyorum. Cehennem yâdisini geçmiştik. Kompartımanda sıcaktan, odun yakan lokomotifin bol, siyah dumanından bunalmıştım. Şam'dan beri zayıf, orta boylu, saçı kızıla yakın kumral, teni bembeyaz ve ölü gibi Yahudi genciyle seyahat ediyordum. Bana uzun uzun Siyonizm dâvalarından, Balat Yahudisiyle ideal Yahudisi-

nin farkından bahsetti. Yeni bir şey öğrenmek, bana o güne kadar kapalı ve karışık duran bir ruha yol bulabilmek için, bu adamın hususî kokusuna, en küçük menfaati için herkesi rahatsız eden bin telâşına katlandım. Çöl hattının Filistin hattından ayrıldığı Vâdii Sarar istasyonuna yaklaştıkça, ağır ağır endişelendi. Trenler bu istasyonda saatlerce durur. Burada ne ağaç, ne yapı ne serin bir dakika vardır.

Bir aralık dayanamayıp sordu:

— Bugün tayyare gelir mi?

— İhtimal gelir!

Arkadaşım, bu ihtimalin niçin olduğunu anlıyamadı.

İstasyonda altı saat kaldık. Ne güneşin bunaltan sıcağı, ne bu gencin güneşi unutturan ağır, uzun, mufaslal sualleri bitti. Hareket edip ilk yokuşlara tırmanınca, ben değişen havadan, o kalbine tekrar dönen emniyetten dolayı bahtiyardık. Şen gözleriyle etrafına bakıp:

— Siz Siyonizme karşı mücadele etmekle aldanıyorsunuz, bu toprakları bizim kadar kimse imar edemez. Çünkü bizim kadar kimse sevemez! dedi.

Nefret etmiştim:

— Vadii Sarar'dan şimale gideceğinize, şarka dönseydiniz bir iki saat sonra birtakım top sesleri duyacaktınız. Siz bu topraklara buğday ekiyorsunuz, biz kanımızı ve kemiklerimizi gömüyoruz, demek istiyordum.

O zaman Sina cephesi henüz yeniydi. Cephe deniz tarafından Gazze kasabasıyla, Şarkta Birüssebi kasabasıyla nihayet buluyor. Ara yerde devam eden çıplak, şehirsiz, sıcak topraklarda Çanakkale'den, Kafkasya'dan, Irak'tan ve daha bilmem hangi seferlerden artan son Anadolu askerleri dövüşüyordu.

İngilizler cephesi yorgun ve boş bulan taarruza kadar Gazze ordusuna iki defa taarruz ettiler. Denizden büyük gemi topları şehri kaç defa hâk ile yeksan etti.

Artık harap olan Gazze, on defadan fazla harple yıkılmış, yeniden yapılmıştı. Gazze'yi ilk müthiş hücumdan kurtaran alay, bizim tarihte en iyi isimlerden birini bırakmıştır. Bu alay, kendine en aşağı dört, beş defa üstün kuvvetlere karşı Gazze'yi kurtardı. Bir düzine demir yağmuru altında insanı deli gibi eden bu Gazze muharebelerinde Kudüs'e dönen yaralıları ziyaret ederken, bir arkadaşım, neferlerden birine demişti ki:

— Nasıl, yine gelirler mi dersin?

— Gelemezler efendi... Bizim alayı gördüler.

Neferin bu sözüyle anlatmak istediği şey, alayın Çanakkale'de bulunmuş olmasıdır.

Gazze kasabasının bir kısmında başlayan kum, küçük dalgalarla sahile kadar gider. Akdeniz sıcaktan solmuş gibidir. Gazze'nin arkası ve önü portakal bahçeleriyle çevrilidir.

Cepheye birinci taarruz, 1332 mart'ı nihayetlerinde, ikinci hücum, aynı senenin nisan ayında oldu. İngiliz ordusu ile Türk ordusu arasındaki tezadlar şimdi daha büyüktü. Demiryolunu yanından takip eden su yolları, İngiliz siperleri içinde açılmış musluklardan Nil suyu veriyor, konserveler bir siper yemeğiyle bir İngiliz evinin sofrasını müsavileştiriyordu. Bir gün düşman siperlerinden birine giren bir Türk neferi, gayet tuzlu bir şey yemişti. Döndüğü vakit:

— Bunlar da kötülemiş. Çanakkale'deki yemekleri, daha güzel! dedi.

Çok defa, süvari fırkalarının kuvvetli atlarına iki mücehhez nefer bindiren İngilizler, atlarının durduğu noktada piyade ve süvari iki muntazam fırka ile hücuma kalktılar.

1332 senesi nisan iptidasında, o vakit Relûşşeria'da bulunan Sina Cephesi kumandanlığı karargâhına gittik. Tren, gece karanlığında yürüdü. Sabah erken Şeria istasyonuna vardık. Dört taraf boş, sakin ve dümdüz kumdu. Yere ayak bastığım vakit, uzaklardan tenha bir top sesi duyuldu:

— İngilizler, Gazze'ye ateş ediyor, dedik.

Topların, bu kalın ve kuvvetten düşmüş sesleri, çok derin bir kuyu içinden işitiliyor gibiydi.

Önce kumandanla subayların uzun fasılalı çadırları, yanda yine uzun fasılalarla tek tek yerleştirilmiş cephanelikler, karargâha giden yollar üstünde ahır çadırları, her çadırın yanında bir tayyare deliği... İngilizlerin bir âdeti var: Bizim tayyareler onların karargâhına hücum etmedikçe mukabele etmiyorlar. Fakat üç yüzüncü tayyare bölüğü her gün birkaç kere kanatlarını açtı, tayyare subaylarımız, şen, asil, cesur adamlardı. Hemen bir senedir hiçbir şey ziyan etmemiştik. Bazen filomuz cephe üstünden demiryoluna kadar gitmiş, su borularını el bombalarıyla atmıştır. Çölde mitralyözleriyle hücum eden süvari müfrezelerine karşı muharebe edenler bile oldu.

Siperlerde yarın, başka bir gün karşı toprakları kaplayıp gelecek kuvvetleri bekleyen neferlere baktım. Hepsi sessiz, kendi kendilerine kimbilir hangi hatıralarla dalmışlardı. Ne vaziyetlerinin ehemmiyetini, ne de kahramanlığını, ne kahraman olacakları veya ölüp gidecekleri günü düşünmüyorlardı.

Gazze'nin içinde Gazze muharebelerinin en şiddetli günlerini geçiren bir arkadaşın şu mektubunu alıyorum:

"Bilsen Gazze'de ne kadar rahatım. Harp zamanı cephede yaşamaktan başka teselli olmadığına artık inanıyorum.

Önümüzde Gazze'nin bütün kısa dağlarına ve düşmanın cephesine hâkim külâha benzer bir küçük tepe var. Bu tepede Şeyh Ali Mantar'ın çıplak türbesiyle iki ölü ağaç duruyor. Gazzeli'ler kıymetli adamlarını da Şeyh Ali Mantar'ın mukaddes toprağı etrafına gömmüşler.

Kısaca, Mantartepe denen bu toprak çıkıntısı, Gazze muharebelerinde unutulmaz bir isim bıraktı. Cephemizle

karşı cephe arasında en elverişli tarassut yeri burası idi. Arap mezarlarının altında sekiz tünel deldik, cesur tarassut zabitleri, bu tünellerden geçip top ateşlerini idare ediyorlar.

İkinci Gazze taarruzunda İngilizler karadan ve denizden en ağır toplarıyla üç gün Şeyh Ali Mantar'ın tepesini dövdüler. Korkunç bir gürültü ile toprağı karıştıran mermiler altında ufak tepenin irtifaı birkaç metre azalmış, ateş altında bir yanardağa benzeyen tepe; toz, toprak, sarı ve siyah dumanlar içinde boğulmuş idi. Kaç defa türbe, mezar, ağaç ve ateş parçaları ve senelerden beri ılık mezarlarının içinde uyuyan ölülerin kemikleri bize kadar geldi.

Bir topçu subayı ile bir telefoncu nefer arasıra kopan bir telefon teliyle canlılara bağlıydı. Bazen yıkılan toprak tünel ağızlarını kapıyor, zabitle nefer nefeslerini boğan bu dar kanalın içinde menfezleri yeniden tırnaklarıyla açıyordu. Bir tarassut mevkii büsbütün yıkıldığı zaman toprakların altında saatlerce el ve vücutla uğraşıp diğer mevkiye geçmek lâzımdı. Onlar hiçbir gün bu cehenneme isyan etmediler. Dünyanın en büyük itidaliyle üç gün üç gece ikinci Gazze harbinin batarya ateşlerini idare ettiler.

Mantartepe, İngilizlere o kadar şüphe verdi ki, biz terkettikten sonra da üstündeki bir taşın hareketine karşı yüzlerce mermi attılar...

Şeyh Ali Mantar'ın tepesi altında sebat eden tarassut zabitleriyle neferler, Gazze günlerinin hakikaten en büyük kahramanıdırlar."

Gazze, 19 Nisan 1333

Şimdi öğleden sonra saat dört. İkinci Gazze muharebesinin üçüncü ve son gününü bitirmek üzereyiz. Bütün himaye vasıtaları altında düşman son hücumuna kalkacaktı. Kara topları, tanklar, ne kadar demir ve ne kadar ateş varsa

hepsi hücuma hazırlandı. Biliyor musun, bu kadar tazyik hangi kuvvet önünde toplandı? Otuz ikinci alayın on birinci bölüğü cephesinde!

On birinci bölük, siperinde bütün muharebe gününü telâşsız geçirdi. Siperin hemen arkasında mevziye giren bir bomba bataryası, sabahtan beri bahriyeli bir yüzbaşının kumandasında düşmanın hücumlarını kırdı. Yüzlerce defa bomba topunun ağzından yetmiş kiloluk ağır saplı bomba göğe çıktı, yükseldi, bir müddet ağırlaşıp durduktan sonra her saniye çoğalan bir hızla düşmanın yürüyen dalgaları üstüne indi, bütün Gazze topraklarını sarstı. Bu barut ve demir kürelerinin en büyük mermilerin infilâkından müthiş patlayışı var. Birdenbire bir geniş saha dumana boğulur, güneşin ziyası söner, sonra açılan dumanın altında düşman dalgalarının boşluğu görülür, muntazam yürüyen yekpare kıtalar sendeliyerek, dağılarak, çözülerek telâş gösterirler. İşte bu bomba topunun merhametsiz mermileri, akşama kadar birçok İngiliz sellerini böyle maddî bir şey gibi kırdı.

Bazen bomba patladıktan sonra tehlike geçmiş değildir. Demir sap infilâk tesiriyle yeniden kırk elli metre irtifaya çıkar ve nasıl insanlar muzır bir hayvanı gömdükten sonra ökçeleriyle toprağı sıkıştırırlarsa, bombanın son yadigârı da son bir garazla parça parça edilecek başları arar.

On birinci bölük siperi, bugün pek tehlikeli bir an geçirdi. Arkasından atılan bombalardan birinin muvazenesi bozulmuştu. Koca mermi bölüğün siperine doğru istikamet aldı, havadan onun uçuşunu takip eden gözler iri dairelerle açılmıştı. Ön siperde arkadaşlarının mahvolacağını gören batarya nefesi tıkanıp bekledi.

Korku bilmeyenler kalplerini elleriyle sıkıp gözlerini kapadılar.

Halbuki harple uğraşan 11'nci bölük siperinin zavallı askerleri, bu felâketten haberdar değildiler. Bir an, bir kü-

çük tesadüf, bomba siperin hemen önünde yumuşak toprak üstüne düştü. Ve yalnız toz kalktı. Esasen havada müvazenesi bozulduğu için yan düşmüş, tapası sağlam kalmış, bu mehabetli lâğam ateş almamıştı.

Vakayı gören bir nefer, siperinden fırlayıp sapından tuttuğu tehlikeli bombayı omuzuna aldı ve İngilizlerin bir saniye kesilmeyen ateşi altında siperler üzerinden atlayarak kestirme bir yoldan bataryanın yanına geldi. Bu sefer bomba hakikî hedefini buldu.

Tarih böyle kahramanların isimlerini yazmaz, fakat İkinci Gazze Muharebesinin son gününü görenler on birinci bölüğün ismini unutamazlar. Nasıl ki kaç bin Türk'ün kan ve kemiği üzerinde birleşen bu cephe büsbütün yerinden kımıldayıp Filistin'e ric'at edinceye kadar birçok kıta aynı siperi işgal etti. Fakat hepsi siperi, on birinci bölük siperi ve küçük tepeyi, bomba tepesi diye andılar.

İran, 1333

Haziranın en ziyade sıcak günündeyiz. Sabahtan beri toplar bile yorgun durdu. Uzaktan bu ağır demirlerin sükutlarını seyrediyordum. Hurmalar bütün gün uzun dallarını, zayıf gövdeleri üzerine sarkıttı.

Yorgunluk bilmeyen kumandan daima siperleri dolaşıyor, en ufak teferruata kadar her şeyi gözden geçiriyor. Çadırının önünde Gazze enkazı altından kurtardığım rahat bir İngiliz sandalyesi var. Derin derin gömülmüş, kuru havayı teneffüse uğraşıyorum.

Yavaş yavaş akşam vakitleri geldi. Avdet eden kumandan soğuksu arıyor, çözülen yılanlar gibi topların açılıp gerindikleri görülüyor. Birden kalın akisli sesler işittik. Gene güneşten sonra ateş var. Bütün sol cenah uzun ve merhametsiz gülleler altında yerinden oynuyor.

Sol cenah önündeki kısa tepeler, Deşik Tepe, Delik Tepe, Hayal Tepe, askerlerin isim koyduğu toprak kümeleri ateşe, dumana ve demire boğuldu. Düşmanın ağır bataryaları gündüz biriktirdikleri mermileri hep birden hep bir yere boşalttı.

Bombardıman en son şiddetini bulduğu vakit kumandanın beni çağırdığını haber verdiler, kumandan dedi ki:

— Düşmanın mermilerinden bazılarını ölçünüz.

Ekseriya atılan mermilerin yüzde sekiz veya onu ateş almaz. Ben mevzilerin önünde demir tarlası diye şöhret kazanan toprakları dolaşıp sağlam mermi arıyacaktım.

İngilizlerin topa tuttuğu yerlere gidip bir saat kadar muhtelif çapta birçok mermi ölçtüm. Yanımdaki askerlerden biri bir gün evvel gayet büyük bir merminin bir nefer tarafından yere gömüldüğünü haber verdi, bu neferi buldurup mermiyi gömdüğü yerden çıkarmasını emrettim.

Nefer hiç tereddütsüz siperden çıktı ve topçu ateşinden başka yeni başlayan piyade ve mitralyöz ateşleri altında büyük, yirmi dörtlük bir gemi topu mermisini kazmasıyla çıkardı. Mermiyi ölçüp karargâha dönerken kendi kendime hep bu neferi düşünüyordum. Çünkü bu adam top ateşi ve yeri yalıyan piyade ateşi altında muhakemesiz ve sendelemeksizin hayatını feda etti ve hiç bezginlik göstermeden öyle bir iş yaptı ki, bunun faydası ve zararı kendisi için meçhuldü.

* * *

Bütün askeri bir tuhaf ganimet merakı sardı, hepsi siperlere girmek, etten ve sebzeden başka bir şeyler bulup yemek, sonra sımsıkı, giyinmek istiyorlar. Geçen gün bir kumandan hücuma kalkan askerlerinden birisinin hikâyesini anlatıyordu:

— Uzaktan bizim taarruz kuvvetlerine bakıyordum. Bir nefer cesetlerin üstünden geçerken birşey nazarı dikka-

tini celbetti. Dönüp ateş altında itidal ile ölünün kunduralarını çıkardı ve kendi ayağına giydi. Bundan başka ne esvabına, ne ceplerine, ne çantalarına dokundu, sonra sağlam ayakkabısıyla hücuma devam etti.

Bir alay kumandanı daha garip bir hâdiseye tesadüf etmişti, bir akşam kıtalarının İngiliz siperlerine taarruza gönderdi, sabahleyin alayını tanımak mümkün değildi. Çünkü hepsi siperdeki askerleri soyup esvaplarını giyinmişlerdi. İngiliz biçimi ceketler, sıcak iklimler için yapılmış kısa pantalon, Anadolu askerinin üstünde o kadar tuhaf duruyordu ki kendileri bile gülüyorlar. Fakat çokları kısa pantolonları sevmediler, kimi don yerine, kimi paçavra yerine kullandı.

Ganimetler arasında nefis diş macunlarını bulup iştiha ile yiyen neferler var. Bu naneli ve lezzetli şeyden o kadar hoşlanıyordu ki, gümüş paraya bile satmıyorlar.

Bulmadığım zaman hiç yememek, bulduğumuz zaman sonuna kadar yemek zaten âdetimizdir. İngilizler bir defa bundan istifade etmek istediler. Bir gün bizim kıtalardan biri düşman siperlerinin önüne gerilmiş tel örgülerinde konserve kutuları gördü. Herkes hiç kimseye söylemiyerek gecenin gelmesini bekledi. Sonra içlerinden bir tanesi karanlıkta gizlice siperden çıkıp sürüne sürüne tel örgüye gitti. Bilir misin, bu kutular içinde ne vardı? El bombaları... Kapak o suretle düzeltilmişti ki sert bir temasla bomba ateş alıyordu. İlk tecrübe o kadar pahalı geldi ve etrafa ibret verdi ki bütün askerler hakiki konservelere bile artık el dokundurmaz oldular.

Sen hiç ölü tank gördün mü? Öldürmeye mahsus şeylerin cesetleri ne kadar acıklı... Bunlardan biri hemen siperlerimizin önünde devrildi. İri, eğrilmiş, boşalmış cüssesiyle siperler arasında bir mânia oldu. Geceleri tank'ın önüne tesadüf eden kıtalar ayaklarına keçe sarılmış sessiz nöbet-

çilerle bu mâniadan istifade edebilecek bir nagihâni baskını bertaraf etmeye çalışıyorlar.

Dolaşan nöbetçilerimizden biri bir gece arkasını dönüp duran bir İngiliz neferi görmüştü. Kendi kendine şu iki hali düşündü: Bunu tüfekle vursa bütün İngiliz siperinin ve Türk siperinin kurşunları bu şüpheli sesin üstüne yağacaktı, süngüyle vurup öldürse, diri ve esire vaadedilen beş altından beyhude mahrum kalacaktı. Aklına garip bir çare geldi: Kimbilir nerede giydiği çorabını ayağından çıkarıp sol avucuna gizledi ve evvelâ ensesine bir yumruk vurup şaşırttıktan sonra erin ağzına bu bezi soktu.

Esir ayıldıktan sonra şöyle diyormuş.

— Evvelâ bir yumruk vurdu sersemledim, sonra ağzıma bilmediğim bir zehir tıktı, işte bu zehirle bayıldım...

İSTANBUL

İki haftadan beri artık yaz günlerindeyiz; benim içimde başka bir gurbetin adamları için ıstırap var: taşları solduran, baharı dermansız düşüren iklimlerde ve daha cenupta hiç bahar, hiç mevsim görmeyen iklimlerde, solgun esvapları, yorulmuş kollarıyla vatanın sıcak topraklarını müdafaa eden Türkleri düşünüyordum. Şeria boyunda, Aden etrafında, çorak Medine'nin içinde, taş ve kum çöllerini geçip Şam'dan Medine'ye giden Hicaz Hattı üzerinde binlerce kahraman, bu yazın usanç veren günlerini de ateşe, ısınmış demire karşı ve kızgın toprak üstünde geçirecekler.

Kudüs üzerinden Lût gölüne inmeyen hiç kimse Şeria vâdisinin ne olduğunu tahmin edemez; orada toprak bile tebahhur eder, saatlerce mesafede kısa dallı hurmalarından başka bir şey yoktur. Geniş muz yapraklarının altına girilmez. Taş kadar sert, sarmaşık gibi birbiri içine girmiş, toprağa ılık gölgesi kadar yakın duran sebbareler, hararetin bir kısmını kendileri neşrediyor gibi, insana nefret verir... Güneş batmıyor, tükeniyor gibi gurup eder ve gurup eden şey içi boşalmış, son keskin ateşini damlatmış bir daireden ibarettir.

Kudüs şehrinden sonra bir düziye, alçalıp Şeria Vâdisine inen çıplak, sarı tepeler, Şeria nehrinden sonra irtifa alıp Gerek sancağını dalgalandıran kuru dağ kümeleri vardır. İnsan dünyanın en münhat yerinde kimbilir hangi mucize ile yaşayan Lût gölüne ve Şeria nehrine giderken, teneffüs ettiği havada Filistin bağlarının hayali ve mevsim kokuları kaybolur. Bağlardan şarabı kendi kendine sızdıran

güneşin artık günün saatlerinden aldığı renkle kızgın boş bir levha gibi, Afrika şarkından arzı yakıp gelen Gor vadisi üzerinde yanıp durur. Seyyahların batmadığı Lût Gölü, Peygamber İsa'nın yıkandığı Şeria, Filistin'in kuru, yavaş ve usandırıcı nehri ve şimdi vatanı müdafaa eden Türkler işte bu vâdinin içindedir. Lût Gölü o kadar cansız ki çöl içinde çöl zannedilir ve Şeria ile gelen balıklar nehrin ağzında onun acı suyuna dokunur dokunmaz ölüp giderler.

Asıl Kudüs şehri Zeytindağı'nın arkasında olduğundan, yolcular Şeria'ya doğru ve Gerek Dağları üstünde Zeytindağı'nın en mürtefi yerinde bulunan Alman sanatoryumunu görürler. Siyah bir nokta gibi duran sanatoryum uzaktan Kudüs'ün müjdecisidir. Şimdi, bizim askerlerimiz, gözleri bu siyah noktaya saplanmış, Kudüs'ü görenlerin ruhu içinde Kudüs'ün sevgili hâtıraları, görmeyenler hikâyelerini düşünerek muharebe ediyorlar.

Tenha çöllerde Türklerin harbini görmeyenler Türklerin kahraman olduğunu nasıl anlayabilir?.. Irak, Çanakkale, Kafkasya, Galiçya ve Romanya cephelerinde her mevsime, her düşmana ve her iklime karşı harp eden bu cesur adamlar Herkül'ün on iki imtihanını verdiler.

Daha sonra Hicaz hattını, Medine'yi, Yemen'i müdafaa edenler var. Hicaz çölünde düşman sabit bir şey değildir. İstikametini bulmamış bir rüzgâr gibi şuradan buradan az veya çok, gece ve gündüz çıkıverir. İsa'nın ilk günlerinden beri Türkler teyakkuz, cesaret ve pervasız sükunlarıyla rayların yanında bir demirden hat gibi durdu ve bütün taarruzları birer birer ve ekseriya süngülerle dağıttı. Hicaz hattının Medine'ye kadar hiçbir kasabadan geçmeyen sonsuz güzergâhını tasavvur ediniz: Burada bir müfreze kum üstünde bir küçük taştır. En uzun tren bile yürürken kendini yalnız, dağlar başında kalmış bir kuvvetsiz adam kadar yalnız hisseder. Demirin duyduğu bir çekingenlik, bir yığın

demirlerden mürekkep trenin bir leke gibi, hararetin gittikçe emip ufalttığı bir naçiz şey kaldığı hissedilir. Ufuklarının mesafesi bir derin uçurum kadar baş döndüren badiyeleri avucu içinde ve kendi muhafaza ettiği bir parça diye düşünmek için ne saltanata alışmış bir ruh lâzımdı.

Bir gün binlerce ufkun biri birkaç sivri nokta üzerinde bükülür. İşte bir avuç askerin iki seneden beri Muhammed için dövüştükleri yer burasıdır. Yazın Medine'de dizler bir odayı bile dolaşmaya tahammül edemez. Şehirliler bütün günlerini kalın duvarlar içinde ve dolup boşalan su kaplarının yanında geçirirler. Medine kum ufukları, rengârenk taş dağlar, Mekke'ye giden çöller, Cidde'ye, Necid'e, Şam mamurelerine giden bitmez tükenmez çöller arasında taş evlerden ibaret bir yerdir. Kalbini dökmek için dili olmayan saf ve bütün kahramanlar gibi sessiz Anadolu, kanını dökerek Peygambere aşkını anlatıyor.

Yemen kahramanları ne yapıyor? Onlarla sulh vaktinden beri temas etmedik. Arasıra Neccablar, uzak yerlerden köylere unutulmuş adamların sıhhat mektubunu getirir gibi, onlardan bize haber getiriyordu. Yemen'de harb edenler belki bizim bugünkü üniformamızdan, cephemizden, harplerimizden bile haberdar değildir.

Yemen'in hiç bilmiyorum, belki güneşi Şeria güneşinden daha sıcak, çölleri Hicaz çöllerinden daha kuru, daha nihayetsizdir. Fakat bunun ne ehemmiyeti var? Her tarafta bir neslin kahramanları var,kahramanlar için iklimler, düşmanlar, denizler ve karalar birdir.

S O N

"ZEYTİNDAĞI" HAKKINDA ÇIKAN TERKİDLERDEN BAZILARI

"... Zeytindağı'nı seve seve okudum. Zaten başladıktan sonra bırakmak kabil değil. Bence bu yeni kitabında Falih Rıfkı'nın üslûbu, öbür kitaplarından daha göz kamaştırıcıdır ve zannedersem en güzel haline vâsıl olmuştur. Zeytindağı, bugünkü Türkçe ile ne kadar kuvvetli image'lar yapılabileceğine sağlam bir delildir."

Nurullah ATAÇ

* * *

"... Zeytindağı, her mütefekkir gencin okumak mecburiyetini hissedeceği bir eserdir. Falih'in kalemi, dimağın paslarını temizliyor, beyni ataletten kurtarıyor."

Selâmi İzzet SEDES

* * *

"... Falih Rıfkı'nın son eseri Zeytindağı, Cumhuriyet devri edebiyatının en büyük hâdiselererinden birini teşkil etti. Falih Rıfkı'nın bize hatırlattığı devir, Türk milletinin geçirdiği ve geçirebileceği felâket devirlerinin en facialısı, en dehşetlisi ve ruha en çok bezginlik verenidir. Eğer, muharririn keskin ve yüksek zekâsı bu devir üstüne berrak bir aydınlık gibi aksetmemiş olsaydı, biz ona doğru başımızı çevirip tekrar bakmak arzu ve cesaretini kendimizde bulamıyacaktık."

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU

* * *

"... Gençlere kitap, mekteplere kıraat, millî edebiyata nümune... İşte; bu kitap, o kadar çok beklenen ve o kadar çok aranan hayatî ihtiyaçlara tek başına cevap vermek kudretini haizdir.

Ne kadar muhteşem; kimsenin dudağını bükmeye hakkı olamaz. Halep ordaysa arşın burdadır...

Bu kitabı okumak âdeta bir borçtur ve bir vazifedir."

Behçet Kemal ÇAĞLAR

* * *

"... Eğer muharrir, yalnız edebî ölçülerle eser vermeyi itiyat edinmiş bir insan olsaydı, bu hükmümüzün arkasından şuna benzer izah cümleleri getirmemiz lâzım gelirdi: Çünkü Zeytindağı Falih Rıfkı'nın en ziyade olgunluk gösterdiği kitaptır."

"Çünkü Falih Rıfkı'nın lisan ve tekniğini bu kitabın mevzuunda en verimli bir toprağı bulmuş kadar gelişmiş görüyorum. Çünkü Falih Rıfkı, kaleminin şahsiyetini en ziyade bu eserde tamamlamıştır." v.s.

"İnkılâp Türkiye'sinin layık gençliği, Zeytindağı'ndaki bu yazıları lezzetle okuyacaktır. Onlarda, "mütemadi" layıklığın şimdilik yalnız başlarına duran, ileride ise yine en güzelleri diye kaybedilecek olan nümunelerini bulacaktır."

Burhan Asaf BELGE

* * *

Fikir Hareketleri: 14 Şubat 1935; Matbuat Hayatı sütununda "ZEYTİNDAĞI" için yazılan yazıdan bir parça:

"... Falih Rıfkı bunları yazmıya başlarken, Türk edebiyatına ve Türk vatanına bu kadar kıymetli bir yadigâr bırakacağını ihtimal ki ümid edemedi. Buna tevazu belki mani oldu. Fakat Zeytindağı'nda nasıl Türk'ün o acı günlerini

bütün neşeleri, heyecanları ve ıstırapları ile yaşatmışsa kendi şöhret ve sanatını da Türk edebiyatında çok yükseklerde ve ilelebed diri tutacak bir âbide yaratmıştır.”

“Edebiyatımızda böyle bir esere tesadüf ettiğim için bir Türk sıfatıyla, ben iftihar ederim. Bir muharrir, bütün ömründe böyle bir kitap yazabilmişse, dünyaya beyhude gelmemiş demektir.”

Hüseyin Cahit YALÇIN

FALİH RIFKI ATAY

ZEYTİNDAĞI

"...Gençlere kitap, mekteplere kıraat, milli edebiyata numune... İşte; bu kitap, o kadar çok beklenen ve o kadar çok aranan hayatî ihtiyaçlara tek başına cevap vermek kudretine haizdir.

Ne kadar muhteşem; kimsenin dudağını bükmeye hakkı olamaz. Halep oradaysa arşın buradadır...

Bu kitabı okumak âdeta bir borçtur ve bir vazifedir.

Behçet Kemal Çağlar

"...Falih Rıfkı'nın son eseri Zeytindağı, Cumhuriyet devri edebiyatının en büyük hâdiselerinden birini teşkil etti. Falih Rıfkı'nın bize hatırlattığı devir, Türk milletinin geçirdiği ve geçirebileceği felâket devirlerinin en facialısı, en dehşetlisi ve ruha en çok bezginlik verenidir. Eğer, muharririn keskin ve yüksek zekâsı bu devir üstüne berrak bir aydınlık gibi aksetmemiş olsaydı, biz ona doğru başımızı çevirip tekrar bakmak arzu ve cesaretini kendimizde bulamıyacaktık."

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

"...Zeytindağı'nı seve seve okudum. Zaten başladıktan sonra bırakmak kabil değil. Bence bu yeni kitabında Falih Rıfkı'nın üslûbu, öbür kitaplarından daha göz kamaştırıcıdır ve zannedersem en güzel haline vâsıl olmuştur. Zeytindağı, bugünkü Türkçe ile ne kadar kuvvetli anlatım yapılabileceğine sağlam bir delildir."

Nurullah Ataç

"Falih Rıfkı bunları yazmaya başlarken, Türk Edebiyatına ve Türk vatanına bu kadar kıymetli bir yadigar bırakacağını ihtimal ki ümid etmedi. Buna belki alçak gönüllülüğü mani oldu. Fakat Zeytindağı'nda nasıl Türkün o acı günlerini, heyecanları ve ızdırapları ile yaşatmışsa kendi şöhret ve sanatını da Türk edebiyatında çok yükseklerde ve ilelebed diri tutacak bir abide yaratmıştır.

Edebiyatımızda böyle bir esere tesadüf ettiğim için bir Türk sıfatıyla, ben iftihar ederim. Bir muharrir, bütün ömründe böyle bir kitap yazabilmişse, dünyaya beyhude gelmemiş demektir."

Hüseyin Cahit Yalçın

ISBN 975-6461-07-1

pozi+if